

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

**STALJINIZAM-KAO FORMA RADIKALNE
IDEOLOGIJE**

Magistarski rad

Mentor: prof. dr. Zijad Šehić

Kandidat: Sulejman Lipovača, BA

Sarajevo, april 2021.

Sadržaj

UVOD	3
STALJINIZAM KAO MODEL VLASTI	7
1.1 IDEOLOŠKE OSNOVE I KULT LIČNOSTI.....	7
1.3 EKONOMSKA POLITIKA	10
1.4 STALJINIZAM I LENJINIZAM.....	13
STALJIN- DJETINJSTVO I MLADOST	16
2.1 OD REVOLUCIONARA DO DIKTATORA.....	16
3.1 NOVA DRŽAVA	32
3.2 LENJINOV TESTAMENT	35
CRVENI CAR	37
4.1 TROCKI, ZINOVJEV, KAMENJEV	37
4.2 RAT PROTIV ANONIMNE DESNICE	41
4.3 PETOLJETKA.....	44
4.4 ČISTKE	47
4.5 SISTEM LOGORA I GULAGA.....	57
DRUGI SVJETSKI RAT	61
5.1 STALJIN NA POČETKU NOVOG SVJETSKOG RATA.....	61
5.2 LEND-LEASE PROGRAM POMOĆI.....	65
5.3 MOSKOVSKA KONFERENCIJA (12-17.08.1942).....	66
5.4 TEHERANSKA KONFERENCIJA (28.11-01.12.1943).....	67
5.5 KRIMSKA KONFERENCIJA (04-11.02.1945)	70
5.6 POTSDAMSKA KONFERENCIJA (17.07-02.08.1945).....	71
CRVENO CARSTVO NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	73
6.1 ODNOSI SA SUSJEDNIM DRŽAVAMA	73
6.2 SUKOB STALJIN-TITO.....	75
6.3 KONAČNA POBJEDA I SMRT JEDNOG DIKTATORA.....	77
ZAKLJUČAK	82
PRILOZI	85
LITERATURA	91

UVOD

Najveća sreća za čovjeka nije u iskorištavanju sadašnjosti, već u izgradnji budućnosti.

Lav Trocki

Kada govorimo o historiji Sovjetskog Saveza, prva asocijacija je sigurno slika najpoznatijih sovjetskih vođa, kao što su bili Lenjin i Staljin. Takva asocijacija nije pogrešna s obzirom na to da su te dvije političke ličnosti oblikovale put i ideologiju Sovjetskog Saveza od nastanka Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) do 50-ih godina 20. stoljeća. U ovom radu, staljinizam je prezentovan kao ideologija koja je imala svoj historijski tok, koji je trajao otprilike četiri decenije nakon smrti Vladimira Iljiča Lenjina.

Na osnovu učenja o osnovama komunističkog društva njemačkih filozofa Karla Marxa (Karl Marks) i Friedricha Engelsa (Fridrih Engels), Lenjin je u ruševinama carske Rusije koja je bila pogođena raznim krizama, osnovao Sovjetski Savez. Upravo ta nova država je naslijedila brojne probleme koji su zapravo presudili nestanku Ruskog Carstva. Rusko društvo u poređenju sa zapadnim zemljama kao što su: Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države i Njemačka, bilo je u velikom zaostatku.

Zapadna društva su svoju ekonomiju bazirala na manufakturnoj proizvodnji. Tada su stvoreni mnogobrojni industrijski giganti koji su se oslanjali na brojna tehnološka otkrića, koja su iz dana u dan olakšavala rad običnog radnika u fabrikama. U poređenju sa ruskim društvom tog vremena, to društvo je uglavnom bilo agrarno i glavni prihod Rusije je počivala na privredi. Prisutna je velika pauperizacija društva u Rusiji, a razvitkom tehnologije dolazi i do razvoja naoružanja. Upravo je tehnološki razvoj pomogao stvaranju vojnih sila koje su ušle u Prvi svjetski rat 1914. godine. Carska Rusija je također ušla u rat, ispoljivši sve probleme ruskog društva. Dolazi do učestalih gubitaka na bojišnici sa Njemačkom i Austro-Ugarskom, vojnici nisu bili opremljeni, veliki dio njih je dezertirao, narod je izražavao nezadovoljstvo štrajkovima i demonstracijama. Upravo takve demonstracije je iskoristio Vladimir Iljič Lenjin, koji je uz pomoć svojih saradnika, kao što je bio Staljin, prisilio cara Nikolaja II na abdikaciju. Revolucija je, prema učenjima Marxa i Engelsa, trebala da počne u industrijskim razvijenim društvima Velike Britanije, Njemačke i drugih. Lenjin je pokazao da je moguće takvu ideologiju ostvariti i u društvu koje nije bilo najbolje razvijeno.

Nakon uspješne revolucije koja je porazila ruskog cara, te građanskog rata koji je iz Rusije izbacio sve druge elemente sem komunističkog elementa, 30. decembra 1922. godine stvoren je Sovjetski Savez, kao prva država koja je počivala na osnovama Marxa i Engelsa.

Društvo je, ipak, ostalo poprilično isto. Lenjin je započeo planove i programe za obnavljanje i stvaranje manufakturne proizvodnje koja je za cilj imala da rusko društvo vrati putu ostalih zapadnih društava. Ipak, Lenjin ubrzo umire - 1924. godine, a u borbi za "sovjetski tron" pobjedu odnosi Josip Visarionovič Staljin.

Cilj ovog rada jeste na što bolji način prezentovati i objasniti historijski tok staljinizma, političke ideologije koja je oblikovala milione života u Sovjetskom Savezu. Staljinizam kao ideologija nije nastala preko noći, događaji su povezani uzročno-posljedičnom vezom, pa je upravo iz tog razloga u ovom radu korišten hronološki metod pisanja, te s ciljem prikazivanja što jasnije slike društva i stanja u kojem je Staljin uspostavio svoj ideološki program, teror. S ciljem razumijevanja Staljinove uloge unutar društvenih zbivanja, potrebno je početi od njegovog djetinjstva i mladosti. Može se reći da je njegovo djetinjstvo na neki način oblikovalo njegove karakterne osobine – njegov temperament i način života. Razumijevanjem njegovog odrastanja i dešavanja u mladosti, moguće je uvidjeti izvore njegove političke ideologije.

Posebna pažnja u radu je posvećena komparaciji Lenjinove i Staljinove političke ideologije. Jedna je stvar sigurna, a to je da je Lenjin postavio temelje nove buduće ideologije. Mnogi svjetski stručnjaci su se razilazili kada je u pitanju mišljenje oko stava da je Staljin nastavio ono što je Lenjin započeo. Jedna skupina naučnika smatra da je Staljin zapravo stvorio svoju sopstvenu ideologiju, ideologiju staljinizma.

Zadatak rada je identifikovati način i uslove pod kojima nastaje ova politička ideologija, kakve su njene sličnosti i posebnosti u poređenju sa sličnim ideologijama, te prikazati metode kazni koje su korištene za neistomišljenike.

Ideologiju staljinizma je bilo potrebno uporediti i sa Hitlerovim nacizmom. Sličnosti i odlike takve dvije ideologije su ležale u tome da je u društvu vladao konstantni strah, te su određene skupine društva gledane kao drugorazredne. U Hitlerovom slučaju to su većinom bili Jevreji, a kod Staljina su to bili seljaci ili možda trockisti.

Pitanje staljinizma je veoma slabo obrađena tema u domaćoj historiografiji. Na prste jedne ruke mogu se nabrojati domaća djela koja se dotiču ličnosti Staljina i staljinizma. Većina domaćih djela koja se bave ovom tematikom su nastala osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Želeći pisati o događajima koji su se odigrali u vrijeme Staljinove diktature, brojni strani naučnici obilaze Sovjetski Savez i stvaraju svoja naučna djela koja su se bavila ideologijom staljinizma.

U odnosu na domaću, strane historiografije koja se bavi ovom tematikom ne manjka. U tom izobilju mogu se pronaći brojne biografije Staljina, te radovi i članci u kojima su mlađi autori proširili starija znanja i postavili nove teze. Rad sadrži pet poglavlja i dvadeset

potpoglavlja. Prvi dio rada se bavi izvorima ove političke ideologije, obuhvatajući dio Staljinove mladosti i put prema samom vrhu do sukoba sa Lenjinom. Središnji dio rada se bavi Staljinovim uspostavljanjem državnog terora i ekonomskim programima koji su imali za plan stavljanje Sovjetskog Saveza u kolosjek svjetskih industrijskih sila. Pored toga poseban osvrt je posvećen Staljinovim čistkama, zločinima i radničkim logorima smrti, gulazima. Tematika Drugog svjetskog rata nije fokusirana na ključne borbe i akcije, već Staljinov odnos i ponašanje prema Saveznicima. Upravo ovaj odnos je uzrokovao podjelu svijeta na blokove nakon Drugog svjetskog rata. Posljednje poglavlje se bavi Staljinovim direktnim ili indirektnim uticajima na susjedne države Sovjetskog Saveza koje su većinom bile države sa marionetskom vlašću, gdje je zapravo Staljin imao stvarnu vlast. Obraden je odnos Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom koji u vrijeme nakon Drugog svjetskog rata nije bio najbolji, te Staljinovo konačno implementiranje svoje političke ideologije i vlasti u Sovjetskom Savezu.

Ključni izvori koji su korišteni prilikom pisanja ovog rada bile su uglavnom biografije Staljina. Jedna od njih je i djelo Isaaca Deutschera *Stalin: A Political Biography*. Deutscher je boravio u Sovjetskom Savezu tokom tog turbulentnog vremena i na primjerima uvidio kako je bilo živjeti pod Staljinovom vlašću. Deutscher nije jedini koji je boravio tokom tog perioda u SSSR-u, ali definitivno donosi jedan od najkvalitetnijih prikaza stanja društva i ideologije.

Od nešto novije literature treba spomenuti i rad Simona Sebag Montefiorea *Stalin; The Court of the Red Tsar*, u kojem piše o privatnom životu Staljina. U njegovim tekstovima može se uočiti kako se Staljinov privatni život odrazio na političku ideologiju staljinizma i državu.

Što se tiče istraživanja radničkih i koncentracionih logora, najkvalitetniji prikaz stanja donosi Anna Applebaum, koja je tokom osamdesetih i posebno devedesetih godina nakon disolucije SSSR-a boravila u Rusiji i susjednim zemljama istočnog bloka. Nakon disolucije Sovjetskog Saveza dolazi do otvaranja brojnih arhiva, koji su omogućili da svijet što jasnije vidi kako je sovjetsko društvo živjelo za vrijeme Staljina. Anna Applebaum svoje tekstove bazira na spisima Aleksandra Solženjicina koji je napisao knjigu *Arhipelag gulag* u tri toma. Ova knjiga je predstavljala „vrisak“ ljudi koji su boravili u Staljinovim logorima, i to je bio glas onih koji su nastradali.

Kvalitetnu biografiju sa domaćih prostora donosi i Mikelin Miloš koji je u svom djelu napravio poseban osvrt na odnos Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom nakon Drugog svjetskog rata. Pisao je o propagandi koja je upućena protiv Josipa Broza Tita i odgovorima na mjere koji je Sovjetski Savez uspostavio prema novoj Jugoslaviji.

Kako je već istaknuto, rad je podijeljen na 5 poglavlja. U prvom poglavlju pojašnjene su glavne tačke staljinizma kao političke ideologije. Poglavlje se također bavi ekonomskom

politikom i komparacijom staljinizma i lenjinizma. Komparacijom ove dvije političke ideologije dobija se usporedna slika staljinizma i lenjinizma, njihove sličnosti i razlike. U drugom poglavlju opisana je Staljinova mladost i stvaranje jedne nove države sa posebnim osvrtom na uspon jednog siromašnog revolucionara iz gruzijske provincije do pozicije diktatora nove države. Ključni dio ovog rada je treće poglavlje, koje se bavi glavnim odlikama staljinizma kao političke ideologije. U poglavlju su opisani sukobi Staljina sa opozicijom sa posebnim osvrtom na čistke, ubistva i radničke logore smrti za političke zatvorenike. Četvrto poglavlje se bavi Drugim svjetskim ratom izuzimajući ratna dejstva i bitke. U ovom poglavlju nije opisivani ratni put Staljina i Crvene armije, već Staljinov odnos sa saveznicima, ekonomska pomoć Sovjetskom Savezu i mirovnim konferencijama „velike trojke“ koje su stvarale novi svijet nakon Drugog svjetskog rata. U posljednjem poglavlju ovog rada riječ je o konačnoj implementaciji staljinizma kao političke ideologije u sovjetsko poslijeratno društvo. Obrađeni su i Staljinov uticaj na zemlje „istočnog bloka“, Kine pod vodstvom Mao Ce-Tunga i Titove Jugoslavije koja je u ovom periodu odlučno rekla „ne“ Staljinu.

STALJINIZAM KAO MODEL VLASTI

Ideje su mnogo snažnije od oružja. Mi nikada ne bismo dozvolili da naš neprijatelj ima oružje, pa zašto da im dozvolimo da ima ideje?

Staljin

1.1 Ideološke osnove i kult личности

Sovjetski savez nas većinom asocira na dvije stvari - veliku crvenu zastavu i crtež Josipa Visarionovića Staljina. Staljin kao historijska ličnost bio je jedan od kreatora ideologije koja je poznata pod naučnim terminom *staljinizam*¹. 20. stoljeće bilo je poznato kao stoljeće brojnih ideologija i diktatora koji su stvarali upravo takve ideologije. Da bi jasnije razumjeli staljinizam, treba napomenuti osnovne tačke u kojima je ta ideologija pronašla inspiraciju i prilagodila je svojim potrebama. Ideologije 20. stoljeća svoj korijen pronalaze u 18. i 19. stoljeću pod uticajem brojnih mislilaca i filozofa. Brojni eminentni historičari i filozofi se slažu da socijalizam² kao učenje nastaje upravo u 18. stoljeću u Evropi kao reakcija na industrijalizaciju i kapitalizam. Period je *divljeg kapitalizma* u kojem su u fokusu bile fabrike sa masovnom proizvodnjom. Cilj vlasnika tih fabrika bio je da u što kraćem roku proizvedu što više dobara, uz što manje troškove. Troškovi su se uglavnom ogledali u plaćanju radnika koji su trebali biti zamijenjeni mašinama. Tokom perioda tehnološkog napretka, brojni radnici su zamijenjeni ženama i djecom koji su predstavljali jeftinu radnu snagu. Prema stavovima kapitalista, takvi radnici su predstavljani kao nepotpuni. Takvo predstavljanje je značilo i nepotpuno ili vrlo malo plaćanje za odrađeni posao.³

Tada stavove iznose i predstavnici socijalističke ideje - Nijemci Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Njihovo učenje korijene pronalazi kod utopijskih socijalista⁴, koji su nastojali da formiraju društvo koje je trebalo da funkcioniše na ideji zajedništva. Najpoznatiji od tih utopijskih socijalista bili su Henry Saint Simon, koji je i ujedno osnivač sociologije kao

¹ Staljinizam predstavlja političku ideologiju koja je nastala od strane Josipa Visarionovića Staljina. Staljinizam kao ideologija je uključivao opsežnu upotrebu propagande da se uspostavi kult ličnosti oko apsolutnog diktatora, pored opsežne upotrebe propagande korištena je i policija koja je širila strah i uklanjala neistomišljenike.

² Socijalizam u nekoj gruboj definiciji predstavlja društveno-ekonomsko uređenje koje se direktno suprotstavlja i za cilj ima rušenje kapitalizma te stvaranja društva bez klasa. U takvom društvu svaki pojedinac je na neki određeni način morao da doprinosi proizvodnji materijalnih dobara.

³ Arsić, 1972., 43.

⁴ Utopijski socijalizam je bio prvi val modernog socijalizma, sa brojnim idejama formiranja zatvorenog društva ili zajednice. Utopijski socijalizam je bio pretača socijalističkog učenja Marxa i Engelsa u kasnijem periodu.

društvene nauke, Charles Fourier, Robert Owen i brojni drugi.⁵ Temelj učenja Marxa i Engelsa zasniiva se na stavovima utopijskih socijalista. Pod uticajem Marxa i Engelsa, socijalizam dobija svoju naučnu formu. Tada počinje kritička analiza kapitalističke političke ekonomije uz pomoć Hegelijanskih filozofskih stavova. Prema tome, Marx i Engels su smatrali da je socijalizam moguć samo u slučaju ako se stvore uslovi za to, koji su se prvenstveno ogledali u razvijanju proizvodne snage potrebne za stvaranje socijalizma. Učenje Marxa je uključivalo strategiju revolucionarne klasne borbe radnika koji će se izboriti protiv kapitalista i nastojati da unište sva državna uređenja koja su se protivila ovim učenjima. Prema mišljenju Marxa, ovo je bio duži proces, i period koji je slijedio nakon revolucije, predstavljao je period socijalizma koji je zapravo bio preteča i težnja do najvećeg cilja - formiranja komunizma, vrhunca stvaranja besklasnog društva, bez država.⁶

Ono što je interesantno jeste to da su teoretičari Marx i Engels predviđali da će do revolucija radnika doći u industrijskim razvijenim zemljama. U stvarnosti - revolucija je uspjeh pronašla u Carskoj Rusiji. Carska Rusija je bila zemlja koja je u odnosu na kapitalističke zapadne sile bila daleko nerazvijenija; nije imala veliku razvijenu manufakturu i fabrike u kojima je radnik sa svojim radnim kolegama trebao podići revoluciju protiv vlasnika fabrika i vlasti. Glavnina “radništva” u Rusiji je počivala na seljaštvu i poljoprivredi. Seljaštvo je bilo brojno i predstavljali su najveći dio stanovništva u provincijalnim dijelovima Rusije. U Rusiji 1912. godine dolazi do javljanja *boljševizma*⁷ pod vodstvom Vladimira Iliča Lenjina. Upravo Lenjin je svoje učenje temeljio na interpretaciji teorije Marxa i Engelsa. Njegovo učenje je predviđalo odbacivanje do tada vladajućeg teorijskog revizionizma i političkog reformizma u socijalističkim pokretima, kao i političku demokratiju. Smatrao je da se treba stvoriti jednopartijski sistem koji je za cilj trebao da teži izgradnji socijalizma. Borba Lenjina je poduzeta u toku dotadašnjeg najvećeg sukoba u ljudskoj historiji - Prvog svjetskog rata.⁸

U tako velikoj krizi i sukobu koji je pogađao čitav svijet, a pogotovo Rusiju koja se borila protiv Sila osovine - Njemačke i Austro-Ugarske, dolazi do početka *Ruske revolucije*⁹. Ruska revolucija je toliko uzburkala i uznemirila rusko društvo da je isto izašlo ubrzo iz rata i prekinulo sukobe sa Silama osovine. Jedan od uzroka pobune naroda u Rusiji bio je loše stanje

⁵ Bockman, 2011., 86.

⁶ Leninism, *The Encyclopaedia Britannica*, 15 odjeljak, 7 tom, 265.

⁷ Boljševizam je učenje, ideologija koje je utemeljeno na Lenjinovim tezama marksizma. Prema stavovima Lenjina, boljševizam se zalagao za stvaranje jedinstvene i disciplinirane stranke profesionalnih revolucionara radničke klase, spremnih da se koriste sredstvima diktature radi rušenja kapitalizma i organiziranja komunističkog društva. Historičari današnjice vode brojne debate i diskusije kakve su poveznice i razlike između lenjinizma i staljinizma kao dvije odvojene ideologije.

⁸ Townson, 1994., 462.

⁹ Ruska revolucija je trajala od 8. marta 1917. godine do 16. juna 1923. godine.

na ratištu, u kojem je ruska vojska nizala poraze za porazom prije potpisivanja prekida ratnih dejstava. Veliki dio seljaštva i vojnika, posebno mornarice, prešao je na stranu revolucionara. Nezadovoljstvo je bilo primjetno. Ipak, u tom stanju, u kojem je vladalo osiromašenje društva, ruski car Nikolaj II će izvući deblji kraj.¹⁰ On će biti poražen od strane revolucionara, a nedugo zatim i ubijen zajedno sa svojom porodicom, s obzirom na to da je jedna od glavnih tački učenja Lenjina bilo ukidanje svih prijašnjih vlasni i ljudi koji su bili na čelu.¹¹ Nakon ubistva Nikolaja II, dolazi do početka ruskog građanskog rata u kojem će boljševici krenuti u borbu protiv bjelogardejaca.¹²

Ruski građanski rat trajat će do 1922. godine, kada će brojne grupe monarhista biti ubijene ili protjerane u zemlje koje su podržavale rojaliste prije revolucije i građanskog rata. Rojalisti će svoje utočište pronaći u zemljama kao što su bile: Velika Britanija, Francuska, SAD, Francuska, Kraljevina Jugoslavija. 30. decembra 1922. godine dolazi do formiranja SSSR-a pod vodstvom revolucionara Vladimira Iljiča Lenjina. U historiji revolucija, ova je bila bazirana na učenjima Marxa i Engelsa, te njihovim stavovima kako bi društvo i država trebala izgledati. Lenjin je upravo kroz niz "korekcija" nastojao da provede ideje Marxa i Engelsa u djelo. Neke od krupnih Lenjinovih ideja su bile da se zbacila vlada i stvori besklasno društvo uz pomoć naroda, u ovom slučaju najvećim dijelom seljaka i poljoprivrednika. Lenjinova nastojanja su se ogledala u tome da osigura i poboljša veće standarde života za radnike i poljoprivrednike, budući da je industrijska manufaktura u Rusiji bila na niskom nivou, u odnosu na zapadni svijet. U tom slučaju seljaštvo u SSSR-u je predstavljalo radništvo koje je bilo po Marxovim i Engelsovim učenjima u fabrikama.¹³ Oktobarska revolucija koja je zbacila cara Nikolaja II sa vlasti i iznjedrila ličnosti kao što su bili Lav Trocki i Josip Visarionovič Staljin. Lav Trocki je bio vrsni teoretičar boljševizma i marksizma. Upravo on je ostao upamćen kao ličnost koja je mnogo uticala na razvoj boljševizma i osnivanju SSSR-a. Historija ga pamti kao osnivača Crvene armije i tokom rata je bio narodni komesar i osnivač politbiroa.¹⁴ Većina ljudi u SSSR-u je vjerovala da će vodstvo države nakon smrti Lenjina biti u rukama Lava Trockog.¹⁵ Međutim, nakon smrti Lenjina 1924. godine, Lav Trocki će nizom događaja postati meta

¹⁰ Nikolaj II je bio posljedni Ruski car iz dinastije Romanov. Tokom oktobarske revolucije 1917. godine je svrgnut. Sudbina njega i njegove porodice je završena nizom ubistava od strane boljševika koji su za cilj imali da sruše monarhističko uređenje u Rusiji u toku revolucije koja je bila pod vodstvom Vladimira Lenjina.

¹¹ Boffa, 1985., II tom, 121.

¹² Bjelogardejci su pripadali skupini monarhista i boraca protiv Lenjina. Uživali su podršku od strane zapadnih sila jer su se zapadne sile pribojavali da će val revolucije doći i do njihovih zemalja. Takva podrška se ogledala u slanju oružja, vojnih jedinica koji su pomagali Bjelogardejcima u sukobu sa Crvenom armijom.

¹³ Hill, 1971., 86.

¹⁴ Politbiro je izvršni ili operativni dio određenog obično višeg rukovodećeg tijela političke partije ili druge društvene organizacije sa određenim nadležnostima i obavezama.

¹⁵ Deutscher, 1949., 304.

Staljinove frakcije. Godine 1925. je izbačen iz komunističke partije i spas od smrti pokušao pronaći u Meksiku, međutim, njegov život će se okončati nakon atentata sovjetskog agenta 1940. godine. Kada je Lav Trocki ubijen, Staljinova vlast i ideologija je bila na vrhuncu, što je u suštini i kreirano na tekovinama Lenjinovog rada.¹⁶

Vladavina Staljina je ostala upamćena kao jedan vrlo važan period historije SSSR-a. Sama po sebi definicija staljinizma je vrlo jednostavna - politički režim u SSSR-u za vrijeme vladavine Staljina. Međutim, ono što je mnogo složenije jeste to šta se zapravo dešavalo u "Staljinovom carstvu". Staljinizam je predstavljao ideologiju koja je krojila sudbine brojnih u Sovjetskom Savezu. Mnoge ideologije 20. stoljeća koristile su razne metode za upravljanje narodom, jedna od njih je zasigurno bila propaganda u kojem je slučaju SSSR-a stvoren "kult ličnosti" Staljina. Na Staljina se gledalo sa strahopoštovanjem, narod je bio praćen, vršena je cenzura štampe i govora. Kao što je bio slučaj sa svim totalitarnim ideologijama, vlast je imala jaku tajnu policiju. U slučaju nacističke Njemačke, Gestapo¹⁷ je radio posao ispitivanja i kažnjavanja neistomišljenika, u slučaju SSSR-a iste radnje je radio NKVD.¹⁸

Veliki dio aktivnosti, dokumenata i informacija je bio pod velom tajni i nije bilo dostupno sve do raspada SSSR-a 1990. godine. Jedno od ključnih pitanja koje se može postaviti, jeste to da li je Lenjin neminovno vodio do vlasti Staljina? Organizacija sovjetske države se temeljila na konceptu "demokratskog centralizma".¹⁹ Upravo u ovom periodu vlasti Lenjina i dolaska na vlast Staljina, boljševička je pretvorena u komunističku stranku, a iz komunističke u diktatorstvo Staljina.

1.3 Ekonomska politika

Sve zemlje koje su učestvovala u Prvom svjetskom ratu imale su određeni vid krize i razaranja, a ni Rusija nije bila izuzetak i nakon Prvog svjetskog rata ušla je u revoluciju koja se završila građanskim ratom i vlašću Sovjeta. Upravo nakon ovih brojnih sukoba, najviše u Rusiji, na udaru su bila sela koja su predstavljala važan faktor u ruskom društvu. U ovakvom stanju

¹⁶ Arsić, 1972., 85.

¹⁷ Gestapo (Geheime Staatspolizei) je bila njemačka državna tajna policija. Gestapo je bio usko vezan uz nacističku ideologiju i Hitlera. Tokom Drugog svjetskog rata Gestapo je bio jedan od krivaca masovnih ubistava nevinih civila tokom Drugog svjetskog rata.

¹⁸ NKVD- Narodni komesarijati unutarnjih poslova, bila je javna i tajna policijska organizacija koja je izravno vršila odluke vladajućih tijela, uključujući i ubojstva političkih neistomišljenika za Staljinovog doba. Ova organizacija je proizašla iz Lenjinove organizacije „Čeka“.

¹⁹ Demokratski centralizam je način unutrašnjeg uređenja kojeg je koristila boljševička-Lenjinova struja. Demokratski dio ove organizacijske metode se odnosi na slobodu članova stranke da otvoreno raspravljaju o programu djelovanja i smjera, te se odluke sprovode glasanjem.

Lenjin je pokrenuo “novi ekonomski plan” (NEP) koji je izglasan na desetoj sjednici Kongresa ruske komunističke partije 1921. godine. Upravo u ovom novom ekonomskom planu, sovjetska vlast je dopustila da dođe do obnove nekih elemenata tržišne privrede s ciljem poboljšanja ekonomskih prilika i ojačanja savezništva između radnika i seljaka na ekonomskim osnovama socijalističke industrije i malih seljačkih privrednih jedinica, kojima se nastojalo uključiti i seljake u izgradnji socijalizma.²⁰

Prema novom ekonomskom planu predviđeno je ukidanje privatnog vlasništva i slobodne trgovine. Lenjin je to sve ostavio smatrajući da bi nagli prelazak stanovništva na novi sistem uzrokovao veću štetu i doveo do gladi i smrti. Država je ipak imala centraliziranu ekonomiju, NEP je dozvolio seljacima da koriste zemlju kao da je njihova, a država je imala potpunu kontrolu na polju teške industrije. Interesantno je da je novi ekonomski plan imao uočljive rezultate te je zapravo nivo produkcije hrane dosegao tačku koju je imao prije početka Prvog svjetskog rata, a manji industrijski kombinati su počeli da oživljavaju u Rusiji koja je u ovom periodu bila pogođena brojnim vanjskim sankcijama i unutrašnjim sukobima.²¹

Novi ekonomski plan je nastavljen do 1928. godine, kada je iniciran Staljinov petogodišnji plan - *petoljetka* i trajao je do 1933. godine. Petoljetka je bio vrlo ambiciozan plan industrijalizacije Sovjetskog Saveza. Do tog perioda Staljin je već pobijedio svoje najveće političke rivale i sve konce držao u svojim rukama. Upravo se ova godina može uzeti kao početak staljinizma, odnosno uvođenja “državnog terora”. Tokom ovog perioda dolazi do izgradnje teških industrija na leđima seljaštva, koji gube zemljište i privatno vlasništvo, te postaju industrijski radnici. Ove promjene su dovele do masivnih urbanizacija.²²

Centralna karakteristika staljinizma je razaranje privatne imovine, kraj slobodne trgovine i marketa. Dolazi do kolektivizacije agrikulture koja će se desiti i u „satelitskim državama SSSR-a“ u Istočnoj Europi, kao što je bio slučaj sa Ukrajinom. Ova ekonomija je bila planska i centralizirana sa fokusom na industriju i masovnu industrijalizaciju. U ovaj fokus je bilo uključena likvidacija izrabljivačkih klasa kao što su bili: buržoazija, podržavaoci Lenjinovog novog ekonomskog plana i kulaci²³, aristokrate i svećenstvo. Navedene klase su predstavljene kao klasni neprijatelji siromašnih seljaka, te tokom masivne kolektivizacije dolazi

²⁰ Kotkin, 1997., 70.

²¹ Arsić, 1972., 88.

²² Rossman, 2005., 96.

²³ Kulak je predstavljao relativno bogatog seljaka za vrijeme Ruskog Carstva i SSSR-a tokom Lenjinove vlasti. Izvorno značenje riječi kulak predstavljao je nezavisne poljoprivrednike u Ruskom Carstvu koji su postali bogati nakon Stoljpinove reforme 1906. godine. Godine 1918 značenje riječi kulak dobiva širu definiciju u koja je glasila da je to ipak bio seljak, koji se opirao prepustiti svoje žito vlastima iz Moskve. Tokom perioda Staljinizma, epitet kulaka su nosili ljudi koji su posjedovali nekoliko krava sa pet ili šest hektara zemlje više nego njihovi susjedi.

do sukoba između vlasti i ljudi koji su dolazili iz navedenih klasa. U tim sukobima dolazi do brojnih ubistava ili deportacija stanovništva u radničke kampove smrti - *gulage*.²⁴

Kulaci su životinje, umjesto predavanja vlastima, ubijali. Smatrali su da to nije pošteno prema njima. U sistemu “čistki” na spisku su bile i poznate ličnosti u SSSR-u kao što su: opozicija Staljina, Zinovjev, Trocki, Buharin. Staljin je vjerovao u svoj vid komunizma i svoju vlast. Eliminirao je svaku prijetnju, a članovi porodica njegove opozicije su također imale posljedice u kojima su često ostajali bez glave.²⁵

Period staljinizma je obilježen konstantnim strahom, a bitnu ulogu je igralo porijeklo; ako je vaš djed kojim slučajem bio kakav seoski uglednik, kulak ili aristokrata, te kako ste se izjašnjavali. Staljinova radikalna ideologija je ciljala mlađe generacije koje su predstavljale njegovu budućnost dok se on sukobio sa starim marksistima i pristalicama Trockove i Lenjinove frakcije. Stoga treba postaviti pitanje, kako bi ovaj režim pogađao obično stanovništvo SSSR-a. Većina stanovništva je preseljena u velike gradove i zgrade u blizini fabrika da rade na istim postrojenjima. U tim gradovima je bila prisutna konstantna propaganda sa pričom o ljepšoj budućnosti, pričom o velikoj žrtvi, koja će biti vrijedna kasnije i da su ti radnici veliki čimbenici te bolje budućnosti. Isticana je Marxova ideja da socijalizmu treba određeno vrijeme da dosegne svoj vrhunac i da će sljedeća pokoljenja živjeti u ljepšoj budućnosti. Primjeri toga su bili herojski murali sovjetskog radnika na javnim mjestima koji su obarali rekorde u izvršenju zahtjevnih radnji u fabrikama.²⁶

Specifičnost staljinizma je bila ta da je vlast pozitivno gledala na nauku i ljude koji su bili pismeni u to vrijeme, međutim, i to je u jednu ruku predstavljalo problem za Staljina, budući da bi to možda dovelo do preispitivanja određenih stvari u “Staljinovom Crvenom Carstvu”. Tokom Staljinove čistke koja je dosegla vrhunac tridesetih godina, dolazilo je do decimacije²⁷ 83 od 103 generala i admirala SSSR-a. Upravo ova decimacija Crvene armije, će dobro uzdrmati Staljina kada je nacistička Njemačka napala SSSR. Definitivno jedna od

²⁴ Gulag (Glavna uprava za logore i kolonije popravnog rada) je bio sistem logora u SSSR-u, specifičnost ovih logora je bila ta da su ovo bili logori za prisilni rad. U logorima su se nalazili osuđenici od sitnih kriminalaca do političkih zatvorenika. Upravo u ove radničke logore su slani politički neistomišljenici ili kulaci koji su izbjegli strijeljanje, a odlazak u gulage je bio jednak smrtnoj kazni. Interesantan izbor za ovaj period i informacije u vezi gulaga donosi nam Aleksandar Solženjicin, koji je 1970. godine dobio Nobelovu nagradu za književnost sa svojim djelom *Arhipelag gulag*. Knjiga opisuje lanac logora i sistema gdje su ljudi bili prisiljeni na rad do smrti. Upravo do 1940. godine postojalo je 53 zasebna logora sa 423 radne kolonije u SSSR-u od koji su zasigurno najpoznatije bile Vorkuta, Noriljsk, Magdan, a vladavina Staljina je ostala specifična po odvođenju neistomišljenika sistema u gulage.

²⁵ Plamper, 2012., 238.

²⁶ Kotkin, 1997., 249.

²⁷ Decimacija je oblik vojne discipline u rimskoj vojsci u kojoj su kažnjavani oni koji su se pobunili, izvršili dezertstvo ili doživjeli sramni poraz na bojišnici. Kazna je predviđala da svaki deseti vojnik izađe i bude pogubljen od strane svog komandanta.

najpoznatijih i najreprezentativnijih epizoda iz ove čistke je uklanjanje Ježova, zapovjednika NKVD-a (preteče KGB-a²⁸). Ideologija staljinizma je također obilježena brojnim javnim suđenjima koja su više služila u svrhu prikazivanja antirevolucionarnog djelovanja, saradnje sa nacistima, engleskim rojalistima te su brojni osuđenici u montiranim procesima priznavali stvari koje zapravo nisu činili, te su isti reprezentativno pogubljeni za primjer drugima.²⁹

1.4 Staljinizam i Lenjinizam

Kada bi se upoređivala, s jedne strane Lenjinovu vlast koja je zapravo, prema mišljenju naučnika, predstavljala pravi put u komunizam i s druge strane, Staljinizam kao dvije različite političke ideologije, zajedničke tačke bile bi: bili su vođe komunističke partije, koristili su svoju tajnu policiju koja je izvršavala njihove naredbe bez pogovora. U slučaju Lenjina to je bila Čeka³⁰, a kod Staljina to je bio NKVD.³¹ Neposredno prije Ruske revolucije 1917. godine obojica su proveli određeno vrijeme kao osuđenici u Sibiru. Njihovi planovi i programi su bili fokusirani na ekonomiju i ekonomsku politiku. Što se tiče nasilja, nije bilo nepoznanica. Međutim, Lenjin je težio da Sovjetski Savez bude mirna i demokratska institucija. Komunističku teoriju Marxa i Engelsa je prilagodio situaciji na terenu u Rusiji. Smatrao je da je bilo potrebno da nasilno svrgne cara i liberalnu buržoasku vladu da bi društvo u Rusiji zaista postalo komunističko.³²

Što se tiče razlika između njih dvojice, definitivno su bile prisutne i vidljive. Lenjinov glavni cilj je bio zbaciti vladu i stvoriti besklasno društvo pomoću naroda, te poboljšati veće standarde života za radnike i poljoprivrednike. Uporedo je dozvolio manje trgovine, budući da je uvidio da stvari ne idu baš onako kako je zamišljeno na papiru, a za cilj je imao proširiti komunizam u cijelom svijetu.

Fundamentalna razlika između njih dvojice je bila da su obojica činili dosta nasilja i ubistava, međutim, Lenjin nije uživao u činjenju istih. Lično nije bio osvetoljubljiva osoba kao što je to bio slučaj sa Staljinom. Staljin je uživao gledajući javne egzekucije i pogubljenja. Ako biste se jednom s njim zamjerali sigurno bi to zapamtio i jednog dana vratio; provodio je

²⁸ KGB (Комитет Государственной Безопасности- komitet države sigurnosti) je bila tajna policija koja je nastala od NKVD-a. KGB je vršio slične funkcije kao ostale prijašnje sigurnosne agencije u SSSR-u. KGB postoji do dana današnjeg.

²⁹ Bockman, 2011., 156.

³⁰ Čeka, komisija za izvanredno povjerenstvo je bila tajna policija koja je funkcionisala za vrijeme uspostave Sovjetskog Saveza, osnovao ju je Lenjin 1917. godine. Čeka je bila glavno oružje u borbi protiv Lenjinovih neistomišljenika, 1922. godine se transformirala u NKVD.

³¹ Deutscher, 1949., 138.

³² Smith, 2017., 320.

prisilnu, a ne dobrovoljnu seljačku kolektivizaciju dobara, volio se oblačiti u vojne uniforme, a uvijek je kraj sebe i u ladici imao okvir pun metaka spreman da opali, budući da je bio vrlo paranoična osoba. Lenjin je vidio ubistvo samo kao sredstvo za rješavanje svojih neprijatelja za vrijeme revolucije u kriznim vremenima, te upravo na osnovu onih nekoliko navedenih tačaka mogu se uvidjeti krupne razlike između ove dvije ideologije, koji su i na neku ruku dobrim dijelom povezane.³³

Lenjin je bio sljedbenik romantičarskih revolucionarnih teorija u kojima je radnička kontrola nad državnom birokratijom, stranka kao zatvoreni krug istomišljenika prosvijetljenih ratnika za pravdu, ekonomija nastala proizvodnim jedinicama pod vodstvom radnika, dok je Staljin bio prizemni pragmatičar. Lenjin je vjerovao u međunarodnu solidarnost radnika. Nakon početka Španskog građanskog rata Staljin je sve više pravio put nacionalizmu u svom sovjetskom imperijalnom obliku gdje su Moskva i Kremlj činili jezgro, tabor nacionalnih država načelu sa poslušnim komunističkim strankama.³⁴

Najbliži primjer je Titova Jugoslavija. Nakon Drugog svjetskog rata bila je bliža Lenjinovim početnim idejama socijalističke ekonomije i težila je ka političkoj ravnoteži između socijalističkih naroda u odnosu na Sovjetski Savez tog vremena, kojeg je u to vrijeme vodio Staljin sve do svoje smrti 1953. godine. Upravo u tom postratnom periodu Titova Jugoslavija je tretirana kao najveći neprijatelj SSSR-a sa Josipom Brozom Titom na čelu. Godine 1946. došlo je do sukoba Staljina i Tita, te će decenijama nakon smrti Staljina Jugoslavija imati sa SSSR-om slab ili skoro nikakav odnos. Upravo na ovom primjeru se može vidjeti koliko je SSSR pod uticajem Staljina radio protiv svojih neistomišljenika na međunarodnom nivou. Stanje je bilo krajnje opasno za Jugoslaviju, prisutnost straha od invazije Crvene armije u Jugoslaviju je bila stvarna. Staljinizam kao jedan od totalitarnih političkih ideologija je dobrim dijelom obilježio historiju 20. stoljeća. Domaće stanovništvo, posebno nakon tridesetih godina, živjelo je u velikom strahu, a čistke su bile uobičajena stvar. Svi su se pribojavali da će i njima doći vrijeme kada će se na pustim ulicama čuti dolazak kamiona pred njihovu zgradu, zvuk hoda čizama po snijegu i ulazak u stubište sa spiskom ljudi koji trebaju biti uhapšeni od strane NKVD-a. Staljinizam kao radikalna politička ideologija je koštala stanovništvo SSSR-a više nego represije nacističke Njemačke. Smrt je bila uobičajena i “udomaćila” se u sovjetskom društvu. Glad nikad nije bila prisutnija, a u nastavku rada prisutni su brojni primjere umiranja stanovništva od gladi. Primjer takvih zemalja u kojima je glad harala kao opasna pandemija jeste Ukrajina i brojne manje zemlje koje su bile priključene SSSR-u. Do dana današnjeg,

³³ Figes, 2008., 67.

³⁴ Plamper, 2012., 286.

sjećanje na mračni period staljinizma je prisutan. Te iste države otvoreno još prikazuju mržnju protiv Rusije danas. U naučnom, a i u među običnom društvu, prisutne su brojne diskusije o tome koja je ideologija bila gora staljinizam ili politička ideologija Adolfa Hitlera. Tokom sljedećih poglavlja, fokus teksta će biti na životu Staljina. Upravo taj fokus će nam jasnije i slikovitije prikazati kako je i u kojim uslovima Staljin svoju radikalnu ideologiju stvorio i kakve su bile odlike i specifičnosti te njegove ideologije.³⁵

³⁵ Davies, 2005., 112.

STALJIN- DJETINJSTVO I MLADOST

Pisac je inženjer ljudske duše. – Staljin

2.1 Od revolucionara do diktatora

Gruzija je stoljećima bila izložena osmanskim i perzijskim pljačkašima koji su uzimali sve što se moglo odnijeti, a ljude odvodili u zarobljeništvo - muškarce za rad, žene na dvor. Tokom cijelog novog vijeka dok je Evropa osvajala nove kontinente, gomilala bogatstvo, razvijala građansku civilizaciju i započinjala industrijalizaciju, Gruzija je neprekidno nazadovala. Pripajanje Rusiji nije joj donijelo mir. Gruzijci nisu dali da ih nasilno poruše, napadali su iz svojih planinskih skloništa rusku vojsku, pljačkali vojne i trgovačke saobraćajnice novih gospodara. Rat, borbe, pljačka i ubijanje bili su način života ovog predjela. Neizbježna posljedica bila je siromaštvo i zaostalost, usprkos staroj kulturi koja je više pripadala uspomenu nego samom životu.³⁶

Upravo u takvom stanju i državi se rodio jedan od najpoznatijih diktatora dvadesetog stoljeća - Josip Visarionovič Staljin, 18. decembra 1878. godine u mjestu Gori, Gruzija. Rođen je u jako siromašnoj kući koja je bila uobičajena u gruzijskim selima. Takve kuće su građene na principu kopanja rupe u tlo i iznad te rupe je zid sazidan od zemlje od koje su čak i krovovi bili nabijeni ilovačom. Staljinova kuća je praktično bila zemunica napravljena u obliku četverouglaone jame u kojoj je širok otvor na vrhu služio kao dimnjak. Staljin je rođen u kmetskoj porodici, iako je kmetstvo bilo ukinuto 1865. godine.³⁷

Plemići koji su bili veleposjednici na tim prostorima, nisu se mogli pomiriti sa činjenicom da trebaju napustiti stare navike. Stanje se samo promijenilo na papiru. O Staljinovom ocu se malo zna, međutim, poznate su nam dvije činjenice: da je izučio obućarski zanat (prenosio sa koljena na koljeno) i da je bio alkoholičar. Zbog tog alkoholizma najviše su ispaštali majka i mladi Staljin. Što se tiče majke, malo više podataka o njoj imamo, budući da je bila živa i u trenutku najveće Staljinove moći. Staljinova majka, Jekaterina Geladze, bila je kćerka kmeta iz Gamburelia. Sa 17 godina se udala za Visaiona Džagušvilija, Staljinovog oca. Prema Staljinovim navodima, prva tri djeteta su umrla na porođaju, što u to vrijeme i u takvim uslovima u kojem je ovaj narod živio, nije bila rijetkost.

³⁶ Mikelin, 1985., 31.

³⁷ Deutscher, 1949., 6.

Staljinov otac je umro kada je on imao deset godina. Život je tekao u velikoj neimaštini. Staljinova majka, Jekaterina, je tu i tamo radila kao krojačica za sitne popravke ili čistačica.³⁸

Zahvaljujući Staljinovom prijatelju iz mladosti, Josipu Iremašviliju, poznato je nekoliko podataka o tom periodu. Prema tim informacijama, Staljinov otac je bio robusan, snažne građe, crnih obrva i gustih crnih brkova. Otac ga je surovo tukao skoro svaki dan, bez osjećaja i svijesti da mu nanosi bol. Iremašvili nikada nije vidio Soso³⁹ da plače. Teške batine koje su većinom bile nezaslužene, učinile su dječaka isto tako tvrdim i bezdušnim kao što je bio njegov otac. Sav izubijan po licu i čitavom tijelu, zatvorio se u ljušturu surove neosjetljivosti i prkosa. Bol, nepravda i zlo dobili su za njega sasvim drugačiji smisao nego u normalnim odnosima među ljudima.⁴⁰

Sasvim drugačiji svijet Soso je doživljavao stotinu metara od kuće - u crkvi gdje je pomogao svećenicima oko obreda i pjevao crkvene pjesme. Želio je da uđe u središte tog višeg svijeta, htio je postane jedan od čuvara te snage koju je dobivao u crkvi te da postane svećenik. Staljinova majka je bila vrlo religiozna i podržavala je njegovu želju da postane svećenik. U sedmoj godini, mladi Staljin je preležao boginje. Boginje su mu ostavile za cijeli život vidljive ožiljke, takvi ožiljci su bili vješto sakrivani u fotomontažama. Također, pored boginja, imao je osakaćenu lijevu ruku, koja je stradala pri jednom od svakodnevnih očevih batinanja. Zbog te povrede na lijevoj ruci, Staljin je bio odbijen za regrutaciju u Prvom svjetskom ratu. Sa osam godina Staljin polazi u crkvenu školu. Sa četrnaest godina završio je u Goriju sve što se moglo završiti od škole, te je poslan u Tbilisi na bogosloviju.

Godine koje je proveo na bogosloviji predstavljaju vrhunac nacionalnog zanosa njegove mladosti, naravno gruzijskog, a u isti mah i njegov preokret od romantično-nacionalne ka socijalnoj orijentaciji. Njegov socijalni zanos bio je u početku romantičarski uopćen, neusmjeren, bez cilja. Polako je prerastao u nešto što je Staljina opsjedalo od djetinjstva i držalo ga tokom cijelog života - sukob, borbu.⁴¹ Staljin je bio ozbiljan, uporan đak. Poslije škole bi se najčešće odmah vratio kući i uvijek se mogao vidjeti kako je udubljen u neku knjigu. Iremašvili i Staljin su upisali Tbilisku bogosloviju 1894. godine. Iremašvili opisuje život u bogosloviji, nalik na onom u kasarni - pomalo robijaški, tužan i jednoličan. Tokom tog perioda vlasti su zabranile da se čitaju gruzijske knjige, a od ruskih nisu smjeli da čitaju Dostojevskog, Tolstoja, Turgenjeva i mnoge druge. Većina ovih knjiga bila je na bogosloviji zabranjena. Staljin ih je pozajmljivao od prijatelja i u gradskoj biblioteci.

³⁸ Rappaport, 1999., 259.

³⁹ Soso je bio nadimak Staljinov u djetinjstvu.

⁴⁰ Rappaport, 1999., 260.

⁴¹ Mikelin, 1985., 37.

Kad god bi ga zatekli da čita zabranjene knjige, bio bi kažnjen, a kako je uporno nastavljao da čita, jednom prilikom je bio kažnjen zatvorom u samici.

Bogoslovija u Tbilisiju je bila poznata po buntovnom duhu i ovo nije predstavljalo ništa neobično, čak što više, iako crkveno mjesto, bilo je jedino mjesto okupljanja mladih intelektualaca. Polako u Staljinu se rađa ideja nacionalne i socijalne pobune koje je krišom gajio među zidinama bogoslovije. Tokom raspusta između četvrte i pete godine svojih studija na bogosloviji, u ljeto 1898. godine, Soso se pridružuje prvim radničkim tajnim pokretima koji su tada nastajali u Tbilisiju. Kasnije je kružio u manjim studentskim grupama koje su se okupljale po skrivenim ćoškovima bogoslovije i raspravljali o pitanjima koja su se nametala mladima iz pretežno siromašnih gruzijskih krugova u kojima su tražili bolje odgovore od onih koji su im davali velikoruski i strogo ortodoksno usmjereni svećenici i učitelji. Često je držao govore u manjim fabrikama, dok su radnici rado željeli da čuju mladog studenta koji je praktičnim putem vježbao retoriku koju je izučavao na bogosloviji. Pretpostavlja se da je upravo tada naučio da koristi svoj kasnije čuveni stil kratkih i jasnih pitanja i odgovora.⁴²

Tokom ljeta 1898. godine Soso dobija svoje prvo revolucionarno ime. U tajnim revolucionarnim krugovima važno je pravilo da članovi imaju uvijek druga imena, najviše iz razloga da se policiji oteža posao u istrazi ako bude uhvaćen. Sam sebi je dao nadimak "Koba". To je bio junak iz knjige koje je rado čitao u djetinjstvu sa pet godina.⁴³ U jesen 1898. godine nakon povratka na bogosloviju, Džugašvili je bio novi Koba, agitator tajnih sastanaka. Tokom septembra, na bogosloviji biva upisan u dnevnik da je sa grupom studenata čitao i raspravljao o zabranjenim knjigama. Njegova soba je od tog perioda često bila pretresana i pronalazeni su brojni ilegalni tekstovi. Džugašvili je upravo tim svojim djelima došao u situaciju da je bio isključen iz tbiliške bogoslovije. Također imamo i određene informacije prema priči rektorata bogoslovije u mjesecu maju, 1899. godine trebao da polaže završni ispit. Međutim Džugašvili na taj ispit nikada nije izašao. Nakon toga od rektorata je dobio priliku da se pojavi sljedeća dva dana. Džugašvili je i ta dva dana izostao, te je bio isključen sa bogoslovije.

Krajem devetnaestog stoljeća carska imperija je obuhvaćena industrijalizacijom. Proizvodnja je rasla od 8% godišnje i prema proračunima stručnjaka ova brojka bi se kroz deset godina udvostručila. Ipak se život nekadašnjih kmetova koji su sad postali industrijski radnici,

⁴² Davies, 2005., 25.

⁴³ Poslije odlaska u ilegalu 1901. godine Josip Džugašvili je brzo mijenjao ilegalna imena: David, Bars, Nižeradze, Besošvili, Vartanovič, Čičkov, Ivanović, Stefin, Kato, Stolin, sve dok 1913. godine nije odabrao ime Staljin. U hijerarhijskim odnosima koji neminovno nastaju u svakom revolucionarnom pokretu, kada pokret pobjedi i učvrsti se na vlasti, ilegalno ime iz vremena revolucionarne borbe ima poseban značaj. Ko se rano priključio pokretu, od prvog perioda ima više ilegalnih imena. Nazivanje vođe njegovim prvim ilegalnim imenom je bila velika privilegija, koja čovjeka može da uzdigne visoko na hijerarhijskoj ljestvici.

i dalje pogoršavao. Radili su više, a imali su da jedu manje nego prije. Radni dan je trajao trinaest do petnaest sati i to za mašinom koja je radnika tjerala da radi više nego robovlasnik. Prema očekivanju ruske inteligencije, trebalo je da industrijalizacija dovede do preobražaja društvenog i političkog života, koji bi obespravljenim i novonastalim slojevima postepeno omogućavao približno odgovarajuće mjesto u društvu. U međuvremenu kada je car Nikola II 1894. godine zauzeo prijestolje, izjavio je da će vladati kao apsolutistički kao i njegov otac. Svaki vid reforme nazivao je “besmislenim maštarijama”. Rusija je polako ali sigurno sazrijevala za neminovnu revoluciju. Rusija je tokom ovog perioda bila država ogromnih suprotnosti. Negdje je nastajao pravi industrijski proletarijat, negdje drugo se živjelo još uvijek u srednjovjekovnim feudalnim uslovima, te je samim tim revolucija morala da bude različita u svojim oblicima.⁴⁴

Godine 1893. osnovana je prva gruzijska socijaldemokratska organizacija *Mesame dasi* (treća grupa). U Staljinovoj biografiji, koja je objavljena 1947. godine, Staljin navodi da ta organizacija nije bila politički jedinstvena. Većina njenih članova su podržavali legalni marksizam koji je naginjao buržoaskom nacionalizmu. Članovi te grupe su objavljivali po uzoru na evropske socijaldemokrate članke u duhu marksističkog pogleda na svijet. Tokom tog perioda, Koba je radio kao knjigovođa u opservatoriju u Tbilisiju. Često je držao ilegalne mitinge sa radnicima fabrika. Uspio je okupiti radnike za vrijeme 1. maja u Tbilisiju. Radnici su podigli crvene zastave sa portretima Marxa i Engelsa sa parolama na gruzijskom. To je bilo vrijeme kada je Lenjin po cijeloj Rusiji od socijaldemokratskih krugova stvarao borbenu revolucionarnu organizaciju.⁴⁵

Koba se među prvima u tbiliškom kraju okrenuo Lenjinovim idejama. Već tokom tog perioda Koba je bilo preko glave dobronamjernih utopista. Bio je željan akcije, Lenjinovo djelovanje mu je došlo kao naručeno. Upravo ovaj protest se završio sa četrnaest povrijeđenih i pedesetak uhapšenih. O ovome je saznao i Lenjinov list *Iskra*⁴⁶ koji je definisao ovo kao početak otvorenog revolucionarnog pokreta na Kavkazu. Nedugo zatim, Lado Kehoveli, za koga je Koba rekao da je bio najbolji, najaktivniji i najgenijalniji revolucionar od svih koje je ikad sreo, pretpostavio ga je Lenjinu i pokrenuo časopis *Borba* u kojem je postavio Staljina za glavnog saradnika. U tom časopisu Koba je objavljivao svoje prve članke.

Koba je učestvovao na brojnim demonstracijama, međutim, jedna će od njih biti upamćena kada su se radnici batumske fabrike sukobili sa policijom i poginulo je četrnaest

⁴⁴ Arsić, 1972., 23.

⁴⁵ Deutscher, 1949., 56.

⁴⁶ Lenjin je krajem 1901. godine pokrenuo list “Iskra”, glavno oruđe za izgradnju nove revolucionarne stranke. Taj list je okupljao i vaspitavao novu generaciju profesionalnih revolucionara.

radnika i više stotina uhapšenih. Koba je na sahrani poginuli radnika nosio transparent koji je išao u slavu mrtvih saboraca. Par sedmica kasnije je na tajnom sastanku kod jednog gruzijskog radnika bio uhapšen. Poslije hapšenja je bio upisan u dosje i slikan. Tada nastaje njegova famozna fotografija kada je kao mladić bio uhapšen i fotografisan. Od aprila 1902. do novembra 1903. Koba se nalazio u batumskom zatvoru. Bez pomoći batumske organizacije osnovao novu revolucionarnu organizaciju od dvadesetak članova koji su bili odani Kobi i priznavali ga kao svog nespornog vođu. U to vrijeme je imao tajnu štampariju i štamparsku mašinu, pa je lecima obavještenjima i proglasima reagovao na brojne događaje. Od svih kavkaskih revolucionara najoštrije i otvoreno se sukobio sa socijaldemokratskom tradicijom i pristupio stvaranju borbene revolucionarne ilegalne vojske. Ipak, njegova profesija je bila revolucija. Koba je u novembru 1903. godine bio protjeran u istočni Sibir. Navodno mu je tu stiglo prvo pismo od Lenjina.⁴⁷ Nakon Nove godine 1904., Koba bježi iz Sibira nazad na Kavkaz.

Dana 22. juna 1904. godine se ženi sa Jekaterinom Svanidze u pravoslavnoj crkvi u Goriju. O Kobinom prvom braku ima veoma malo podataka i ovo što ima nije sasvim pouzdano. U periodu između 1904 i 1909. godine Jekaterina je rodila Jakova i kćerku Svetlanu.⁴⁸ Jakov je u Baumanovom institutu u Moskvi studirao mašinstvo. Za razliku od svog polubrata Vasilija iz drugog Staljinovog braka, Jakov nikada nije koristio prednosti svog porijekla.⁴⁹

Supruga Kobe, Jekaterina Svanidze, umire 1907. godine od, vjerovatno, tuberkuloze ili zapaljenja pluća. Ove bolesti kao uzročnici smrti u Gruziji nisu bile rijetkost. Koba je bio veoma pogođen i mnogo je žalio za njom.⁵⁰ Onog dana kada je sahranio svoju ženu, izgubio je posljednji trag ljudskosti. Njegova duša bila je ispunjena beskrajno zlim gnjevom, koji mu je još kao djetetu počeo da usađuje njegov otac. Postao je ravnodušan prema sopstvenoj sudbini, obilježenoj stalnim siromaštvom. Koba kao delegat zakavkaskih boljševika u decembru 1905. godine odlazi na prvu sverusku boljševičku konferenciju koja se održala u Tamertorsu u Finskoj. Na toj konferenciji, Koba će se prvi put susresti sa Lenjinom sa opisom:

⁴⁷ Prema navođenju Staljina, Lenjinovo pismo je bilo srazmjerno kratko, ali je sadržalo otvorenu i smjelu kritiku partijske prakse i kristalno jasno i sažeto tumačenje cjelokupnog plana za partijski rad u bliskoj budućnosti. Staljin nije mogao sebi oprostiti što je to Lenjinovo pismo, kao i mnoga druga spalio kako su to inače činili revolucionari da prikriju važne informacije.

⁴⁸ Rappaport, 1999., 283.

⁴⁹ Mjesec dana poslije izbijanja njemačko-sovjetskog rata, Jakova kao rezervnog artiljerijskog poručnika prema podacima 16. jula 1941. godine su zarobili Njemci. Ponudili su ga kao razmjenu za nekoliko viših oficira, ali Staljin na to nije odgovorio. Jakov je umro u njemačkom zarobljeničkom logoru, prema nekim podacima kroz dvije godine, prema drugima uoči samog završetka rata. U američkim arhivima se čuva čak fotografija koja je pronađena kod Njemaca na kojoj jenavodno mrtvi Jakov Džugašvili, zapleten u žice logora, ubijen pri pokušaju bjekstva ili samoubistva 1943. godine.

⁵⁰ Staljin je napisao povodom smrti svoje supruge: *Ona je bila jedini čovjek koji je smekšao moje tvrdo srce. Sada je mrtva i snjom je umro posljednji trag sažaljenja za ljudski rod. U meni je sve tako tužno, tako neizrecivo, tako prazno.*

Očekivao sam da ću vidjeti planinskog orla naše partije, znači velikog čovjeka, ne samo u političkom nego i fizičkom smislu, jer u mojoj mašti Lenjin je bio gorostas, snažan i visok. Bio sam duboko razočaran kad sam ugledao sasvim običnog čovjeka srednje visine koji se ni po čemu, nije razlikovao od običnih smrtnika... Veliki čovjek obično kasni na zbor pa učesnicima lupa srce dok ga čekaju, a kad se pojavi, kroz redove učesnika u prostoriji šapat, tišina, eno ga, ide. Ovaj ritual nisam smatrao suvišnim jer imponuje, izaziva poštovanje. Bio sam veoma razočaran kad sam čuo da je Lenjin došao na zbor čak prije ostalih delegata i da je u nekom uglu vodio sasvim jednostavan, običan razgovor sa potpuno običnim delegatima konferencije.⁵¹

Kobin život od 1905. godine do velike revolucije 1917. godine je bio nalik na bezbroj drugih životnih sudbina u Rusiji tog vremena.⁵² Kada je bio kod kuće u Zakavkazju ili Petrogradu ili negdje drugo, krio bi se kod svojih revolucionarnih prijatelja i poznanika. Kada je bio izgnanstvu, bio je usamljeni lovac ili ribar koji živi u svojim mrežama, puškama, zamkama i klopama, sjekao bi drvo i spremao sebi jelo, čitao bi pomalo i pisao. Godine 1914, 1915 i 1916. proveo je u sibirskoj čamotinji na polarnom krugu. Osim toga kuda da i ode? Džugašvili Koba nije bio čovjek za londonske i ženevske studijske biblioteke, za bečke i krakovske kancelarije, kakve su za to vrijeme imali Lenjin, Zinovjev, Buharin i drugi politički imigranti. Tako se sav posvetio jedinom zadatku čovjeka protjeranog na krajnji sjever Sibira: preživjeti, sačuvati zdravo tijelo i oštar um. To je u izgnanstvu bilo najvažnije, ko je to postigao, osujetio je ciljeve carske policije, postigao upravo suprotno i pobijedio.⁵³

Lenjin je sa svojim saradnicima odlučio da pripremi komunističku konferenciju koja se trebala održati u Pragu 1912. godine. Komunistička konferencija je pripremana više od godinu dana. Konferencija se praktično pretvorila u prvi kongres nove boljševičke partije. Ciljevi koje je Lenjin postavio na ovoj konferenciji su bili: obaranje carizma, konfiskacija velikih plemićkih imanja, osmosatni radni dan i osnivanje republike u kojoj radnička stranka neće biti marginalna, već glavna politička snaga. Sve ove ideje je prihvatila konferencija. Na konferenciji je izabran novi boljševički Centralni komitet, u kome su bili Lenjin, Zinovjev, Malinovski, Gološčekin, Ordžonikidze, Sapndarjan, Bubanov, Smirnov, Kalinjin i Jelena Stasova. Centralni komitet je dobio pravo da u svoje redove bira nove članove, što je Lenjin odmah poslije kongresa iskoristio

⁵¹ Rappaport, 1999., 90.

⁵² U razdoblju između 1907. do 1917. godine Džugašvili je gotovo sedam godina proveo po zatvorima ili u progonstvu. Njegova politička biografija ovih godina je spisak hapšenja, zatočeništva, bjekstava i ponovnih hapšenja.

⁵³ Mikelin, 1985., 73.

- izabran je Džugašvili Koba, koji je u to vrijeme bio u zatočeništvu u Solvičegodsku. Lenjin ga je tada zvao tajnim imenom Ivanovič.⁵⁴

U Pragu je postavljeno jezgro stranke - ilegalne grupe, a oko njih se stvarao obruč poluilegalnih i ilegalnih skupina različitih vrsta. Pokrenut je dnevni list *Pravda* od strane Trockog u Beču. List *Pravda* je bio poprilično popularan među radnicima u Rusiji tog vremena. Interesantno je to kako je kasnije u Staljinovoj biografiji navedeno da je *Pravda* odobrena od strane Lenjina na osnovu Staljinove inicijative, te da je pod Staljinovim rukovodstvom pripremljen njen prvi broj i utvrđen njen pravac. Nova *Pravda* je imala o čemu da piše i brzo je stekla stalni krug čitaoca. Tokom tog perioda Lenjin se seli u Krakov, a ubrzo se Džugašvili seli na dva mjeseca u Beč po nalogu Lenjina. Lenjin je preporučio Džugašvilju članak o marksističkom gledanju na nacionalno pitanje. Džugašvili je u to vrijeme napisao *Marksizam i nacionalno pitanje*. U suštini, to je bila teoretska i pragmatična deklaracija boljševizma o nacionalnom pitanju. Lenjin je tekst hvalio i prije nego što je nastao, i dok je nastajao, ali poslije objavljivanja nije ga više pominjao, iako je sam redigovao konačnu verziju.⁵⁵ To je bio drugi članak potpisan pod pseudonimom Staljin. Prvi put je ovaj pseudonim upotrijebio par sedmica prije.

Par sedmica poslije, u Petrogradu biva uhapšen i poslan opet u zatvor. Okvirno gledajući, to je period sredine 1916. godine, period kada je Rusija učestvovala u velikim bitkama protiv Sila Osovine. Situacija na bojišnici je bila toliko kritična da je carska vlast pozivala u vojsku i ljude koji su bili u zatvoru ili progonstvu. Staljin se u to vrijeme nalazio u Kurejku i putovao je gotovo dva mjeseca do željeznice, međutim, nisu ga uzeli u vojsku. Prema pisanju njegovog biografa Jaroslavskog, to je bilo zbog toga jer je on bio "opasan prevratnik". Ani Aliujevoj⁵⁶ je Staljin kasnije rekao da ga nisu uzeli zbog sakate lijeve ruke i da je bio "nepoželjan element u vojsci". U zvaničnoj biografiji iz 1947. godine Staljin je ipak bio vojnik. Početkom revolucionarne 1917. godine dolazi do kraja Staljinovog tamničenja i zatočeništva.

⁵⁴ Mikelin, 1985., 73.

⁵⁵ Isto, 85.

⁵⁶ Svetlana- Ana Aliujeva je bila najmlađe dijete i jedina kćerka Staljina i Nadežde Aliujeve. Zahvaljujući Staljinovoj kćerci Svetlani, imamo informacije o Staljinovom ličnom životu posebno iz perioda velikih čistki. Kao njegov lični svjedok nije potpuno pouzdana, čak neuravnotežena što naravno nije nimalo čudno u kakvom se okruženju nalazila. Svetlana sticajem okolnosti krajem 1963. godine emigrira u Sjedinjene Američke Države, gdje je 1967. godine objavila *Dvadeset pisama prijatelju*. Knjiga je navodila mnoge detalje iz Staljinovog porodičnog života, viđene u očima kćerke jedinice, malo upućene u politiku. Kasnije je napisala još jednu knjigu svjedočenja, sa naslovom *Prva godina*. Tokom jeseni 1984. godine pred sam kraj Orvelove godine, iznenada se senzacionalno vratila u Sovjetski Savez. Svetlana navodi kako je Staljin nakon smrti svoje supruge Nadežde Aliujeve doživjeo katastrofalnu promjenu kao da se „nešto slomilo u njemu“.

Do 1917. godine završava još jedno poglavlje njegovog života koje je, između ostalog dobrim dijelom nejasno, slabo osvijetljeno, najmanje razjašnjeno i najmanje pouzdano.⁵⁷

U Rusiji tog vremena vladalo je dosta problema među kojima je bilo nedostatak oružja i municije, nesposobnost komandnog kadra, korupcija vlasti, ratno profiterstvo i prolivena krv na ratištima. Godine 1917. poginulo je skoro tri miliona ljudi, tri miliona ranjenih i zarobljenih, milion dezertera i ljudi koji su se sakrivali od rata. Takvo stanje u Rusiji je rezultiralo brojnim štrajkovima u državi. Dolazi do pobuna seljaka u kojima su seljaci krali veleposjedničko žito i palili plemićke domove, napadane su brojne policijske stanice i kasarne u unutrašnjosti države. Narod je bio gladan i tražio je kruha. Nezadovoljstvo je posebno poraslo u 1916. godini kada je ubijen monah Rasputin.⁵⁸

Dana 8. marta štrajkovi u pojedinim velikim Petrogradskim fabrikama prerastaju u opći štrajk. Umjesto fabričkih hala, od sada su radnici izlazili na ulice. Kako su dani odmicali brutalnost policije i vladinih snaga je postajala sve jača i jača. Prvog dana policija je rastjerala radnike pendrecima, drugog dana bičevima, trećeg dana policija je pucala u masu, a demonstrantima se polako pridruživala i vojska, posebno mornarica. Vojnici i radnici su zauzimali skladišta oružja, upadali u policijske stanice, jurišali na zatvore i oslobađali političke zatvorenike. Pod pritiskom revolucionarnog vrenja, 15. marta duma⁵⁹ je imenovala privremenu vladu. Nekoliko dana kasnije formiran je Petrogradski radnički sovjet, među kojima su bili socijalni revolucionari (eseri), umjereni socijalisti koji su za rješavanje nekih značajnih pitanja (podjelu plemićke zemlje seljacima), menjševici i boljševici. Car Nikolaj II se odriče prijestolja 15. marta. Nakon 304 godine dinastije Romanovih u Rusiji, polako, ali sigurno nestaju sa historijske pozornice. Sa abdikacijom cara Nikolaja II nestaje i ruski carizam.⁶⁰ Revolucija je uspjela zapanjujuće lako. Najkrvavije borbe su vođene u Moskvi i Petrogradu gdje je dolazilo i do uličnih borbi.

Među zarobljenicima iz Sibira došao je i Staljin zajedno sa Kamenjevim i Muralovim. Aktivnost i pisanje časopisa Pravda je porasla nakon abdikacije cara. Pravda je u ovom slučaju

⁵⁷ Rappaport, 1999., 97.

⁵⁸ Giroforij Jefimovič Rasputin osoba seljačkog porijekla, u ruskom društvu je bio gledan kao vidovnjak i čudotvorac. Godine 1908. postaje miljenik posljednjeg ruskog cara Nikolaja II i carice Aleksandre, jer je navodno hipnozama ublažavao bolest njihovog sina koji je bolovao od hemofilije. Na vrhuncu svog uticaja je bio 1915 i 1916. godine kada je Nikolaj II boravio na ratištu, carica prema njegovim sugestijama imenovala ministre i vojne zapovjednike. Njegova smrt je također čudnovata i neobična, službeni iskaz je taj da ga je ubila skupina visokih aristokrata koji su smatrali da on svojim uticajem šteti ugledu monarhije.

⁵⁹ Duma je bio savjetodavni odbor ruskog cara Nikolaja II, u današnjici duma je naziv za parlament Ruske Federacije.

⁶⁰ Zanimljiv je podatak da je par nedjelja prije abdikacije Romanovih, Lenjin publikom spomenuo kako, oni (misleći na sebe i svoje saradnike) vjerovatno nikada neće doživjeti odlučujuću bitku buduće revolucije. Međutim par sedmica poslije carizam je pao i ispostavilo se da je Lenjin bio u krivu.

oštro napadala privremenu vladu i tražila da se ista obori. Upravo Staljin, Kamenjev i Muranov su postavljeni na vodeće pozicije u Pravdi. Staljin je djelovao sa nadležnostima člana CK, Kamenjev je bio član redakcije centralnog glasila zajedno sa Muralovim. Lenjin je u to vrijeme imao pomirljiv stav prema privremenoj vladi. U to vrijeme je boravio u Švicarskoj imigraciji i često je napominjao svoje drugove: *Nikakvog zbližavanja sa drugim strankama, ni sa kim! Ni trunke povjerenja i podrške vladi.*⁶¹

U Rusiji je u tom trenutku vladalo dvovlašće. Među Lenjinovim boljševicima vladala je parola *svu vlast sovjetima*. Vremenom su postajali sve snažniji. Staljin je tih mjeseci radio poslove koji su mu išli od ruke – organizacijske. Utvrđivanje političke strategije je prepustio jačima i iskusnijima u toj struci, te se držao Lenjina i izvršavao njegova uputstva.

Privremena vlada je 1. jula pokrenula veliku ofanzivu na jugozapadnom frontu budući da je obećala zapadnim saveznicima da će izvršiti invaziju, a usput se nadala da će joj uspjeh na ratištu podići ugled i uticaj u zemlji. Došlo je do totalne suprotnosti - ruske snage su bile smrvljene pred njemačkim i austrijskim topovima i mitraljezima, a gubici ogromni. Nakon deset dana, ofanziva je propala, vojska je bila desetkovana i počela se raspadati još brže nego prije revolucije. Vojska je često otkazivala poslušnost komandantima. Ovo se nije samo dešavalo na frontu, već i u pozadini zemlje jer su vojnici željeli da se rat konačno završi. U takvoj situaciji i takvom društvu, nezadovoljstvo je doseglo neki vrhunac. Ponestajalo je hrane, novac je iz dana u dan gubio vrijednost, velika ruska masa ljudi je polako postajala sve bjesnija i bjesnija.⁶²

Najavljeni su protesti vojnih i fabričkih organizacija 16. jula. Tog dana dolazi i do oružane demonstracije, gdje se priključila i mornarica. U to vrijeme boljševičko rukovodstvo još nije bilo spremno za oružani sukob. Lenjin je pokušao da ove prosvjede okrene prema mirnim i disciplinovanim prosvjedima, međutim, to mu nije pošlo za rukom. Naoružana masa je preplavila trgove, a vojnici i radnici su opkolili palaču gdje je zasjedao sovjet i prijetili su da će pobiti većinski dio sovjeta - umjerene socijaliste. U više dijelova grada izbili su sukobi i došlo je do razmjene vatre. U međuvremenu su u grad došle jedinice lojalne vlastima, koje su pozvane od strane vlade i rukovodstva sovjeta. Vladine snage zauzimaju boljševička sjedišta, uništavaju sve štamparske mašine i potpuno uništavaju štampariju Pravde zbog straha od širenja propagande.⁶³ Desno orijentirani listovi su objavljivali falsifikovane dokumente kojima su htjeli

⁶¹ Deutscher, 1949., 131.

⁶² Smith, 2017., 163.

⁶³ Mikelin, 1985., 106.

da dokažu da Lenjin radi za njemački generalštab, a krivicu za potpuni neuspjeh na frontu pripisali su boljševičkoj agitaciji koja je “uspjela” da rasturi armiju.⁶⁴

Staljin je tokom tog perioda bio kontakt između svih ostalih i Lenjina koji se u to vrijeme krio. Tokom svoje ilegale Lenjin je napisao preko šezdeset članaka i programskih pisama, među kojima je nastalo i njegovo čuveno djelo *Država i revolucija*.⁶⁵ Lenjin je pronašao utočište u susjednoj Finskoj. U Rusiju se vraća 23. oktobra, prema starom kalendaru 10. oktobra kada je zasjedao Centralni komitet.⁶⁶ Centralni komitet je na tom sastanku došao do odluke da ulaze u oružani ustanak. Prisutni su bili Lenjin, Zinovjev, Kamenjev, Trocki, Sverdlov, Staljin, Uricki, Đeržinski, Kolontajeva, Bubnov, Sokoljnikov, Lomov. Osim Zinovjeva i Kamenjeva, svi su podržavali Lenjinove rezoluciju prema kojoj ustanak je neizbježan i potpuno sazrijeo. Boljševici su ustanak pripremali legalno: glavne pripreme su tekle u okviru Vojno-revolucionarnog komiteta pri Petrogradskom sovjetu. Sovjet je bio legalno tijelo. U Vojno-revolucionarnom komitetu bila su uključena dva operativna tijela boljševičke partije: Vojni partijski centar koji su sačinjavali Sverdlov, Staljin, Bubnov, Uricki i Đeržinski, i Biro “za prikupljanje informacija za borbu protiv kontrarevolucije”. Njega su sačinjavali Trocki, Sverdlov i Bubnov. Petrogradski sovjet je vodio Trocki, koji je pored Lenjina od svih boljševičkih vođa najodlučniji je bio za ustanak i preuzimanje vlasti. U njegovim rukama su se isticali svi konci priprema za ustanak. Vojno-revolucionarni komitet je osnovao odsjeke buduće vlade.⁶⁷

Vlada je odlučila da udari na boljševike.⁶⁸ Prije zore 6. novembra vlada je poslala policiju da zauzme redakciju i štampariju boljševičkog lista *Rabočiji put* koji je bio nasljednik *Pravde*. To je bio prvi udarac u širokoj akciji koja je uključivala i hapšenje Lenjina, Trockog i cjelokupnog boljševičkog rukovodstva, raspuštanje Vojno-revolucionarnog komiteta, sankcije protiv kronštatskih mornara i brojne druge. U Mogilevu, sjedištu Generalštaba, vlada je okupila

⁶⁴ Ubrzo se ispostavilo da su dokumenti bili falsifikovani, ali nalog za hapšenje Lenjina, Zinovjeva i Kamenjeva je bio već izdat. Trocki je uhapšen tek kasnije. Boljševičke vođe su se povukle u ilegalu. Staljin i Sergo Alilujev, njegov budući punac, organizovali su Lenjinovo bjekstvo iz grada, a Staljin se krio kod Alilujevih. Tokom antiboljševičkih progona nakon julskih događaja, Lenjin se sakrivao kod Alilujevih. Došao je na ideju da mora promijeniti izgled kako bih pobjegao iz grada stoga je došao na ideju da se obrije. Ulogu brice je preuzeo Staljin. Staljin je bio jedini od svjetskih vođa koji je kasnije u dobrom raspoloženju i uz čašu vina mogao da se pohvali da je on to jedini ikada učinio, obrijao Lenjinu bradu.

⁶⁵ U knjizi *Država i revolucija* koju je Lenjin napisao još prije prevrata, ali je objavljena tek nakon njega, izražene su ideje o načinu funkcionisanja sistema vlasti nakon pobjede boljševika. Osnovni karakter imale su dvije pretpostavke. Prva je bilo priznavanje potrebe korištenja sile u političkom i društvenom životu, i to ne samo prema sukobljenim klasama, već i prema neprosvijećenim „proleterima“. Druga pretpostavka bila je velika birokratizacija. Srž ustrojstva poslovanja trebala je biti evidencija i nadzor, a uzor centralizirana struktura pošte.

⁶⁶ Holzer, 2002., 16.

⁶⁷ Mikelin, 1985., 110.

⁶⁸ Vlada je inače izbjegavala konflikte sa sovjetima jer su u njima bila zastupljene sve liberalne i lijeve stranke, ovo više nisu mogli mirno da gledaju te su se odlučili da udare na boljševike.

gardijske pukove. Na okup je došla *divlja divizija, bataljon smrti*, i kozačke jedinice. Zimski dvorac u Petrogradu su zaposjele jedinice privremen vlade, junkeri, pitomci oficirskih škola i junkerska artiljerija. Jedino rješenje za njih jeste bilo da se krvavo uguši ustanak oružjem. Jedinice petrogradskog garnizona su imali oko 60 hiljada ljudi, 25 hiljada kronšadskih mornara i petrogradsku radničku miliciju. U noći između 6 i 7. novembra dobili su naređenje Vojno-revolucionarnog komiteta da krenu i zauzmu određene tačke, zgade i pozicije u gradu. Naređene pozicije su zauzete gotovo bez otpora. Sve skoro ključne tačke u gradu bile su u boljševičkim rukama. Jedino u Zimskom dvorcu se još držala vlada iako je dobar dio ministara već bio uhapšen od strane boljševika.⁶⁹

Dvorac je branjen od strane pitomaca oficirskih škola. U međuvremenu krstarica *Aurora* je uplovila do tačke gdje je mogla da sa lakoćom gađa dvorac. Nije nam poznato šta je Staljin radio tih dana kada je vlada padala. John Reed⁷⁰ je prisustvovao na kongresu sovjeta i u osvajanju Zimskog dvorca. U svojoj famoznoj knjizi, Staljina samo dvaput spominje, dok druge sovjetske vođe spominje daleko više. Prema stavu Reeda priča kruži da se Staljin namjerno držao po strani u slučaju da ustanak ne uspije niko ne bih mogao da ga okrivi da je pogrešno postupio. Tokom prijašnjih epizoda ovo nije bilo prvi put da Staljin samo tako nestane.

Jedno od ključnih pitanja koja su se postavljala u novom okruženju nakon rušenja Zimskog dvorca, jeste bilo pitanja učešća Rusije u Prvom svjetskom ratu. Cijelu zemlju je zanimalo jedno, mir. Četrnaestomilionska vojska na frontu je bila u rasulu. Vojnici su dezertirali i bježali kućama iz straha da ne zakasne na podjele veleposjedničke zemlje. Svi su glasali za mir. U takvom stanju i rasulu i jakim Njemačkim napadima Rusija jednostavno nije bila sposobna da nastavi rat. Vlast sovjetima, zemlju seljacima a svima mir, to je bila parola oktobarske revolucije. Prema Lenjinu ovo nije bio samo propagandni naslov, već je to stvarno želio. Cijena mira je bila visoka. Pregovore sa Njemačkom u Brest-Litovsku je preuzeo Trocki. Uslovi mira sa Njemačkom su bili toliko rigorozni, da je to Trocki odbio i povukao se kući.⁷¹

Lenjina je u ovo vrijeme ipak zanimalo mir i po svaku cijenu. Ličnosti kao što je Buharin i Đeržinski su se nadali revolucionarnom ustanku u Njemačkoj usljed njihove iscrpljenosti na frontu. Đeržinski je napominjao Lenjinu da se iz nekog straha odriče cjelokupnog programa revolucije. Staljin i Zinovjev su bili na Lenjinovoj strani. U međuvremenu ukrajinska vlada je sa Njemačkom sklopila mir i pustila ih u zemlju. Njemačka je polako ali sigurno napredovala skoro do Petrograda, a armija na frontu je polako ostajala bez hrane, oružja i municije.

⁶⁹ Reed, 1919., 16.

⁷⁰ John Reed je bio američki pjesnik, novinar i socijalistički aktivist. Ostao je upamćen u historiji po knjizi *Deset dana koji su potresli svijet*. Upravo u toj knjizi iz prvi ruke opisuje Oktobarsku revoluciju 1917. godine.

⁷¹ Mikelin, 1985., 127.

Komandni kadar se dotada već i raspao. Buharin, Uricki, Lomov, Bubnov, Pjatakov i Smirnov su bili protiv mira, međutim Centralni komitet je 23. februara ipak odlučio da prihvati surove njemačke uslove. Trocki je zatražio razrješenje sa položaja komesara za spoljne poslove. Na njegovo mjesto je imenovan Georgij Čičerin, a za šefa delegacije u Brestu imenovan je Sokolnikov, koji je 3. marta 1918. godine potpisao Brest-Litovski mir. Prema Brest-Litovskom miru predviđeno je da Rusija gubi Poljsku, Bjelorusiju, Ukrajinu, Litvu, Latviju i Letoniju. Zabranjeno joj da se miješa u građanski rat u Finskoj gdje je baron Carl Mannerheim upravo krvavo ugušio komunistički ustanak.

Staljin je u to vrijeme čvrsto bio uz Lenjina. Svakog dana je bezbroj puta zvao ili svraćao do Lenjina te provodio veći dio dana u kancelariji sa njim. Malo poslije Brestlitovskog mira doći će do događaja koji su boljševičko rukovodstvo gurnuli sa neodlučnog raskršća u sasvim određenom pravcu. Njihov tok je bio takav da više nije izazvao suprotnosti između radikalnog Lenjina i umjerene boljševičke većine. Dostojanstveni snovi o slobodi u novoj republici bili su u trenu prekinuti, rasprave o takvom ili drugačijem parlamentu postale su smiješno suvišne. Na svim krajevima zemlje je izbio plamen, vatra i mač, izbio je građanski rat. Nije se više postavljalo pitanje: za boljševičku samovladu ili koaliciju sa ostalim lijevim strankama, pitanje je bilo: republika ili monarhija koju su htjeli da obnove kozački i ostali generali.⁷² Tokom tog perioda boljševička vlada se preselila u Moskvu. Od tog vremena zvonici kremljanskih zvonika nisu više odzvanjali melodije *Bože čuvaj cara*, već taktovi *internacionale*. Staljin je u to vrijeme predsjedavao sjednicama svog komesarijata, a u međuvremenu je upoznao jednu Lenjinovu sekretaricu. Ime sekretarice je bilo Nadežda Alilujeva.⁷³

Poslije njemačkog poraza i završetka Prvog svjetskog rata postalo je sasvim očigledno mada se to znalo i prije da su zapadni saveznici zaista došli da pomognu savezničkoj Rusiji, ali staroj monarhiji protiv nove republike. Na svojoj strani su imali Njemačku, koja je zauzela Ukrajinu i uspostavila staru vlast. Poslali su vojsku u Litvaniju, Letoniju, Estoniju i Finsku, a menjševici⁷⁴ su ih pozvali u Gruziju da im pomognu protiv Turske koja je zauzela Kavkaz. Britanci su izvršili iskrcavanje 9. marta 1918. godine u Murmansku. Ubrzo za njima su se pridružili Francuzi i Amerikanci, a na dalekom istoku Japanci sa Amerikancima. Kod Omska

⁷² Mikelin, 1985., 136.

⁷³ Nadeždu Alilujevu (1901-1932) je Staljin uzeo kao sekretaricu, zatim pratioca po ratištima građanskog rata, na kraju se ona udala za Staljina. Živjeli su zajedno sve do svoje smrti 1932. godine. Navodno je počinila samoubistvo kada je vidjela u kakvog se monstruma pretvorio Staljin, mada postoje priče koje će biti kasnije spominjane u tekstu da ju je Staljin lično upucao zatim prijavio kako je pronašao mrtvu.

⁷⁴ Menjševici (manjina) su članovi desnog krila Ruske socijal-demokratske radničke stranke, koji su bili protivnici lijevom radikalnom krilu, boljševizma Vladimira Iljiča Lenjina. Vremenom su se organizirali u vlastitu stranku i postali su lični neprijatelji boljševika.

zajedno sa bjelogardejskim divizijama našlo se i 1000 Britanaca, 1000 Francuza i 1500 Italijana. Po cijeloj Rusiji nalazile su se rasparčane jedinice čehoslovačkog korpusa koji je imao preko 50 hiljada ljudi koji su bili dobro naoružani i spremni da stanu na antiboljševičku stranu.⁷⁵

Tokom proljeća 1918. godine u Sibiru je snažne bjelogardejske jedinice okupio admiral Kolčak⁷⁶, uz pomoć čehoslovačkog korpusa i osvojio veliki dio teritorija. Vladu je osnovao u Omsku. U međuvremenu dok je nova vlada osnivana u Omsku, na sjeveru su se Finci okomili na Petrograd. Južno od Kaspijskog mora bjelogardejci uz pomoć Britanaca, krenuli na Baku. Rumuni su zauzeli Besarabiju, Japanci su gotovo bez otpora prodirali kroz beskrajna prostranstva Dalekog istoga duž transsibirske željeznice. Rezultat ovoga je bio da je došlo do astronomske inflacije iz dana u dan. Seljaci nisu željeli da prodaju žito jer je novac jako brzo gubio vrijednost. U gradovima je izbila glad, industrijska proizvodnja je naglo opala. Boljševici su nasilno pretresali i praznili magacine trgovaca. Cijela zemlja je bila opkoljena neprijateljskim armijama.⁷⁷

Lijevi revolucionarni socijalisti, su bili oštro protiv Brestlitovskog mira. Stranka je oslonac pronalazila među seljacima, protiv boljševičke politike nasilnog otkupa hrane po selima. Istovremeno su napali Kremlj. Pobuna je skoro za jedan dan bila ugušena. Gotovo u isto vrijeme eseri⁷⁸ su uz pomoć francuskih agenata izazvali nered u Jaroslavlju koji su završeni pokoljem među civilnim stanovništvom. Boljševičko rukovodstvo je u to vrijeme došlo do odluke da nema namjeru povratka na staro uređenje. Sredinom jula bjelogardejske i čehoslovačke jedinice približile su se Jekaterinburgu. U ovom mjestu kod Urala, nalazio se car Nikolaj II sa svojom porodicom. Bjelogardejci su imali cilj da oslobode njega i njegovu porodicu koja je bila u zatočeništvu kod boljševika. Carska porodica je bila zatočena kod jednog trgovca Ipatjeva. U noći između 16 i 17. jula, kada su bjelogardejci bili nadomak

⁷⁵ Reed, 1919., 24.

⁷⁶ Aleksandar Kolčak (1874-1920) je bio ruski admiral i državnik. Sudjelovao je u Rusko-japanskom ratu i u Prvom svjetskom ratu. Nakon pada carizma i početka Ruskog građanskog rata, nametnuo se kao jedan od vođa antiboljševičke Bijele garde te je bio predsjednik privremene bjelogardejske vlade u Omsku. Nakon poraza zarobljen je od strane Crvene armije i 7. februara. 1920. godine strijeljan.

⁷⁷ Rappaport, 1999., 42.

⁷⁸ Eseri su pripadali Socijalističkoj revolucionarnoj partiji. Oni su predstavljali glavnu alternativu boljševicima za vrijeme građanskog rata. Nisu prezirali od političkih atentata, poznato je i oko stotinu izvršenih atentata. Terorizam je eserima bio potpuno legitiman kao metoda političke borbe. Jedan od članova esera je 1918. godine ranio Vladimira Iljiča Lenjina.

Jekaterinburga, stražari su cara i cijelu njegovu porodicu⁷⁹ u podrumu strijeljali. Njihova tijela su bacili u obližnje rudarsko okno i zapalili ih benzinom.⁸⁰

Tokom tog vremena u Rusiji je vladalo opšte mišljenje da su odluku o likvidaciji carske porodice donijeli lokalni jekaterinburški komesari kada su uvidjeli da će možda biti oslobođeni od strane bjelogardejaca. Neki kasniji izvori dokazuju da su se prethodno konsultovali u Kremlju i da su naređenje za likvidaciju dali Lenjin i Sverdlov, mada i to nije u potpunosti dokazano. Sverdlov je navodno i Staljina pitao za mišljenje, Staljin mu je odgovorio da ni pod kojim uslovima car ne smije da padne u ruke bijelih. Boljševici su držali sve veće gradove; Moskvu, Petrograd, Nižnji, Novograd, Tver, Smolensk, Vjatu, Vologdu, Brjansk i Tulu. Njihovi protivnici su se okupljali na istoku, gdje su Kolčakove snage bile u zapadnom Sibiru, sve do Volge. Boljševička taktika je prvo bila da stvore jedinstven front na istoku, okupili su manje raštrkane jedinice i stavili ih pod jednu komandu. Tada su uspjeli da zaustave Kolčaka do Volge i Kame čije su snage ugrožavale centralnu Rusiju. Tokom mjeseca marta 1919. godine Kolčak na istoku kreće u ofanzivu sa gotovo pola miliona ljudi. Cijelo ljeto su trajale teške borbe tokom kojih su boljševičke snage počele da Kolčakovu diviziju pomjeraju prema istoku. U jesen u zapadnom Sibiru boljševici su izvojevali odlučujuću pobjedu. U novembru je zauzet Omsk. Čehoslovački korpus koji je cijelo vrijeme bio snažan Kolčakov saveznik, uvidio je da je prišao na pogrešnu stranu. Čehoslovačke snage su bile site dugogodišnjeg ratovanja, a na kraju još besmislenog uplitanja u građanski rat neke strane države. Uz prešutni pristanak Francuza uhvatili su Kolčaka i zajedno sa stotinu miliona funti carskog zlata izručili ga boljševicima, a na osnovu toga dobili slobodan prolaz na istok gdje su željeznicom do Vladivostoka krenuli savezničkim brodovima kući. Jedne od možda zadnjih značajnijih bitaka je zasigurno bilo pod vodstvom generala Vrangelja⁸¹. Vrangel je na Krimu okupio novu

⁷⁹ Skorija istraživanja historičara su došla do otkrića da je navodno strijeljanje preživjela jedna princeza, princeza Anastazija.. Godine 1920. u Berlinu se pojavila jedna djevojka koja je tvrdila da je princeza Anastazija, najmlađa kćerka Nikolaja II. Mlada djevojka je bila spašena nakon neuspjelog pokušaja samoubojstva i poslana je u psihijatrijsku kliniku. U njezinom zdravstvenom kartonu se među ostalom bilježi da joj je tijelo bilo prikriveno ožiljcima koje su nastali najvjerojatnije ranjavanjem i uboda oštrim predmetom. Navodno su Anastaziju spasili dijamanti koji su se nalazili u princezinoj odjeći. Nakon strijeljanja spasio je jedan od vojnika. On je sa njom pobjegao u Rumuniju gdje je rodila dječaka nakon što ju je njen spasitelj silovao. Dječaka je dala na usvajanje, a princeza Anastazija je pobjegla u Berlin gdje je živjela njena kuma princeza Irena von Preusen. Njenu priču je kasnije potvrdilo troje ljudi. Jedan oficir njemačke okupacijske vojske u Ukrajini je izvjestio da je u jesen 1918. godine propustio seljačka kola na kojima se navodno nalazila teško ranjena Anastazija. Vijest o smaknuću čitave porodice objavljena je tek 1924. godine. Posmrtni ostaci pronađeni su tek nekoliko desetljeća kasnije, da bi 1998. godine bili svečano sahranjeni u katedrali u Sankt Petersburgu, a tom činu je prisustvovao i tadašnji ruski predsjednik Boris Jelcin.

⁸⁰ Mikelin, 1985., 139.

⁸¹ Petar Vrangel (1878-1928) je bio ruski general iz Prvog svjetskog rata, aktivni sudionik i jedan od bjelogardejaca koji su ratovali protiv boljševika u građanskom ratu. Nakon poraza na Krimu, Vrangel se povukao u Kraljevinu SHS koja je bila jedna od zemalja koja je primala bijelogardijsku imigraciju. U imigraciji Vrangel je 1920. godine osnovao Ruski općevojni savez čime je ujedinio sudionike pokreta bijelih u imigraciji. Nakon Kraljevine SHS,

vojsku i počeo da napreduje prema sjeveru. U jesen se približio donskom bazenu, ali tamo su ga zaustavile trupe koje su se vratile sa poljske granice, porazile ga i počele da ga tjeraju prema jugu. Učvrstio se na poluostrvu Krimu i tamo su ga crveni uz velike žrtve savladali. Posljednji ostaci njegovih trupa spasili su se na engleskim i francuskim lađama. Time su najveće bitke građanskog rata okončane.⁸²

Staljinova uloga u građanskom ratu je jedno od najspornijih poglavlja u njegovom životu. Prema zvaničnim sovjetskim biografijama, jurio je sa fronta na front, sprečavajući saboterske komande Trockog, vrhovnog komandanta Crvene armije i stvarnog vrhovnog vojnog stratega građanskog rata.⁸³ Usput je sprečavao i manje saboterske namjere drugih tadašnjih boljševičkih političkih partijskih vođa koji su se kasnije, dvadesetih i tridesetih godina, pokazali kao pravi ili izmišljeni Staljinovi protivnici. Građanski rat u Rusiji uglavnom su opisivali protivnici boljševika, ne samo Staljina već protivnici boljševizma i komunizma uopće. Sovjetski izvori i arhivi nisu dostupni u toj mjeri da omoguće cjelovitu i objektivnu sliku, što naravno ne važi samo za ovo razdoblje, već za cjelokupnu historiju Sovjetskog Saveza. Staljinovi odlasci na frontove su uglavnom bili istok karaktera; organizirati pozadinu, uvesti red, uspostaviti saobraćaj, organizovati ishranu i koliko toliko normalno djelovanje vlasti i administracije.⁸⁴

Staljin je bio snažne ruke u pozadini. Što se tiče vojnih operacija, za njih se starao Trocki. Lenjin je Staljina slao samo tamo gdje je trebalo nemilosrdnom odlučnošću očistiti i učvrstiti pozadinu vojnih jedinica koje bez toga nisu mogle da pobjeđuju na frontu. Staljin se znao ponekad silom prilika, bez potrebe i svojom voljom umiješati u vojne operacije. Zbog toga je često ulazio u sukob sa Trockim. Staljin je Lenjinu slao telegrame u kojima se žalio na Trockog, a Trocki bi sa vremena na vrijeme tražio da se Staljin opozove iz pozadine fronta, jer je pravio zbrku i petljao se u stvari koje ga se nisu ticale.⁸⁵ Do kraja građanskog rata Trocki je ostao na čelu Crvene armije sve do 1925. godine. Trocki je slavljen kao pobjednik i spasilac mlade sovjetske republike pred unutrašnjim i vanjskim neprijateljima. Staljin je široj javnosti

preselio se u Brisel gdje je radio kao inženjer u rudniku. Godine 1928. iznenada je umro. Njegova porodica sumnja da je bio otrovan od strane brata svoga batlera. Njegova porodica je sumnjala da je batlerov brat bio sovjetski agent. Ukopan je u ruskoj crkvi Svete Trojice u Beogradu.

⁸² Davies, 2005., 51.

⁸³ Staljin se kao aktivni učesnik pojavljuje u građanskom ratu 4. juna 1918. godine kada sa dva oklopna voza crvenogardejaca odlazi iz Moskve prema Caricinu na Volgi, žili kucavici koja sa juga prevozi žito u izgladnjelu centralnu Rusiju i Moskvu.

⁸⁴ Mikelin, 1985., 146.

⁸⁵ Sukobi Trockog i Staljina su počeli u Caricinu. Staljin je optužio Trockog da postavlja vojne komandante, a da se prethodno ne posavjetuje sa lokalnim sovjetskim vlastima. Za vrhovnog komandanta južnog fronta postavio je Klimenta Vorošilova, oficira u bivšoj carskoj armiji. Staljin je u Caricinu nemilosrdno počistio pozadinu, tako i na frontu. Antonov Ovsejenko tvrdi da je po Staljinovom nalog kod Caricina bespotrebno palo 60 hiljada pripadnika crvene vojske, jer je u borbu slao s konca i konopca sastavljene i neobučene jedinice.

bio manje poznat od niza ostali boljševičkih vođa: Zinovjeva, Kamenjeva, Sevrđlova, Buharina, Krupske, Dibenka, Krilenka, Antona-Ovsejenka, Sokoljnikova, Rikova, Lomova i brojnih drugih.⁸⁶ Posljednji veliki Staljinov pohod u Građanskom ratu je bio u maju 1920. godine protiv Vrangellovih snaga na jugozapadnom frontu. Na osnovu Staljinovih uputstava Frunze je izradio operativni plan u kojem su uništili Vrangellove snage.

Jedna od najvećih grešaka Staljina u Građanskom ratu se desila u Poljskoj. Boljševicima je pošlo za rukom da obiju poljske snage i napreduju prema Poljskoj. Crvena armija je gotovo pa došla do Varšave, gdje su bili poraženi i na kraju su mirovnim ugovorom morali da prepuste Poljskoj dobar dio Bjelorusije. U to vrijeme komesar južnog fronta je bio Staljin. Sjeverni dio je vodio Tuhačevski koji je enormno napredovao i približio se predgrađima Varšave. Francuski general Vagan, radi rasterećenja fronta krenuo je u ofanzivu prema jugu, prema Staljinu. Sovjetska vrhovna komanda je južnoj armiji sa komandantima na čelu Jergorovu i Buđoniju naredila da udare u sjevernom pravcu, i da razbiju poljsku protuofanzivu i ojačaju položaj Tuhačevskog. U to vrijeme komandantima juga bio je interesantniji Lavov. Imali su želju da ga zauzmu u isto vrijeme kad i Tuhačevski, Varšavu. Staljin je izignorirao naređenje iz Moskve, i podržao je Jegerova i Buđonija. U međuvremenu, Poljaci su stegli u kliješta armiju Tuhačevskog, i kada su Staljin i komandanti konačno se okrenuli naređenjima bilo je prekasno. Poljaci su pobijedili u čuvenoj bitci na Visli.⁸⁷ Crvena armija se u rasulu brzo povlačila iz Poljske. Vrhovni komandant Trocki i Tuhačevski imali su u rukama sve dokaze da je za ovo Staljin bio kriv, i kao posljedicu gubitak velikih bjeloruskih teritorija.⁸⁸

Tokom građanskog rata Staljin se oženio drugi put. Dana 24. marta 1919. godine uzeo je Nadeždu Alilujevu⁸⁹ koja je u to vrijeme bila vrlo mlada. Alilujevi su poznati u ovoj priči jer su se često kod njih Staljin i Lenjin sakrivali u Petrogradu. Nadeždina porodica se nije protivila ovom braku. Ni mlada Staljinova žena ni njena rodbina, a još manje svjedoci nisu slutili sa kim se ona vjenčala. Vrijeme će pokazati svoje. Pravo lice Staljina. O nesretnoj sudbini Nadežde Alilujeve bit će riječi nešto kasnije. Nadeždin zet Redens koji je bio svjedok na njihovom vjenčanju je radio u GPU.⁹⁰ Godine 1937. kao šef moskovske uprave NKVD-a našao se u

⁸⁶ Mikelin, 1985., 149.

⁸⁷ Varšavska bitka ili bitka na Visli se desila u augustu 1920. godine. Iako na izmaku snaga poljska vojska je odnijela odlučujuću pobjedu i zaustavila Sovjetski dalji prodor. Zbog poraza Crvene armije koji nije bio očekivan, ova bitka je izazvala čuđenje u cijelom svijetu stoga je nazvana „čudom na Visli“.

⁸⁸ Holzer, 2002., 50.

⁸⁹ Nadežda Alilujeva (1901-1932) je bila jedna od Lenjinovih sekretarica. Staljin ju je povremeno pozajmljivao da mu pomogne u kancelariji. Kasnije bi Nadežda često priskakala u pomoć dok je boravio u pozadini frontova, posebno u Caricinu.

⁹⁰ GPU je bila tajna policija SSSR-a koja je prerasla iz Čeke. Osnovao je Feliks Đeržinski. Godine 1922. se transformirala u GPU.

jednom od zatvora, u koje je prije toga sam poslao mnoge ljude. Godinama je bio lični sekretar Đeržinskog i obavljao je mnoge poslove. Nije htio da prizna “zločine” koje su mu natovarili. Staljin je lično pozvao svoju svastiku, sestru svoje tada već pokojne Nadežde i savjetovao joj da njen muž “prizna” jer će se u tom slučaju blaže postupiti sa njim, a da se neće ništa desiti njoj i njenoj troje djece. Ubrzo poslije toga je likvidiran. Sličnu sudbinu je imao Staljinov prijatelj iz mladosti Jenukidze. Godine 1937. optužen je za saučesništvo u ubistvu Kirova, za monarhizam, i veze sa maršalom Tuhačevskim. Trocki je tokom svoje imigracije napisao članak o ovome: *Oba Staljinova svjedoka sa vjenčanja, njegov prijatelj iz mladosti Jenukidze i Nadeždin zet Redens, zaslužili su smrt samo zato što su Staljinu bili suviše odani i suviše blizu.*⁹¹

3.1 Nova država

Četverogodišnji imperijalistički i trogodišnji građanski rat razorili su zemlju. Nakon završetka građanskog rata, seljaštvo je pokazivalo nezadovoljstvo. Uzrok nezadovoljstva je zasigurno bilo oduzimanje viškova. Država je tražila zadovoljavajuću količinu proizvoda. Zbog gladi i iscrpljenosti nezadovoljstvo se pojavilo i u dijelu radništva. Takvo stanje je uvidio i sam Lenjin koji je 1921. godine govorio: *Proletarijat pati od neopisive gladi. Diktatura proleterijata je sa sobom donijela tolike žrtve, takve nevolje i odricanja za vladajuću klasu, za radništvo, kakve u historiji nisu zapamćene. Položaj radničke klase je krajnje težak. Ona užasno pati.*⁹²

Nakon određenog perioda došlo je i do javljanja spontanog nezadovoljstva za vrijeme desetog kongresa boljševičke partije. Tokom marta 1921. godine, glad u cijeloj zemlji je došla do vrhunca. Izbilo je više seljačkih pobuna, naročito u Tambovu. Između ostalog pobunili su Kronštatski mornari. Zahtijevali su sposobniju vladu, kraj boljševičkog samovlasti, demokratski savez sovjeta. Trocki je naredio da vojska oštro odgovori na pobunu, Tuhačevski je preko zaleđenog finskog zaljeva vodio napad na kronštatsku tvrđavu. Pobuna je brzo ugušena, a vođe strijeljane. Proizvodnja je pala na petinu proizvodnje iz 1913. godine. Stotine izviđačkih grupa koje je vlada slala u seljačke predjele da pokupe hranu nisu više pronalazili hranu. Silosi su bili prazni do posljednjeg zrna. Gradovi su bili gladni. Vlastima u to vrijeme nije ništa preostalo sem da naredi sankcionisanje ljudi koji su sakrivali hranu. Kada bi komesari uspjeli da nađu sakrivenu i zakopanu hranu, seljaku nije ostajalo doslovno ništa. Sovjetska vlada je na međunarodnoj konferenciji 1922. godine u Ženevi saopštila zvaničan podatak da je

⁹¹ Montefiore, 2003., 47.

⁹² Mikelin, 1985., 161.

1921. godine od gladi umrlo tri miliona ljudi. Glad je 1921 i 1922. godine smanjila natalitet za 5.5 miliona života.⁹³

Lenjinov odgovor na ovo je bio NEP, nova ekonomska politika. NEP-om je čitava država bila zapanjena zajedno sa Politbiroom. Prema NEP-u, Lenjin je predviđao da dođe do ukidanja obaveznog predavanja hrane, seljaci su ubuduće mogli plaćati poreze u naturi, a viškove će moći da prodaju na slobodnom tržištu po slobodnim cijenama. Brojni komunisti u zemlji su na ovo gledali kao na obnavljanje kapitalizma i bogaćenje seljaka. U NEP-u se vidio posljednji očajnički pokušaj da se izađe iz privredne propasti i gladi. Svi događaji koji su se dešavali prethodnih godina, ratovi, krize i ova glad uzrokovala je da je Lenjin polako obolio i narušio svoje zdravlje. Krajem 1921. godine Lenjin je imao određene napade vrtoglavice. Prema navodima ljekara to je bilo zbog pretjerane iscrpljenosti.⁹⁴

Dana 26. maja 1922. godine dobio je svoj prvi od više moždani udara. Tokom sljedećih par mjeseci tokom oporavka, Lenjin se zabrinuo da više neće biti u moći da kontroliše rastuću moć jednog od svojih drugova, Staljina. Uvidjevši da mu se brzo bliži kraj htio je da osposobi boljševičko rukovodstvo za rad. Želio je da sačuva boljševičko rukovodstvo od birokratizacije.⁹⁵ Neprestano se žalio da se novo rukovodstvo ne pretvori u staru birokratiju. Bojao se da birokratija ne upropasti revoluciju. Tokom mjeseca marta 1919. godine osnovana je služba koja je kasnije dobila ime *radničko-seljačka inspekcija*. Prema navodima ljudi na vrhu pričalo se da je u vlast ušlo suviše *nepouzdatih ljudi* koje je trebalo protjerati. U organima ove inspekcije trebalo je da budu sve sami „anđeli“. Lenjinu je bio potreban čovjek koji umije da bude strog i nemilosrdan, čovjek koji se nije kompromitovao traženjem ličnog komoditeta i raskoši, koji ne traži popularnost briljantnim nastupima pred narodom, čovjek radan i skroman. Takav čovjek je bio Staljin.⁹⁶

Staljina općenito nije interesovao raskošni život. Nije patio za popularnošću, te nije bio podložan iskušenjima korupcije. Nije bio sklon nepotizmu, svojim naređenjima je pobio većinu ženine porodice. Bio je strog i nepopustljiv više nego iko u Lenjinovoj ekipi. Nakon moždanog udara, Lenjin je odlučio da pripremi mlađe rukovodstvo koje bi trebalo da naslijedi njega nakon što on umre ili bude teško bolestan. Rukovodstvo bi trebalo da preuzme četiri potpredsjednika, Rikov, Curupa, Trocki i Kamenjev. Ličnost sa najvećim autoritetom je bio bez svake sumnje

⁹³ Deutscher, 1949., 266.

⁹⁴ Rappaport, 1999., str 166.

⁹⁵ Birokracija je predstavljala proces uvođenja birokratskih metoda u upravljanju državnim i društvenim poslovima. Jačanje vlasti administrativno-činovničkog državnog aparata koji guši demokratiju i sve probleme rješava nemilosrdno, formalistički, u kancelarijama, odvojeno od života.

⁹⁶ Deutscher, 1949., 294.

Trocki. Partijsko rukovodstvo je namjeravao da učvrsti osnivanjem generalnog sekretarijata, koji bi preuzeo sprovođenje odluka Politbiroa. Na čelu sekretarijata bi trebao da bude Staljin, najsposobniji organizator u toj oblasti i od članova Politbiroa, to su bili Lenjin, Trocki, Zinovjev, Kamenjev. Neopterećen opozicijom uoči oktobarske revolucije poput Zinovjeva i Kamenjeva, poput Trockog, Staljin bi preuzeo rukovodstvo zemlje i postao prvi čovjek u Partiji.⁹⁷

U proljeće 1922. godine Lenjin je pokušao Trockom da pripremi put na čelo države, a Staljinu na čelo partije. Trocki je neočekivani prijedlog oholo odbio, zamjerivši se time Lenjinu. Početkom decembra Lenjin je pozvao Trockog na privatni razgovor i treći put mu ponudio mjesto. Lenjinova bolest se ubrzo pogoršala. Nekoliko sedmica kasnije na sjednici Politbiroa Staljin je Trockom pripisao defetizam i oholost jer ne želi da preuzme mjesto Lenjinovog zamjenika. Staljin je izvršavao zadatke koje mu je Lenjin povjeravao, bili oni neprijatni, kancelarijski obavljao je zadatke. Staljin je bez riječi pogovora prihvatio da bude generalni sekretar Partije, kada je Lenjin na kongresu u aprilu 1922. godine predložio osnivanje generalnog sekretarijata sa Staljinom, Molotovom i Kujbiševim. Ne tako daleko prije toga Lenjin je smatrao da trebaju Gruziju vratiti u okrilje jedinstvene države. U isto vrijeme gruzijski boljševici su podigli pobunu protiv menjševičke vlade. Pod komandom Ordožikidzea, Crvena armija je 16. februara 1921. godine prešla gruzijsku granicu i za nešto više od sedmice dana zauzela Tbilisi. Ovaj slučaj je bio prvi slučaj “izvoza revolucije na bajonetama”. Staljin je polako krenuo u obračun sa gruzijskim komunistima.⁹⁸

Otišao je u Tbilisi i smijenio predsjednika Sovjeta komesara Gruzije, najuglednijeg gruzijskog boljševika Maharadzea, na njegovo mjesto je postavljen Midvani. Tokom ljeta 1922. godine došao je u konflikt sa Midvanijem, svojim prijateljem i saborcem iz mladosti. Otvoreno se sukobio sa njim i cijelom gruzijskom starom gardom. Gruzijski boljševici su tražili samostalnu republiku koja je trebala biti direktno uključena u SSSR, dok je Staljin htio da osnuje transkavkasku federaciju, u kojoj bi kako Gruzijci tako i svi ostali imali mnogo manje samostalnosti u odnosu prema Moskvi. U suštini, to je bio sukob, što je Lenjin dobro znao, između centralističkog uređenja SSSR-a u kome bi pojedine nacionalne republike imale samo nominalnu samostalnost. Staljin je sumnjao u sposobnost gruzijskih, tatarskih i ostalih

⁹⁷ Mikelin, 1985., 169.

⁹⁸ Gruzijski obračun za Staljina ne počinje 1921. godine, već 1901. godine kada je morao da napusti Tbilisi i tamošnju socijaldemokratsku organizaciju da bi u Batumiju, kod batumskih socijaldemokrata odmah zaradio epitet „ludaka“.

boljševika da se odupru građanskim nacionalističkim snagama u svojoj sredini. Tokom tog vremena Staljin se našao u ličnom sukobu i sa Lenjinom.⁹⁹

3.2 Lenjinov testament

Tokom decembra 1922., januara i februara 1923. godine Lenjin je napisao nekoliko članaka za Pravdu, i niz pisama centralnom komitetu koji su kasnije postali poznati pod terminom "Lenjinov testament".¹⁰⁰ Kujbišev je čak predložio da se Lenjinov članak štampa u posebnom broju Pravde za Lenjina, međutim za članak su saznali Trocki i drugi ljudi na vrhu pa je Pravda morala da objavi svima sporni članak 4. marta 1923. godine. Lenjinov tekst iz Pravde je glasio: *Kažimo otvoreno. Narodni komesarijat radničko-seljačke inspekcije sad nemani najmanji autoritet. Svi znaju da nema gore organizovane ustanove od Radničko-seljačke inspekcije.* To je bio direktni udarac na Staljina, a time na sve što je Staljin predstavljao u boljševičkom rukovodstvu. Od svih zahtjeva koje je Lenjin naložio u testamentu, Staljin je ispunio samo jedan, povećao je Centralni komitet. Ostalo je radio sve suprotno od onoga što je savjetovao i sprečavao da se desi Lenjin. Karakteristično je da je Lenjin za Sovjetski Savez predložio naziv "Savez Sovjetskih Republika Europe i Azije". Da je Lenjin krajem 1922. godine, kada je 30. decembra proglašeno osnivanje SSSR-a, bio zdrav, Sovjetski Savez bi se vjerovatno imao skraćenicu SSREA. U tom okviru država koje su ulazile u sastav Lenjin je imao na umu da one budu federacije samostalnih republika, dok je Staljin zastupao drugačiju ideju zbog sumnje kod manjih država i nacionalističkih politika.¹⁰¹ Prije proglašenja SSSR-a, Lenjin je 16. decembra 1922. godine dobio još jedan moždani udar. U međuvremenu, Staljin je uspio nagovoriti CK, da on postane odgovorim za Lenjinovu medicinsku brigu. To mu je pošlo za rukom. Sada je imao kontrolu čovjeka kojemu je donedavno služio i izričito bez pogovora izvršavao njegove naredbe. Stvorio je nevidljivi zid oko vođe, zabranivši mu pristup drugima, kontrolisao je svaki njegov korak. Kako je Lenjin slabio, najgori strahovi u vezi Staljina su se pogoršali. Nedugo poslije toga nakon određenog oporavka, Lenjin se lično odrekao Staljina kao druga i čovjeka. Kako su godine tekle od 1905., tako se i Lenjinov epitet prema Staljinu vremenom pogoršavao do 1923. godine. Ne znamo kako je zapravo došlo do sukoba između njih, ali može se pretpostaviti da je to sve krenulo od 22. decembra 1922. godine. Lenjinova

⁹⁹ Davies, 2005., 83.

¹⁰⁰ Lenjinov testament je bio skup pisama vodstvu boljševičke partije koje je uputio Lenjin. U tom nizu pisama i tekstova u časopisu Pravda su iznesene kritičke ocjene karaktera pojedinaca u vodstvu. Lenjin je upozorio na Staljinove osobine, grubost i samovolju. Takve osobine su prema njemu mogle štetiti partiji, pa je sugerirao da ga se premjesti sa položaja generalnog sekretara na neko manje važno mjesto. Međutim nakon Lenjinove smrti, Staljin je još više učvrstio svoj položaj na vlasti te je pomoću administrativnog aparata osigurao i ključni položaj u Politbirou.

¹⁰¹ Mikelin, 1985., 189.

žena, Krupska je bila Lenjinova lična sekretarica. Staljin je uspio da dođe do informacije da je Lenjin izdiktirao određene bilješke Trockom, zakletom suparniku Staljina šta činiti nakon što Lenjin umre, Staljin je uputio telefonski poziv Krupskoj. Tokom tog telefonskog poziva, Staljin je psihički uništio Krupsku svojim gruzijskim temperamentom kojeg nije mogao kontrolisati. Nakon verbalnog napada Krupska se obratila za pomoć Zinovjevu i Kamenjevu u kojem je objasnila da je po naredbi Lenjina pisala Trockom, te da je Staljin uzeo za pravo da je grubo nakon toga napadne. Lenjin je često doživljavao i diverzije od strane Staljinovog generalnog sekretarijata. Kada je Lenjin zatrebao određeni dokument, istog nije dobijao ili je kasnio. Dana 5. marta 1923. godine Lenjin je izdiktirao pismo za Staljina. Ovo pismo je prvi put javnosti objavljeno tokom Hruščevog mandata 1956. godine.¹⁰²

Lenjin nije mogao da pročita Staljinov odgovor, njegovo zdravstveno stanje se još više pogoršalo. Doživio je još jedan udar, njegova desna strana bila je potpuno paralizirana. Staljinov američki biograf Robert Payne je napisao u svome tekstu sljedeće; *Da je posljednji moždani udar zakasnio nekoliko mjesec ili sedmica, makar samo nekoliko dana, Lenjin bi čak i bez pomoći Trockog, već samo zbog ogromne podrške koju je imao u Partiji i u zemlji, uspio da skloni Staljina sa njegovog položaja.*¹⁰³

Lenjin je umro 21. januara 1924. godine. Sve pripreme za sahranu je vodio Staljin. Uoči sahrane noć prije je sazvaao II kongres sovjeta SSSR-a na kojem je održao govor u karakterističnom stilu.¹⁰⁴ Na kongresu je donesena odluka da se Petrograd odsada zove Lenjingrad, a da se Lenjinu podigne spomenik i mauzolej. Krupska, supruga Lenjina se zahvalila na brojna saučešća kratkim paragrafom u Pravdi.¹⁰⁵ Staljinov odgovor na posljednje Lenjinovo pismo nikada nije pronađen. Zna se da se u tom pismu izvinuo, ali ne zna se na koji način i kojim riječima.¹⁰⁶

¹⁰² Lenjinovo pismo upućeno Staljinu: *Poštovani družo Staljine! Postupili ste kao grubijan, pozvali ste moju ženu telefonom i izgrdili je. Mada Vam je ona dala riječ da će zaboraviti ono što je rečeno, iak su za ovaj slučaj Zinovjev i Kamenjev saznali od nje. Nisam sklon da zaboravljam lako ono što je učinjeno protiv moje žene smatram da je učinjeno protiv mene. Zato Vas molim da prosudite da li pristajete da povučete svoje riječi i da se izvinete ili više volite da prekinemo naše odnose. 05. marta 1923. godine, S poštovanjem, Lenjin.*

¹⁰³ Volkogonov, 1994., 125.

¹⁰⁴ Staljinov govor uoči Lenjinove sahrane: *Mi, komunisti, ljudi smo posebnog kova. Stvoreni smo od posebne građe. Mi smo armija velikog proleterskog stratega, armija druga Lenjina. Nema ničeg uzvišenijeg od časti da se toj armiji pripada. Napuštajući nas, drug Lenjin nam je ostavio u amanet da se ponosimo velikim nazivom člana Partije i ne okaljamo njegov ugled. Zaklinjemo ti se, družo Lenjine, da ćemo časno ispuniti tvoj zavjet. Zaklinjemo ti se da ćemo čuvati jedinstvo Partije, diktaturu proleterijata, savez radnika i seljaka, Savez Sovjetskih republika, Crvenu armiju, komunističku internacionalu.*

¹⁰⁵ Krupska, Pravda: *Imam veliku molbu za Vas. Ne podižite mu spomenike, ne nazivajte palate njegovim imenom...Sjetite se koliko sirotinje i bijede još ima u našoj zemlji... Oni koji žele da ukažu počast imenu Vladimira Iljiča, neka podižu dječije vrtiće, škole, biblioteke, bolnice... a prije svega neka u praksi sprovode njegova načela.*

¹⁰⁶ Mikelin, 1985., 195.

CRVENI CAR

Stari poredak jeste srušen, ali još uvijek živi među nama i u nama kao moralni princip. Stoglava hidra neznanja, barbarizma, gluposti, podlosti, aljkavosti još nije uništena.

Maksim Gorki

4.1 Trocki, Zinovjev, Kamenjev

Odlaskom Lenjina sa historijske pozornice Sovjetski Savez se našao u teškoj situaciji. Iako su posljedice gladi bile savladane Lenjinovim novom ekonomskom politikom situacija u državi je opet bila teška. Nakon popisa stanovništva na proljeće 1923. godine država je imala 133 miliona stanovnika. Bruto društveni proizvod iznosio je 5.3 milijardi rubalja, dok je 1913. godine imao 11 milijardi rubalja. Od svih pogođenih sektora, najteže je bila pogođena krupna industrija. Krupna industrija je 1922. godine imala približno isti ukupni dohodak kao zanatstvo. Što nije bio dobar znak. Prosječni dohodak zaposlenog radnika je bio 7 rubalja 1922. godine. Dohodak je porastao 1923. godine na 16 rubalja. Važno je napomenuti također da je prosječni dohodak 1913. godine iznosio 32 rublje. NEP je uzrokovao da usljed nedostatka robe dođe do dizanja i cijena gdje je bio slučaj da su one bile tri puta veće nego prije rata. Lenjinov odlazak sa historijske pozornice je bio u isti mah i kraj razdoblja revolucionarnog zanosa, u zemlji i u Europi prema Mikelinu Milošu. Težak moralni udarac sovjetskog revoluciji zadali su i događaji u Europi. Može se reći da je komunistički pokret sa nekom nadom očekivao revoluciju u Europi. Godine 1919, je ugušen berlinski ustanak¹⁰⁷, Hamburg, Minhen, baltičke zemlje, Finska, Mađarska. Radnički nemiri u Francuskoj, Italiji i Engleskoj neočekivano brzo su se stišali, isto tako i Jugoslaviji i Bugarskoj, gdje su tek osnovane komunističke partije poslije velikih početnih uspjeha naišle su na oštar otpor monarhističkih građanskih režima i izgubile svoju pozadinu.¹⁰⁸

Nakon Lenjinove smrti, nekako najprirodniji nasljednik prema viđenju naroda je bio Lav Trocki. Proslavljeni heroj, vođa Crvene armije, odličan teoretičar marksizma, vjerni sluga Vladimira Iljiča Lenjina. Staroj boljševičkoj gardi je bilo jasnije u odnosu na narod, da situacija nije baš bila takva kako je priča kružila među narodom. Čim je Lenjin sklopio oči, Staljin se

¹⁰⁷ Berlinski ustanak ili Spartakistički ustanak se desio od 5-12.1. 1919. godine u Berlinu u neredimanakon prvog svjetskog rata. Pod vodstvom Karla Liebknechta i Rose Luxemburg članova Spartakističke lige, vođene su ulične borbe sa policijom. Ustanak je uspješno ugušen od strane vojske. Tokom tog ustanka život je izgubilo oko 5.000 ljudi.

¹⁰⁸ Mikelin, 1985., 200.

postarao da napravi brojne diverzije Trockom. Tokom Lenjinove smrti, Trocki je bio na jugu države i kada je Lenjin umro dobio je pogrešan podatak o datumu Lenjinove sahrane. Nedugo zatim Trockom je upućen i drugi telegram u kojem mu je poručeno da nastavi liječenje jer će ionako zakasniti na sahranu. Tako da od Trockog, na Lenjinovoj sahrani nije bilo ni traga. Staljin je polako krenuo u borbu za Lenjinovo nasljedstvo sa jasnim ciljem, da se domogne najvišeg položaja u zemlji. Brojni Staljinovi biografi su mišljenja da je Staljin smišljeno ulazio u brojna savezništva, čas sa jednim čas sa drugim tako da je postepeno išao korak po korak ka vrhu dok na kraju nije uzeo svu vlast, tako što je istisnuo sve ostale. Prema Isaaku Deutscheru (Ajzak Dojčer) borbu protiv Trockog je prvi pokrenuo Zinovjev¹⁰⁹, poslije Lenjina i Trockog treći čovjek SSSR-a. Nakon napada Zinovjeva gotovo svi osim Buharina su se okrenuli protiv Trockog (Kamenjev, Rikov, Kalinjin, Đeržinski, Molotov, Staljin). Staljin nije vjerovao da postoji potreba i mogućnost kolektivnog rukovodstva, odlučio je da se ustoliči kao apsolutist.¹¹⁰

Od 1923. godine počinju napadi Trockog na Zinovjeva, Kamenjeva i Staljina. Nakon Lenjinove smrti članovi i delegati Centralnog komiteta su se okupili 22. maja da pročitaju Lenjinov testament. Na toj sjednici Trocki je predložio da Staljin bude uklonjen sa mjesta generalnog sekretara, međutim to nije bilo izvršeno. Čitanje testamenta je zapanjilo prisutne. Činilo se po Staljinu da je potpuno klonuo. Taj testament je više ličio na bukvicu roditelja djetetu. Centralni komitet je smatrao da ne bih bilo dobro da čitav SSSR čuje kako Lenjin njenim vođama očitava lekciju o tome kako su neposlušni.

Centralni komitet je bio prinuđen da brani Staljina, cijelu Partiju i naravno sebe. Zinovjev i Kamenjev su prvi počeli da dokazuju kako se Lenjin nije nešto naročito zamjerio Staljinu, i da su te zamjerke vrlo popravljive. Jedina koja je protestovala je bila Krupska kada je Centralni komitet većinom glasova odlučio da se Lenjinov testament ne objavi nigdje drugo. Lenjinovo naslijeđe je podijeljeno. Prvi čovjek Partije je bio Zinovjev. Na Lenjinovo mjesto predsjednika vlade, Sovjeta narodnih komesara postavljen je Rikov, a predsjednik Sovjeta za odbranu umjesto Lenjina postao je Kamenjev. Staljin je ostao generalni sekretar Partije. Vrhovni sovjet narodne privrede, na čijem je čelu ranije bio Rikov, sada je preuzeo Đeržinski. Drugi čovjek revolucije i građanskog rata, Trocki bio je praktično već istisnut iz rukovodstva. Konačno političko uklanjanje Trockog i njegovih bilo je samo pitanje vremena. Upravo ono što su zamišljali Zinovjev, Kamenjev i Staljin, kasnije Buharin i Staljin, a na kraju samo još Staljin.

¹⁰⁹ Grigorij Mojsejevič Zinovjev (1883-1936) je bio boljševički revolucionar i sovjetski političar, poznat kao prvi predsjednik Kominterne, jedan od najmoćnijih političara prvih godina postojanja SSSR-a, ali jedan od prvih istaknutih žrtava Velike Staljinove čistke.

¹¹⁰ Deutscher, 1949., 294.

Tokom oktobra 1926. godine na sjednici Politbiroa, Trocki je nazvao Staljina “grobarom revolucije”. Tokom istog mjeseca Trocki je isključen iz Politbiroa. Korak po korak u oktobru 1927. godine Trocki je isključen iz Centralnog komiteta, a tokom novembra i iz Partije. U januaru 1928. godine GPU¹¹¹ je optužila Trockog za antirevolucionarne djelatnosti. Trocki je protjeran u Turkestan u blizini kineske granice. Politbiro 1929. godine donosi odluku da se Trocki u potpunosti protjera iz zemlje. Protiv ove odluke ustali su Buharin, Rikov i Tomski. Kasnije Trocki se ukrcao u Odesi na brod i napustio zemlju. Isaac Deutscher ovako opisao odlazak Trockog iz zemlje; *..kao da se cijela zemlja koju je ostavljao iza sebe sledila u mrtvu pustinju i da se sama revolucija ukočila u ledu*. Ostatak svog života Trocki je život proveo u egzilu. Konstantno je mijenjao identitete i mjesta prebivališta, jer je imao informacije da NKVD agenti van Sovjetskog Saveza vrebaju da ga uklone. Tokom svoga egzila pisao je otvoreno protiv Staljinove vladavine. Tokom 1938. godine Trocki je sa svojim pristašama osnovao Četvrtu Internacionalu koja je bila u opoziciji Staljinovoj Kominterni.¹¹²

Nakon što je preživio nekoliko pokušaja atentata, Lav Trocki je bio ubijen u mjesecu augustu 1940. godine u glavnom gradu Meksika od strane Ramona Mercadera. Lav Trocki je bio jedan od rijetkih političkih ličnosti koji nije bio rehabilitovan od strane Sovjetske vlade pod upravom Nikite Hruščeva tokom pedesetih.¹¹³

Tokom sukoba sa Trockim reputaciju je stekao Zinovjev i Kamenjev. Buharin je simpatizirao radikalne ideje Trockog, ali nakon 1925. godine se okreće nekoj sredini i polako se smiruje. U ovom sukobu Staljin je nastupio oštro i možda jedini izašao iz ovog sukoba sa povećanim ugledom. Godine 1925. formirano je većinsko krilo pod rukovodstvom Buharina. Rukovodstvo je bilo za produžavanje NEP-a. Interesantno je to da je prvi Buharin za vrijeme Brest-Litovskog mira optuživao Lenjina da će umrtviti svjetsku revoluciju ako dozvoli NEP. Nekoliko godina kasnije, isti Buharin je bio za produžetak, budući da je prijetila opet glad u SSSR-u. Staljin je prihvatio Buharinove stavove i formulisao ih jedinstvenom i jasnom parolom “o socijalizmu u samo jednoj zemlji”. Smatrao je da je sada najvažnije da se proleterijat ojača srednjim seljacima i da ih ponovo pridobijemo. Ove teze su naišle na otpor Zinovjeva i Kamenjeva. Buharin se svom snagom okomio na njih dvojicu. Tokom ljeta 1925. godine Staljin

¹¹¹ GPU ili državni politički direktorat je bila tajna obavještajna služba koja je naslijedila Čeku, GUP je djelovala u periodu od 1922. godine do 1923. godine. Nakon 1923. godine GPU je djelovala pri NKVD-u.

¹¹² Deutscher, 1949., 331.

¹¹³ Iako je živio pod jakim obezbjeđenjem, Lav Trocki je ubijen 20. augusta 1940. godine u glavnom gradu Meksika. Ubijen je od strane NKVD agenta, Ramona Mercadera koji je uspio da se infiltrira među njegove poznatnike. Ramon Mercader je Lavu Trockom smrskao glavu nožem za led. Ramon Mercader je bio španski komunista i agent NKVD-a. Nakon ubistva Lava Trockog, Ramon je osuđen na 20 godina zatvora. Staljin je za ubistvo Trockog, Ramona nagradio ordenom Lenjina u odsustvu. Nakon puštanja iz zatvora 1961. godine Ramon je također proglašen herojem Sovjetskog Saveza.

je pristalice Kamenjeva tiho povukao sa svih ključnih položaja u moskovskoj organizaciji i na njihova mjesta rasporedio pristalice buharinsko-staljinske većine koja je postajala sve jača.¹¹⁴

Što se Politbira tiče, predsjednik vlade Rikov i predsjednik sindikata Tomski su se okrenuli buharinsko-staljinskoj većini. Zinovjev i Kamenjev su protestovali na petokongresnoj sjednici Centralnog komiteta sa Sokolnikovim i Krupskom. Tokom kongresa Zinovjev i Kamenjev su dočekani zvižducima, dok su Buharin i Staljin dobili aplauze. Zinovjev je napominjao Lenjinov testament i da prijeti opasnost socijalizmu od kulaka i birokrata. Krupska je govorila da se Lenjinov kult sputava. Zinovjeva lenjingradska grupa je ostala u manjini. Kamenjeva je zamijenio Staljinov čovjek, Molotov. Na mjesto gradskog sekretara u Lenjingradu postavljen je Kirov. Lenjingrad se disciplinovano podredio novoj liniji. Staljin je zamjenika komesara za odbranu Laševiča optužio da je u šumama blizu Moskve sazvaio nekakav tajni sastanak opozicije. Laševič je razriješen dužnosti u vladi i isključen iz Centralnog komiteta. Zinovjev je isključen iz Politbira. Nakon četrnaestog kongresa Zinovjev i Kamenjev su uspostavili kontakt sa Trockim i osnovali “ujedinjenu opoziciju”. Buharin, Staljin, Rikov, Vorošilov, Kalinjin i Molotov odlučili su da Partiju stope u monolitnu te da se obračunaju sa manjinom. Zinovjev je pola godine kasnije izgubio položaj predsjednika Komunističke internacionale. Trojka sa Trockim na čelu su bespomoćno posmatrali raspuštanje svojih sekretarijata. Buharin, Rikov, Tomski, Kalinjin, Kirov, Vorošilov i Molotov preobrazili su zajedno sa Staljinom boljševičku partiju, partija je izmijenjena iz temelja. Politbiro je uveo još jednu novinu, u politički sukob je uključio i policiju. Tokom jeseni 1927. godine uhapšeni su prvo pripadnici opozicije, otkrivena je ilegalna opozicijska štampa. Lijeva opozicija je definitivno sahranjena na petnaestom kongresu partije u decembru 1927. godine. Kongres je okvalifikovao stavove Kamenjeva, Rakovskog, Muralova i ostalih kao menjševizam, a njihovo djelovanje kao antisovjetsko djelovanje. Kongres je potvrdio raniji zaključak Centralnog komiteta o isključenju Zinovjeva i Trockog iz Partije, a na samom Kongresu isključen je i Kamenjev, Pjatakov, Radek, Rakovski, Laševič.¹¹⁵

Veliki dio Lenjinove stare garde koji je sa Zinovjevima i Kamenjevima na čelu 1924. godine srušio Trockog. Svega tri godine kasnije, isti su bili izbačeni iz političkog života, obilježeni su kao protivnici pravog nastavka revolucije i pravog puta u socijalizam. Ne tako daleko nakon Lenjinove smrti, NEP je davao određene pozitivne rezultate. U SSSR-u je bilo viška hrane. Sa vremena na vrijeme cijene žita su padale, vlada je također izvozila žito u velikim

¹¹⁴ Mikelin, 1985., 216.

¹¹⁵ Isto, 220.

količinama. U zamjenu za izvezeno žito, uzimali su u inostranstvu najnužniju opremu i mašine. Industrijska proizvodnja je odsada naglo rasla.¹¹⁶

Tokom zime 1927. na 1928. godinu dolazi do novih problema oko snadbijevanja stanovništva hranom, naime otkupne cijene žita su bile niske pa se seljacima nije isplatilo da jeftino prodaju hranu. Radije su svoju hranu zadržavali u silosima. Da bih se obezbijedila ishrana u gradu, vlast je poduzela određene mjere kaznenim ekspedicijama. Kaznene ekspedicije iz gradova su pretraživale kuće, štale. Hrana koja je pronađena je zaplijenjena, a seljaci pohapšeni. Dolazi do brojnih atentata vodećih članova tih ekspedicija i sovjetskih funkcionera. Situacija je do te mjere eskalirala, da je vlast morala da žito kupuje u Kanadi. Staljin je lično obilazio sela koja su bila predmetom racija. Lično se uvjerio kada je vidio koliko se žita zapravo krije. Seljaci su imali dovoljno žita, ali zahvaljujući NEP-u postali su privredna snaga koja je sebi mogla da dozvoli da radi tako kao što joj se u uslovima koji su vladali na tržištu, najviše isplati. Staljin je imao recept za izlaz iz te situacije. Rješenje je vidio u prelasku malih zaostalih i usitnjenih seljačkih gazdinstava na velika kolektivna gazdinstva koja imaju mehanizaciju. Želio je kolektivnu, društvenu poljoprivredu. Poljoprivreda nije bila jedina oblast krenula na napad. Rikov je stalno napominjao da im prijete opasnost od prebrzog industrijskog razvoja. Industrijska proizvodnja 1927. godine je porasla za 18%, što je bio rekordan porast, čak i za najnaprednije kapitalističke zemlje. Udio industrije je dosegao predratni nivo.¹¹⁷

4.2 Rat protiv anonimne desnice

Od mjeseca januara 1928. godine dolazi i do određenog uklanjanja ljudi. Trocki je protjeran u daleki dio Azije, Radek, Preobraženski, Smilga, Srebrjakov, Smirnov, Muralov iz Lenjinove garde su morali da napuste Moskvu. Dolazi do brojnih hapšenja radnika koji su protestovali. Radnici su optuživani za brojne sabotaže. Optuženi su priznavali besmislene optužbe. Do 1928. godine većina Lenjinovih ljudi je bilo u zatvorima ili je bilo u progonstvu. Upravo je to godina u kojoj se Staljin prvi put odvažio da sam koncipira zaokret u politici

¹¹⁶ Politički život tokom NEP-a, u knjizi *Uspon Sovjetskog Saveza*, historičar Peter Nettle opisuje sljedećim riječima; *NEP je postigao izvjesno povlačenje političkog podsistema. Partije, u sebe... Partija je olabavila kontrolu u drugim oblastima. Stvorivši, tako sebi relativnu autonomiju, mogla je da se odbrani od utjecaja društva i privrede i u relativnoj izolaciji reorganizuje. Upravo zbog toga sukobi u rukovodstvu dvadesetih godina djeluju tako "lično", na izgled tako bez veze sa potrebama i problemima društva. Dok je društvo u cjelini, a posebno privreda, u ovom razdoblju uplovilo u mirne i staložene vode, Partija je kao autonomni politički subsistem prolazila kroz teške konflikte i reorganizacije. Partija koja je 1930. godine izašla iz tih previranja, bila je sasvim drugačija komunistička partija od one koja je 1921. godine uspostavila NEP. Najbolje ćemo razumjeti razdoblje NEP-a ako ga posmatramo kao vrijeme autonomije raznim društvenim oblastima, što je na kraju izazvalo strah da je ugrožen politički poredak, a kao posljedicu tog straha masivnu reakciju staljinizma poslije 1928. godine.*

¹¹⁷ Wood, 1990., 37.

Lenjinove Partije i pravi neke nove smjernice. Takve smjernice su se ogledale u vidu brze industrijalizacije, brze kolektivizacije poljoprivrednih dobara i teorija zaoštavanja klasne borbe. Staljinovi drugovi Buharin i Rikov su bili na dobrom putu da uskoro postanu nove mete Staljinove vlasti. Tokom tog perioda Staljin je krenuo u borbu protiv “anonimne desnice”. Staljin je u to vrijeme odlučio da rukovodstvo države uzme u svoje ruke i Rusiju vrati u autokraciju.¹¹⁸

Gdje god je “desnica” imala svoja uporišta, Staljin je dovodio svoje ljude. Takvom metodom je Staljin u septembru 1928. godine osvojio redakciju Pravde. Od tada Pravda je krenula u napad protiv desnice iako je Buharin nominalno bio njen urednik. Par mjeseci poslije u moskovskoj partijskoj organizaciji smijenjena su sva rukovodstva, na mjesta gdje su se nalazili Buharinovi ljudi, dolazili su Staljinovi. Ljudi koji su bili smijenjeni, ubrzo su shvatili da je to bio Staljinov “sukob sa desnicom”.¹¹⁹

Tokom mjeseca novembra na sjednici Politbira, Buharin je otvoreno napao Staljinovu politiku. Tražio je poreske olakšice za imućne seljake i smanjenje investicija u tešku industriju. Buharin je Staljinu rekao da je patuljasti orijentalni despot. Nakon ovih događaja Rikov i Tomski su podnijeli ostavke na svoje položaje. Staljin je već u to vrijeme stekao većinsku podršku za svoju politiku u rukovodstvima. U isto to vrijeme, nakon što je protjeran Trockij, u zemlji je 1929. godine uhapšeno oko 300 ljudi koji su pripadali frakciji Trockog. Optuženi su za priključenje antisovjetske ilegalne organizacije.¹²⁰ Buharin je u Pravdi na godišnjicu Lenjinove smrti optužio Staljina za industrijalizaciju, kako ona ne smije biti isforsirana te da treba smanjiti birokratiju. Staljin je kao odgovor na ovo 30. januara Politbirou i Centralnoj kontrolnoj komisiji priložio ilegalni opozicioni letak sa izvještajem o julsom susretu između Buharina i Kamenjeva. Nakon toga je optužio Buharina za frakcionaštvo. Buharin je argumentovano odgovorio na ovo sa konstatacijom da Staljina treba smijeniti zajedno sa njegovim generalnim sekretarijatom, provodi nasilnu industrijalizaciju, ne vodi računa o realnim mogućnostima, radi na štetu međunarodnog radničkog pokreta, a Partija o tome ćuti jer o pitanjima partijskog rukovodstva odlučuje samo jedan čovjek.¹²¹

Politbiro je odlučio da se izjava Buharina u Centralnom komitetu ne razmatra. Kritika na račun generalnog sekretara okvalifikovana je kao antipartijska djelatnost, frakcionaštvo i spletkarenje. Plenum Centralnog komiteta je sazvan 16. aprila. Na tom plenumu Staljin je dao

¹¹⁸ Deutscher, 1949., 399.

¹¹⁹ Hallet, 1979., 119.

¹²⁰ Po zatvorima su bile već 2-3 hiljade boljševika, među njima najstariji Staljinovi saborci sa Kavkaza Mdivani, Kavtaradze, Cincadze, gerilski junak iz vremena napada na carske banke i transporete novca iz 1906. godine.

¹²¹ Hallet, 1979., 121.

svima do znanja da je kucnuo čas, da se od sada vlada čvrstom rukom, spominjao je uvođenje deportacija privatnih trgovaca iz Moskve i druge represivne mjere. NEP-u i privrednim liberalizmom je konačno odzvonilo. Na kongresu 1930. godine Buharin, Rikov i Tomski su izabrani u Centralni komitet, Rikov u Politbiro. Na sljedećem kongresu 1934. godine, Buharina ni formalno više nije bilo u rukovodstvu, a Rikov i Tomski su gurnuti među kandidate za članove Centralnog komiteta. Tokom marta 1938. godine Buharin i Rikov su optuženi i proglašeni krivim. Buharina i Rikova nije mogla tek tako da proguta mrak. Njihov proces bacio je u sjenu čak sudsku predstavu protiv Zinovjeva i Kamenjeva, mada je bilo nezamislivo da bi išta moglo da je prevaziđe.¹²² Osuđeni su na smrt strijeljanjem zbog: pokušaja provokacije radi sprečavanja Brest-Litovskog mira početkom 1918. godine, zavjera protiv Lenjina i dogovaranje sa lijevim eserima o hapšenju i ubistvu Lenjina, Staljina, Sverdilova u proljeće 1918. godine, pobuna lijevih esera u ljeto 1918. godine sa namjerom da se oslabi i iznutra Lenjinovo rukovodstvo, pokušaj obaranja Lenjinovog partijskog rukovodstva za vrijeme Lenjinove bolesti i poslije njegove smrti, odavanje državnih tajni i špijunaža za strane obavještajne službe, sabotaze, diverzije i mnogi drugi. Svi ovi i slični zločini izvršeni su kako se tvrdilo tokom svih dvadeset godina poslije revolucije uz saradnju ili pod rukovodstvom Trockog ili Zinovjeva, Kamenjeva, Buharina, Rikova.¹²³

Od sada većina komunista u Sovjetskom Savezu i u Europi su učili iz “kratkog kursa” i vjerovali mu, a kao ispravne marksističke stavove prihvatili Staljinove stavove, formirane 1929. godine. Iste te godine Staljin je osnovao svoj lični sekretarijat, odnosno kako ga je opozicija nazivala “ilegalni kabinet”. Članovi tog kabineta su biliiskusni ljudi kao što je bio Poskrebišev, kasnije Ježov i Maljenkov. Ilegalni kabinet je kasnije dobio svoje legalne funkcije i naziv “Sekretarijat druga Staljina”. Ideju za svoj lični kabinet Staljin je uočio kod cara Nikolaja koji je nakon ustanka i nevjernošću prema svojim dvorjanima, okrenuo se prema samo par ljudi. Za izbor novih kadrova bila su zadužena dva člana Staljinovog kabineta, Ježov i Maljenkov.

Svi zaključci Sekretarijata Centralnog komiteta, Politbiroa, Organizacionog biroa, Plenuma Centralnog komiteta, zakoni Vrhovnog sovjeta SSSR-a, usvojeni su tek poslije prethodnog razmatranja i ovjeravanja u Sekretarijatu druga Staljina. Staljin je stvorio svoju ličnu političku policiju. Iz tog odjeljenja su potekla tri buduća ministra sovjetske državne bezbjednosti: Abakumov, Merkulov i Sjerov. Kontrolirao je najviše rukovodioce Partije, vlade,

¹²² Tri člana Lenjinovog Politbiroa, Buharin, Rikov i Krestinski, četiri ministra, odnosno narodna komesara. Rozengolc, Ivanov, Cernov i Grinko, dojučerašnji ministar unutrašnjih poslova Jagoda, vođa ukrajinske revolucije Rakovski, rukovodilac resora zadruga Zelenski, prvi sekretar Bjelorusije Šarganovič i tri ljekara u grupi sa bivšim sekretarima Kujbiševa, Maksima Gorkog i Jagode sjedili su također na optuženičkoj klupi.

¹²³ Mikelin, 1985., 236.

armije, policiju, NKVD, rukovodstva drugih partija i Kominterne. U tom kabinetu su pripremljene i sve Staljinove čistke. Upražnjena mjesta nakon čistke su zauzimali vjerni ljudi iz kadrovskega sektora, te ljude je vodio Ježov pa kasnije Maljenkov.¹²⁴

Sredinom dvadesetih godina zabilježena je stopa porasta proizvodnje u SSSR-u za 20-30% godišnje. Taj porast proizvodnje od 20-30% je dosegao i obnovio proizvodnju od prije Prvog svjetskog rata. Nakon dostizanja tih određenih procenata proizvodnje u samoj vlasti, Politbirou dolazi do razgovora, planova i diskusija kako bi trebala ona da izgleda kasnije. Zinovjev, Kamenjev i Trocki su pričali o nekim brojkama ispod 20%. Prema Staljinu ova priča je bila nerealna i govorio im je da su izgubili dodir sa realnošću. Stvarnost je bila drugačija, cilj predratne proizvodnje je čak dosegnut godinu dana ranije. Kako je industrijalizacija rasla iz godine u godinu Staljin je polako mijenjao priču. Tokom kongresa u julu 1930. godine, Staljin je izjavio da je industrija dobila direktivu da u toj godini poveća proizvodnju za 50%. To, čemu se pet godina ranije smijao i što je nazivao fantastičnom superindustrijalizacijom, sada je više nego udvostručio brojke. Često je govorio kako ne smiju nimalo da uspore tempo, jer ako bi tempo uspio tada bi kretanje bilo zaustavljeno, a to bih značilo zaostajanje.¹²⁵

4.3 Petoljetka

Godina 1929. je prva godina Staljinove *Petoljetke*.¹²⁶ Početkom prve petoljetke podudara se i nagla prinudna kolektivizacija poljoprivrede u Sovjetskom Savezu. Na samom početku Staljin je bio za postepenu kolektivizaciju, želio je da podržava individualne poljoprivrede siromašnih i srednjih seljaka. Tokom mjeseca decembra njegovo mišljenje više nije bilo isto. Staljin je izjavio da su već mase siromašnih i srednjih seljaka ostvarili opću kolektivizaciju, te je spomenuo da je sada pogodno vrijeme da se krene u ofanzivu protiv kulaštva. Staljin je snažno želio da likvidira kulake kao društvenu klasu u Sovjetskom Savezu. Rezultati prve petoljetke bili su predmet polemika između sovjetskih i zapadnih historičara. Sovjetski historičari su tvrdili da je petoljetka bila uspješna, dok je na zapadu ova teza osporavana. Službeni podaci su nam pokazali da je ona bila uspješna, te da su ciljevi ostvareni za četiri godine i tri mjeseca. Historičar Giuseppe Boffa smatra da nije bitno da li su ciljevi koji su naloženi prema planu petoljetke ispunjeni već kakav je razvoj postignut nakon pet godina.

¹²⁴ Davies, 2005., 112.

¹²⁵ Arsić, 1972., 157.

¹²⁶ Petoljetka je bila u suštini plan u kojem je bilo određeno koliko bi se čega trebalo proizvesti tokom sljedećih 5 godina. Dolazi do brojnih poteškoća, populacija raste iz godine u godinu, situacija se mijenja usred brojnih faktora, loše žetve, suše, ratova...Upravo takva situacija je rezultirala da je došlo do ponovnog javljanja gladi. Veliki dio stanovništva je umirao zbog nedostatka hrane.

Industrijski rast je porastao na procenat od 170% dok je predviđeno 230%. Električne energije je proizvedeno 13.5 milijardi kilovata od planiranih 22. Proizvodnja uglja je došla do brojke od 65 miliona tona od predviđenih 75 miliona. Obnovljeno je 1.500 fabrika, ostvaren je razvoj u oblasti avioindustrije, autoindustrije, proizvodnja traktora, fabrike oružja kao što je jedna od poznatijih bila u Tuli. Može se reći da su udareni temelji industrijskog razvoja Sovjetskog Saveza.¹²⁷

Historičar koji je napisao vrlo kvalitetnu biografiju o Staljinu, Isaac Deutscher je tokom tog perioda obilazio Rusiju i Ukrajinu i donosi brojne informacije korisne za ovaj rad. Tokom puta iz Moskve prema Harkovu u vozu je naišao na jednog pukovnika. Kroz razgovor sa pukovnikom Isaac Deutscher je stekao dojam da je on bio potpuno psihički slomljen zbog brojnih dešavanja šta je sve lično vidio i iskusio po selima. Pukovnik je Deutscheru spomenuo kako je u svojim mladim danima ratovao protiv carske vojske i u građanskom ratu, međutim danas je ratovao protiv sela i naređivao svojim ljudima da automatima pucaju po seljacima. Kroz tugu i nevjericu Deutscheru je dao do znanja da se on nije za ovo borio.¹²⁸

Tokom kongresa 1934. godine Staljin navodi nekoliko brojki iz godina kolektivizacije poljoprivrede. Proizvodnja žitarica je opala od 835 miliona centi u 1930. godini na 695 u 1931. godini i 699 u 1932. godini. Iz ovih brojki 1931. i 1932. godine zabilježen je najveći pad u proizvodnji žitarica. Krivicu za ovaj katastrofalni pad stočnog fonda Staljin je pripisao snažnoj kulačkoj agitaciji za pokolj stoke koja je u godinama reorganizacije bila vrlo zastupljena. Nastojeći se usprotiviti represivnim mjerama kolektivizacije seljaci su masovno klali stoku tako da je visina grla 1933. iznosila upola manje nego 1929. godine što je dovelo do pada poljoprivredne proizvodnje.¹²⁹

Staljin u navedenim brojkama koje je priložio na kongresu nije navodio cijenu u ljudskim životima. Seljaštvo je odvođeno u radne koncentracione logore na sjeveru države. Glad tokom 1930. do 1933. godine je bila veća od one iz 1920/21 godine. Velik broj tačnih podataka u suštini nemamo. Jedan dio je uništavan, drugi je objavljen u arhivima koji su praktično bili nedostupni sve do raspada Sovjetskog Saveza 1991. godine. Raseljavanje seljačkog stanovništva je uveliko bilo prisutno. Mikelin Miloš, Staljinov biograf navodi slučaj u Rostovu, 1933. godine u kojoj je deportovano oko 50. hiljada kubanskih Kozaka. Iseljeno je najmanje pet miliona seljaka. Prema nekim podacima samo 1931. godine iseljeno je četiri do pet miliona ljudi. Ista situacija je važila za glad. Prema Prokopovičevoj *Privrednoj istoriji*

¹²⁷ Boffa, 1985., II tom, 289.

¹²⁸ Deutscher, 1949., 396.

¹²⁹ Grupa autora, *The Black Book of Communism, Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Cambridge, 1999., str 159.

SSSR-a glad je u 1933 i 1934. godini uzela devet miliona života. Prema Chamberlaineu (Čemberlejn), glad je 1932. i 1933. godine harala u velikom dijelu Ukrajine, u sjevernom Kavkazu, duž srednjeg i donjeg toka Volge i u Kazahstanu. Pogođena područja imala su ukupno 50 do 60 miliona stanovnika. Smrtnost je među izgladnjelima bila oko 10%. Sovjetske zvanične cifre su govorile nešto drugačije brojke. U časopisu Pravda objavljeno je da je u vrijeme razdoblja likvidacije kulaka 1930. godine iseljeno 115 hiljada, a 1931. godine 265 hiljada porodica. Velika glad koja je zadesila Sovjetski Savez u periodu od 1932. do 1933. godine vješto je skrivana i negirana od strane staljinističkog režima. Podatke o žrtvama gladi računao je Antonov Ovsejenko za Ukrajinu. Ukrajina je 1926. godine imala 31,2 miliona stanovnika, a 1939. godine 28,1 miliona stanovnika. Smatra se da je u Ukrajini prirodni priraštaj bio prilično nizak, po 2% godišnje, odnosno devet miliona za ovih 14. godina. Tokom tog razdoblja dolazi do manjka od 12 miliona Ukrajinaca.¹³⁰

Staljin je polako ali sigurno u svom Carstvu uveo gvozdenu disciplinu. Gvozdena disciplina je podrazumijevala uslovno jedinstvo i stalno pojačavanje klasne borbe, uništavanje i likvidaciju ostataka kapitalističkih klasa. Fizički je shvatio jedinstvo čete vojnika koja se tijelo uz tijelo istovremeno kreće i okreće, liježe, ustaje i juriša. Fizički je shvatio uništenje i likvidaciju neprijatelja, metkom u potiljak, smrću u radničkom logoru. Činilo se 1934. godine da su oba cilja postignuta. Gvozdenoj disciplini priklonili su se, a ako nisu, bili su uklonjeni veliki narodni tribuni revolucije. Lenjinovi najbliži i najuži saradnici iz vremena dok je Staljin još bio vjeran administrativac, i izvršilac njihovih smjernica. Sada su bili prognani, kao Trocki, ili po zatvorima, logorima ili azijskom izgnanstvu, ili su se pokorno priklonili jedinstvenoj generalnoj liniji kao Buharin, Rikov, Kamenjev, koji su generalnom sekretaru i njegovom aparatu poslušno prepustili da misli umjesto njih. Zaoštavanje klasne borbe i uništavanje ostataka neprijateljskih klasa tekli su ustaljenim redom, uvedenim posljednjih nekoliko godina, izgrađenim u čvrst sistem prinudnih eksproprijacija, deportacija u radne logore ili logore smrti, a za najteže protivnike mrežom tamnica, zatvora i konačno odjeljenja za egzekuciju po podrumima i dvorištima kazamata. Kongresom pobjednika nazvan je sedamnaesti kongres 1934. godine. Sam Staljin je lično skovao taj izraz. Tokom tog perioda 1930-1934. bio je na vrhuncu snage, fizičke i političke, ispoljavao je samopouzdanje kao nikad kasnije. Tokom tog vremena u njegovim javnim nastupima primjećivala se određena doza blagonaklono uzvišenog humora, koji sebi može da dozvoli samo vođa koji sjedi čvrsto u sedlu.¹³¹

¹³⁰ Mikelin, 1985., 246.

¹³¹ Isto, 264.

4.4 Čistke

Za Staljina su godine 1930-1934. bile najbolje godine života. Ispostavilo se nešto što prije deset godina nije ni u snu smio da poželi, naime da od svih teoretičara svjetskog glasa, svih predsjednika Kominterne, tribuna europske i ruske revolucionarne misli i drugih u timu Lenjinovih nasljednika jedino on najbolje poznaje “mehaniku klasne borbe”. Sergej Kirov, osoba koja je trebala naslijediti Lenjinovu poziciju je odbila da se kandiduje na Staljinovo mjesto, a iste godine desilo mu se niz tajanstvenih slučajnosti, jedna od tih slučajnosti jeste bilo njegovo ubistvo od strane L. Nikolajeva. Upravo Kirovo ubistvo je bio uvod u ono što će kasnije postati poznato kao “veliko čišćenje” odnosno “velika čistka”. Kirov je ubijen 01.12.1934. godine, bio je sekretar mjesnog komiteta lenjingradske partije, čovjeka od Staljinovog povjerenja, koji se tridesetih godina razvio u važnu političku ličnost. Atentat je okarakterisan kao zavjera neprijatelja partije.¹³²

Mnogi partijski rukovodioci priželjkivali su da Kirov zamijeni Staljina čiji je bio vjerni zamjenik sve do 1933. godine. Ubica Kirova je bio izvjesni Nikolajev, bivši član partije. U jednom navratu je uhapšen od strane Kirovih čuvara i kod njega u torbi je pronađen plan Kirovog kretanja sa napunjenim revolverom, ali nakon ispitivanja u prostorijama NKVD-a, pušten od glavne osobe u NKVD-u, Genrih Jagode. Nakon toga je ponovo uhapšen i pušten. Kirov tjelohranitelj je pokušao da Kirova upozori, sljedeći put ga nije uspio spasiti. Ovo nam direktno govori da je NKVD bio direktno upleten, budući da je uvijek puštan iz pritvora, a preko Kirovog ubistva, preko NKVD-a će Staljin uspostaviti kontrolu nad političkim životom i obavljati svoje čistke. Kirov tjelohranitelj je stradao kasnije u nesreći koju su izazvali agenti NKVD-a, a i oni sami su kasnije pobijeni. Iako neki historičari tvrde kako ne postoje izravni dokazi koji bi Staljina doveli u vezu sa Kirovim ubistvom ipak je jasno da je njegovo ubistvo dobro došlo jer se riješio onoga koji mu se nametao kao mogući nasljednik.¹³³

Staljin je ovaj zločin okarakterisao kao zločin protiv Države i Partije, pa je to iskoristio da bi se obračunao sa svim koji mu se činili sumnjivim. U suštini on se obračunavao sa samom Partijom. Osnovao je posebnu Centralnu komisiju u kojoj je i sam bio sa ciljem uništenja svih narodnih neprijatelja, tu je bio i Višinski državni tužilac kao i Ježov šef NKVD-a. Staljin se vješto služio državnim organima kako bi se obračunavao sa svojim protivnicima, naročito je Trocki postao omražen i svako ko bi bio proglašen trockistom mogao se uhapsiti ili biti okrivljen. U suštini tako je i Trocki završio svoj život u imigraciji. Kako je već ranije

¹³² Montefiore, 2003., 137.

¹³³ Elleinstein, 1980., 87.

spomenuto, Trocki je ubijen od strane agenta NKVD-a koji je kasnije dobio najveće ordenje Sovjetskog Saveza po nalogu Staljina. Poslije ubistva Kirova odgovornim ljudima lenjingradskog NKVD-a izrečene su veoma blage kazne, međutim 1937. godine svi su strijeljani. Opravdana je pretpostavka da su strijeljani zato da se zametnu tragovi pravim organizatorima ubistva Kirova. U procesu 1938. godine Jagoda je priznao da je organizovao ubistvo Kirova, a uz to je izdao nalog da se otruju raniji šef GPU Menžinjski, član vlade Bujbišev, pisac Maksim Gorki i njegov sin Maksim.¹³⁴

Postavlja se pitanje zašto je baš Staljin za svoje prve žrtve na početku velike čistke izabrao upravo Kirova, Kujbiševa, Menžinjskog i Gorkog. Kirov je životom platio svoju izuzetnu popularnost u Partiji, Poznato je da je Kirov jednostavno ignorisao odredbe Centralnog komiteta i vlade kada je smatrao da su suprotnosti sa interesima njegovog rada u Lenjingradu. Sve je to podizalo njegovu popularnost u narodu. Nakon ubistva Kirova, Staljin je istog momenta otišao u Lenjingrad i lično ispitivao ubojicu.¹³⁵

Na XVII kongresu je učestvovalo ukupno 1.996 delegata, funkcionera i gostiju. Nekoliko godina kasnije u zatvorima ili logorima skončalo je 1.108 njih. Od 139 članova Centralnog komiteta izabranog na ovom kongresu, ubijeno je 98, a istraga koju je poslije 1956. godine naredio Hruščov, pokazala je da niko od njih nije umro bez Staljinovog ličnog odobrenja. Ova brojka govori kakav je bio Staljinov odgovor na pitanje kako da se savlada i taj posljednji, premda najopasniji, licemjerni i skriveni neprijatelj u vlastitim redovima.¹³⁶

GPU je 1930. godine za neuspjehe u industriji krivicu pronašao kod 2.000 pripadnika “industrijske stranke”, koji su izvedeni pred sud u vrlo izvikanom procesu. U tišini i bez procesa kasnije je strijeljano još 48 vodećih privrednika. Uslijedila su još dva slična procesa, jedan protiv menjševika 1931. godine i drugih protiv inženjera 1933. godine. Brojnim stanovnicima bilo je zabranjeno da napuštaju radna mjesta koja su većinom bila daleko od civilizacije i normalnih životnih uslova. Dolazi do masovnih napuštanja i bježanja sa poslova kod industrijskih radnika. Zakonik i kazne su proširivane sve više i više da se ne smije napuštati mjesto prebivališta. Za napuštanje mjesta prebivališta potreban je interni pasoš¹³⁷ kojeg je

¹³⁴ Davies, 2005., 229.

¹³⁵ Isto, 240.

¹³⁶ Mikelin, 1985., 270.

¹³⁷ Dana 27. decembra 1932. godine uveden je unutrašnji pasoš koji je Lenjin lično nazvao jednom od najvećih mrlja carističke zaostalosti i autokracije, niko nije smio da provede van prebivališta više od 48 sati bez vize mjesne policije upisane u pasoš.

mogla samo izdati vlast. Činjenica je da se to nije olako davalo, posebno industrijskim radnicima, radnicima u rudnicima, te radnicima na putevima.¹³⁸

Suvarin je sarkastično napisao da je narod ipak imao određena prava. Umiranje je bilo dozvoljeno i rođenja su se dopuštala. Seljaci su bili u daleko gorem položaju u odnosu na industrijalce. U strahu od kolektivizacije pokušavali su se braniti lovačkim dvocijevka, klali su stoku koju su radije jeli nego predavali vlastima. Važno je također napomenuti da seljaci nisu imali uopće prava na interni pasoš. Vlast je seljake gledala, kao građane drugog ili trećeg reda. Postavljane su brojne lokalne patrole koje su pratile da neće slučajno naići kakav NKVD agent. Bježanje van države je bilo nemoguće. Uvedena je smrtna kazna 1934. godine za slučaj da se neko odluči na bijeg u inostranstvo. Ako bi se neki pojedinac uputio na tu avanturu, članovi njegove porodice dobijali su od pet do deset godina zatvora. Teror nad Partijom je počeo ranijih godina. Početkom 1928. godine, GPU je iz Moskve u gradove centralne Azije uz Trockog protjerao još 30 članova Lenjinove stare garde, neki od njih su bili Radek, Preobraženski, Smirnov, Muralov i brojni drugi. Do mjeseca januara 1929. godine u zatvorima je bilo oko 2.000 do 3.000 starih lenjinskih kadrova. Viši funkcioner u Moskovskom komitetu, član CK od 1927. i odlučni protivnik Trockog u vrijeme sukoba sa lijevom opozicijom. Za vrijeme Staljinovih priprema za sukob sa Buharinovom desnom opozicijom i time povezanih čistki u Moskovskom komitetu 1928. godine, premješten je na manje značajno mjesto. Tokom ljeta 1932. godine iznenada se opet našao u središtu pažnje boljševičkog rukovodstva kao glavni autor “Rjutinove platforme”, dokumenata od oko 200 stranica, u kojem su rjutinovci tražili umjereniju industrijalizaciju, prestanak prinudne kolektivizacije poljoprivrede i smjenjivanje Staljina kao “zlođuha revolucije”, koji ju je svojom vlastoljubivošću i osvetoljubivošću doveo do ruba propasti. Rjutin je kao i prije njega Sircov zajedno sa svojim istomišljenicima tiho i iznenada nestao. Član Lenjinove partije od 1896. godine dok je bila još socijaldemokratska, a ne samo Lenjinova, Smirnov, jedan od junaka revolucije i građanskog rata, član CK od 1922. godine, 1932. godine je povezan sa grupom starih boljševika u pravu ilegalnu organizaciju. Smirnov je isuviše dobro poznao Staljina da bi gajio bilo kakve iluzije o mogućnostima mirnog i legalnog smjenjivanja autokratije. Iako nije bilo blizak desnoj opoziciji kao Rjutin zastupao je približno iste stavove o usporavanju tempa industrijalizacije, raspuštanjem kolhoza, uklanjanju Staljina, uvođenju zakonitosti u GPU. GPU je otkrio ovu “antipartijsku grupu. Mada se nije dobro upoznao ni sa njenim stavovima, Plenum CK je osudio

¹³⁸ Tokom februara 1931. godine po uzoruna vojne knjižice za sve radnike su uvedene radne knjižice. U njima je zapisana biografija, kvalifikacije, kazne, opomene i slično. Direktori preduzeća imali su ovlaštenja za stroge sankcije protiv radnika koji su zaostajali, bili nerednovni na poslu ili su loše radili. U augustu 1932. godine uvedena je smrtna kazna za krađe u transportu.

ovu grupu u januaru 1933. godine, poslije čega je Smirnova i njegove pristalice progutao mrak. U 1938. godini i on i Sircov izgubili su život u koncentracionom logoru.¹³⁹

Pored ovih povremenih epizoda, preobražaj boljševičke partije u staljinističku pratilo je stalno, uporno i dosljedno uklanjanje starih kadrova i postavljanje novih. Između 1925 do 1933. godine iz Partije je isključeno oko 800.000 članova. Tokom perioda od 1933 do 1934. godine uklonjeno je još 360.000. Brojna uklanjanja starog Lenjinovog kadra nisu došla iz vedra neba. Brojni navedeni u radu i navedeni slučajevi bili su rezultat unaprijed pripremljenog plana za fizičko istrebljenje opozicionara popraćeno sa uvođenjem strahovlade u SSSR-u.¹⁴⁰

Staljin je tada izdao uputstva, odnosno dekret koji je za plan imao da ubrza i pojednostavi istražni postupak u političkim slučajevima. Odmah nakon izdavanja takvih uputa dolazi do niza hapšenja i brzog rješavanja političkog procesa.¹⁴¹ Ovaj dekret je nastao u Staljinovom ličnom kabinetskom sekretarijatu kojeg je osnovao. Od strane Politbiroa je tek naknadno potvrđen. Ovaj dekret je upravo bio “pravni” osnov za teror bez presedana u Sovjetskom Savezu.¹⁴² Samo iz Lenjingrada je za nekoliko mjeseci odvedeno u smrt 30. do 40. hiljada ljudi. Osuđenici su čekali u redovima koji je vodio u podrum gdje su tokom cijele noći strijeljani od strane NKVD-a. Ubrzo na meti NKVD-a su se našli Zinovjev i Kamenjev. Kirov je ubijen 1. decembra. Nakon dvanaest dana NKVD u Lenjingradu je imao potpisana priznanja iz nekadašnje opozicije u Lenjingradu. Osobe koje su potpisale priznanja su navodno bila povezana sa Zinovjevim i Kamenjevim. U Politbirou je odlučeno da se Zinovjev i Kamenjev stave pod aktivnu prislotru. Ubrzo nakon određenog perioda prislotre Zinovjev i Kamenjev su uhapšeni od najviših agenata NKVD-a.¹⁴³

Iza Zatvorenih vrata 28. i 29. decembra osuđen je Nikolaj Ostrovski¹⁴⁴ sa svojom “zavjereničkom grupom” i među njima više lenjingradskih komsomolaca.¹⁴⁵ Svi su osuđeni na

¹³⁹ Mikelin, 1985., 274.

¹⁴⁰ Applebaum, 2017., 146.

¹⁴¹ Staljinovo upustvo je glasilo; *Istražnim organima, da ubrzaju istražni postupak za sve one koji su optuženi za pripremanje ili izvršavanje terorističkih akata, Pravosudnim organima, da poslije donijetih presuda ne dozvoljavaju mogućnost za pomilovanje, „jer Prezidijum Centralnog izvršnog komiteta SSSR-a smatra da su takve molbe neprihvatljive“.* *Organima Komesarijata za unutrašnje poslove, da smrtnu kaznu nad gore navedenim kategorijama osuđenih izvrše odmah poslije donošenja presude.*

¹⁴² Mikelin, 1985., 275.

¹⁴³ Nekoliko dana kasnije je objavljeno da su atentat na Kirova organizovali bivši zinovjevci. Narednog dana javnost je saznala imena vođa tog klana, to su bili članovi Lenjinovog Politbiroa, Zinovjev i Kamenjev.

¹⁴⁴ Nikolaj Aleksejevič Ostrovski (1904-1936) je bio sovjetski književnik socijalističkog realizma, jedan od najpoznatijih književnika iz perioda staljinizma. Njegovo najpoznatije djelo je autobiografski roman *Kako se kalio čelik* u kojem je dobar izvor i opisuje Ruski građanski rat i sovjetsku revoluciju.

¹⁴⁵ Komsomol- komunistička omladinska organizacija. Organizacija nastala 1918. godine. Organizacija je predstavljala pomladnu komunističku partiju SSSR-a. Ekvivalent komsomolaca u Titovoj Jugoslaviji, nakon Drugog svjetskog rata su bili *Titovi pioniri*. Interesantna je činjenica da su skoro sve veće države u dvadesetom stoljeću imali određene organizacije koje su se pored regularne nastave u školama bavile podučavanjem ideologije te države. SAD je imao izviđače, nacistička Njemačka Hitler jugend.

smrt i strijeljani. U novinama je pisano da su osuđeni zbog pokušaja potkopavanja rukovodstva Partije i pokušaja da se umjesto Staljina postave Zinovjev i Kamenjev. Iako su Zinovjev i Kamenjev godinama bili podrška Staljinu u borbi protiv Trockog, sami oni su predstavljali prijetnju “Crvenom Caru” stoga se Staljin putem svojih ljudi u raznim organima vlasti potudio da im se sve to smjesti i da se osude. Zinovjev je osuđen na deset, Kamenjev pet, Jevdokimov osam godina zatvora. Niko od navedenih uticajnih revolucionara nije dočekao odsluženje svoje kazne, niti je ikada više vidio slobode. Zinovjev 1988. godine službeno rehabilitiran u Sovjetskom Savezu tokom reformi političkog sistema u SSSR-u 1980-ih koje je pokrenuo Mihail Gorbačov.¹⁴⁶ Supruga Kamenjeva, Tatjana se našla u logorima gdje će biti strijeljana, preživio je jedino njihov sin Vladimir Gljebov koji će nakon rehabilitacije postati profesorom historije u Novosibirskom Univerzitetu.

Vrata za Staljinov teror su odsada bila otvorena. Oni koji su se zalagali za umjereniji put, kao Valerijan Kujbišev su tiho nestali. Navodno je Kujbišev doživio udar 26. januara 1935. godine. Lenjinova žena Kurpska bez pratnje NKVD-a nije mogla nigdje da makne. Partijska disciplina joj je zabranila da spominje Lenjinov testament i nije se smjela suprotstavljati generalnoj liniji. Maksim Gorki, čuveni književnik dvadesetog stoljeća, je bio slobodniji u odnosu na Krupsku. Često je razgovarao i vršio konverzaciju sa svojim stranim kolegama, književnicima, međutim često je izražavao svoje neraspoloženje zbog staljinističkog terora. Tokom 1935. godine je u Pravdi objavljen članak Panferova koji je oštro kritikovao Gorkog. Godinu dana kasnije i Gorki je morao da umre.¹⁴⁷ Tokom suđenja Buharinu 1938. godine, jednom od tri Moskovskog procesa. Staljin je rješio da kuje željezo dok je vruće¹⁴⁸ Jedna od

¹⁴⁶ Tokom 1980-ih dolazi do reformi političkog sistema u SSSR-u od strane Mihaila Gorbačeva. Cilj ovih reformi bila je liberalizacija društvenog i političkog života, prije svega uvođenje slobode govora, ukidanje cenzure, puštanje i rehabilitacija političkih zatvorenika te uvođenje slobodnih, tajnih i neposrednih izvora. Ove reforme Gorbačov je nastojao provoditi zajedno sa *perestrojkom*, skupinom ekonomskih reformi koji su se u dotadašnju sovjetsku plansku privredu trebali uvesti elementi slobodnog tržišta. Gorbačov je u kratkom roku u tome postigao cilj, stekavši brojne simpatije u svijetu koji će kuliminirati Nobelovom nagradom za mir.

¹⁴⁷ Tokom povećane represije Staljinizma, posebno nakon ubistva Kirova, 1934.godine Gorki je bio u kućnom pritvoru. Maksimov dugogodišnji sekretar Petar Krijučhov je unajmljen od strane Jagode da mu prenosi informacije. Ubrzo nakon smrti svoga sina Maksima Peškova umire i Gorki tokom juna 1936. od upale pluća. Staljin i Molotov su na sahrani Gorkog nosili njegovu urnu, iako je sam Gorki pisao imao sve najgore reči o Staljinu.

¹⁴⁸ Moskovski proces je bila skupina od tri suđenja najvećim funkcionerima SSSR-a. Procesi su održani u periodu od 1936 do 1938. godine u Moskvi. Ovi procesi predstavljaju najvišu stancu *velike Staljinove čistke*. U sovjetskom i međunarodnoj javnosti ovi procesi su prikazani kao obračun sa „trockističkim izdajnicima“, koji su u savezu sa drugim državama nastojali oboriti trenutnu sovjetsku vlast. Suština ovih procesa je bila ta da su oni uglavnom u većini slučajeva bili montirani procesi. Svi osumječeni su priznavali krivice. Kazna za krivce je bila smrt ili slanje u radničke logore u Sibiru što je u suštini bio ekvivalent smrti. Mnogi su pogubljeni, a oni koji nisu bili su likvidirani van zakona. Novija istraživanja posebno nakon disolucije Sovjetskog Saveza i otvaranja brojnih arhiva su otkrili mnoge dokumente koji su potvrđivali ideju da su mnoga priznanja bila iznuđena mučenjem i prijetnjama. Nekoliko decenija nakon Staljinove smrti, vlasti u Sovjetskom Savezu su rehabilitovali osuđenike. Prvi moskovski proces je održan od 19-24. augusta 1936. godine na kome je suđeno Zinovjev i Kamenjevu, drugi moskovski proces je održan 23-30. januara 1937. godine na kome je suđeno Pjatakovu, Sokoljnikovu, Radeku i Serebjakovu, treći

tačaka krivice na tom suđenju je bila konstatacija da je Gorki ubijen od strane Jagodinih NKVD agenata. Sam Jagoda nije bio oduševljen idejom o procesima protiv vodećih boljševika. Jagoda i njegovi glavni pomoćnici sigurno su se nalazili u otporu pojedinih članova Politbiroa protiv Staljinove namjere da fizički uništi svakog ko drugačije misli. Staljin im je dao do znanja da neće trpiti ni prigovore ni kolebanja.¹⁴⁹ Nakon što je Staljin sastavio prigovor Politbirou sa Ždanovom, Jagoda je nekoliko dana kasnije razješen dužnosti, a na njegovo mjesto je postavljen Ježov, čovjek iz Staljinove mlade garde. Jagodini najuži saradnici su odmah smijenjeni. Sam Jagoda se našao u zatvoru 3. aprila 1937. godine. Ponovo je radila ubilačka mašinerija koju je Jagoda dobro uhodao, i to sa novim ljudima i novim snagama. Mladi i sposobni ljudi koje je Staljin doveo na rukovodeće položaje, nemilosrdno su izvršavali njegove naredbe. Među mladim sljedbenicima je bio i Nikita Hruščov. Nikita Hruščov 1935. godine dolazi na čelo moskovske Partije. Naređeno je da se sva djela Trockog, Zinovjeva i Kamenjeva 7. marta 1935. godine uklone iz biblioteka u zemlji. Kasnije u mjesecu maju 1935. godine dolazi do raspuštanja udruženja starih boljševika. Ova udruženja su u časopisu Pravda nazvani "trulim liberalizmom". Kritičari su bili mladi staljinisti kao Hruščov, Berija i Maljenkov. Formirana je radna grupa sastavljena od političara, pravnika i drugih ljudi koji su dobro poznavali upravne zakone za nacrt ustava Sovjetskog Saveza. Ustav je proglašen 5. decembra 1936. godine.¹⁵⁰

Brutalna saslušavanja i mučenja među kojima su bili podvrgnuti Zinovjev, Kamenjev i ostali sada su prema zvaničnom uputstvu bila još više pooštrena. U okviru moskovskih procesa može se uvrstiti i slučaj Ordžonikidzea, gruzijskog boljševika. Ordžonikidze je bio Staljinov lični prijatelj iz mladosti. Cijelo vrijeme je bio saveznik sa njim, čak i tokom Lenjinove smrti, međutim Ordžonikidze je dobar primjer kako Staljin nikada i nikome nije praštao. Staljin je Ordžonikidzeu zamjerio njegovo zauzimanje za Pjatkova tokom drugog moskovskog suđenja. Po zatvorima NKVD-a od zatvorenika počeli su da iznuđuju lažna svjedočenja protiv Ordžonikidzea. Sa zvaničnim nalogom, njegov je stan pretresen. Ne znamo kako je zapravo umro Ordžonikidze. Hruščov je na dvadesetom kongresu rekao da je Staljin odobrio likvidaciju

moskovski proces održan 1938. godine u kojem je glavni osuđenik bio Buharin. U istražnom postupku je utvrđeno; 1. U 1932. i 1933., po nalogu špijunskih službi zemalja, neprijateljski nastrojenih prema SSSR, optuženi u predmetnom krivičnom postupku organizovali su se u urotničku grupu pod nazivom, „blok desničara i trockista“ koja je sebi kao cilj postavila špijunažu u korist stranih država, štetno djelovanje, diverzije, terorističke akte, potkopavanje odbrambene moći SSSR-a, poraz SSSR-a, komadanje SSSR-a i otcjepljenje Ukrajine, Bjelorusije, republika u centralnoj Aziji, Gruzije, Armenije, Azerbejdžana i dalekoistočnog Primorja u korist pomenutih stranih država, konačno rušenje socijalističkog društvenog i državnog uređenja u vlasti u SSSR-u i ponovno uspostavljanje kapitalizma.

¹⁴⁹ Dana 25. septembra 1936. godine Staljin i Ždanov su sa odmora u Sočiju uputili Politbirou telegram: *Smatramo da je apsolutno potrebno da se drug Ježov postavi na mjesto narodnog komesara za unutrašnje poslove. Jagoda se definitivno pokazao nesposobnim da raskrinka trockističko-zinovjevski blok. To primjećuju svi partijski rukovodioci i većina predstavnika NKVD-a.*

¹⁵⁰ Montefiore, 2003., 172.

Ordžonikidzeovog brata, a samog Ordžonikidzea je doveo u situaciju da je morao izvršiti samoubistvo. Potvrđeno je da je Ordžonikidze 17. februara 1937. godine nekoliko sati razgovarao sa Staljinom. Ubjeđivao je svog dugogodišnjeg prijatelja da mračne snage zloupotrebljavaju njegovu patološku sumnjičavost koja mu je odavno usađena, i da Partija gubi svoje najbolje kadrove. Predvečer sljedećeg dana je umro. Sahranjen je uz najveće počasti, Staljin, Kaganovič, Vorošilov, Mikojan, Ježov i Hruščov su nosili njegovu urnu na sahrani. Ubrzo poslije toga su likvidirani njegova žena, majka i kćerka.¹⁵¹

Na red za čistku je došla i vojska, pripremana je borba protiv trockista u Crvenoj armiji. Pripadnike trockista zaista je bilo moguće naći u Crvenoj armiji i to u enormnom broju, budući da je i on sam bio jedan od njihovih komandanata, a njegovi oficiri su i do njegovog protjerivanja u egzil bili na vodećim pozicijama u Crvenoj armiji. Može se sa sigurnošću reći da je pravo čudo kako je Crvena armija uspjela ostati sačuvana od čistki. Naravno u Crvenoj armiji bilo je i Staljinovih ljudi, kao što je bio Kliment Vorošilov. Staljinov vjerni pratilac, narodni komesar, mladi sposobni oficir, njegovi zamjenici su bili poznati i proslavljeni Tuhačevski i Gamarnik. Godine 1935. uvedeni su opet stari vojni činovi. Crvena armija se sastojala od pet novih maršala; Vorošilova, Buđonija, Ljuhera, Tuhačevskog i Jegorova. Može se reći sa sigurnošću da se Crvena armija držala podalje od političkih sukoba, spletki i čistki koje su uveliko u to vrijeme bile prisutne. Većina maršala tokom tridesetih godina su uglavnom bili iskusni ljudi koji su iza sebe imali dosta pobijedenih bitki. Bitke ovih komandanata su vođene uglavnom pod komandom Lava Trockog, u izvjesnom smislu ti komandanti su bili "ljudi Trockog".¹⁵²

Tokom ljeta 1927. godine Muralov, Putna, Jakir i drugi generali su poslali Politbirou tajnu poslanicu u kojem su se solidarisali sa tadašnjom trockističkom opozicijom i veoma oštro kritikovali vojničku nesposobnost narodnog komesara Vorošilova. Jedino nije Tuhačevskog¹⁵³ bilo među potpisnicima ovog dokumenta. Staljin, naravno nije Tuhačevskom zaboravio Poljsku epizodu, kada je ušao u direktni sukob sa njim nakon poraza na rijeci Visli. Gledajući sa vojnog stava, Tuhačevski je sa razlogom bio ljut budući da je Sovjetski Savez nakon poraza u Poljskoj bio prisiljen da se povuče i izgubi brojne i značajne teritorije, pri tom je pokazao možda stranim

¹⁵¹ Mikelin, 1985., 288.

¹⁵² Arsić, 1972., 76.

¹⁵³ Mihail Tuhačevski (1893-1937) je bio sovjetski maršal. zapovjednik Crvene armije u periodu od 1925 do 1928. godine. Tuhačevski je još u vrijeme rata sa Poljacima 1920. godine došao u sukob sa Staljinom, kada je Staljin kao komesar južnog fronta ignorisao komandu Trockog da pomogne sjeverni front Tuhačevskog koji je umalo zauzeo Varšavu. Tuhačevski je u toj epizodi doživio poraz na rijeci Visli, a Staljin je proglašen djelomično krvim za poraz. Ovaj poraz nije bio tek onako obični poraz, Sovjetski Savez je izubio veliki teritorij bejloruskih, baltičkih i ukrajinskih teritorija. Navedene teritorije je tek formalno povratio tokom Drugog svjetskog rata.

silama kako zapravo i nije toliko teško poraziti Sovjetski Savez. Definitivno da je nakon događaja, ugled Crvene armije opao, a sa njim i nove države. Staljinisti nisu imali dobre izgleda, sve dok su vojsku vodili takvi ljudi, ljudi koji nisu imali isto mišljenje kao i Staljin, ljudi koji definitivno ne bih izvršavali njegove naredbe. Naravno postojala je i eventualna opasnost, ako bi se situacija zakomplikovala Crvena armija bi bez problema uspjela da zgazi NKVD i Staljinovu policiju budući da nisu bili toliko opremljeni koliko je vojska u to vrijeme bila.

Tokom proljeća 1937. godine njemački graver Franz Puzig je za njemačku tajnu policiju falsifikovao strane pasoše. Napravio je povjerljivi dosje o špijunskoj prepisci između Tuhačevskog i njemačke vrhovne komande. Saradnja Crvene armije i njemačkog Wehrmachta (Vermaht) su postojale. Sovjeti su Njemačkoj isporučivali dijelove vojne opreme, dok je Wehrmacht pomagao izgradnji sovjetske avijacije. Na osnovu toga postojalo je dosta dopisa sa potpisima Tuhačevskog, pa je njegov potpis bilo vrlo lako falsifikovati. Pečat njemačkog generala je bilo još lakše falsifikovati. Preko raznih tajnih kanala fascikla sa falsifikatima je puštena u Sovjetski Savez, jedan dio je otkrio NKVD, a drugi dio preko češkog ambasadora došao je u ruke Francuza koji su ovo pokazali Staljinu. Do kraja maja, Staljin je uspješno prikupio sve dokaze koji su išli u prilog da je Sovjetski Savez izdan od strane Tuhačevskog. Maršal Gamarnik je povezan sa antisovjetskim elementima, nedugo nakon toga izvršio je samoubistvo. Maršal Tuhačevski je uhapšen. Ispitivanje i mučenje Tuhačevskog direktno je nadzirao šef NKVD-a, Nikolaj Ježov. Staljin je naložio Ježovu da uvjeri Tuhačevskog na priznanje svega.¹⁵⁴

Nekoliko dana kasnije kako to navodi britanski historičar Simon de Montefiore, Ježov je pozvao Staljinov ured. Obavijestio je Staljina da je Tuhačevski priznao da ga je Avel Yenukidze¹⁵⁵ vrbovao 1928. godine i da je on bio njemački agent koji je sa Buharinom dogovarao preuzimanje vlasti. Papir o njegovom priznanju je pronađen u arhivu, papir je imao na sebi smeđe mrlje. Kasnije istraživanje i forenzika je otkrila da su zapravo te smeđe mrlje, krv koja je vjerovatno pripadala Tuhačevskom. Pored toga što je Tuhačevskom bilo namješteno, također njegova porodica nije imala ništa bolji tretman od njega. Tuhačevskom je ubijena majka, sestra, dva brata i žena. Da nije bilo pomoći Heidrichove¹⁵⁶ tajne policije, NKVD bi

¹⁵⁴ Montefiore, 2003., 224.

¹⁵⁵ Avel Yenukidze je bio istaknuti gruzijski boljševik stare garde. Tokom održenog perioda Avel je bio član Centralnog komiteta. Avel Yenukidze je uhapšen 11. februara 1937. godine. Yenukidzeu i šestorci je suđeno tajno 15. decembra 1937, a pogubljen je pet dana kasnije. Yenukidze je osuđen kao pripadnik desničarske ekipe, i glavnog organizatora atentata na Kirova, pored toga dodano mu je i navodno ubistvo trovanjem Maksima Gorkog. Nakon otvaranja arhiva, pronađena je informacija da je Yenukidze strijeljan u mjesecu novembru 1937. godine. Avel Yenukidze je rehabilitovan i ponovno primljen u komunističku partiju 1960. godine posthumno.

¹⁵⁶ Reichard Heydrich (1904-1942) je bio visokorangirani nacistički vođa. Djelovao je kao glavni na čelu njemačkog *Gestapoa* do svoje smrti. Pretpostavlja se da je u svoje vrijeme bio drugi čovjek nacističke njemačke,

morao da na daleko teži način skuje zavjeru protiv maršala Tuhačevskog. Na osnovu broja partijskog članstva u vojsci, prije čistke i poslije, može se izračunati da je mrak progutao 125. hiljada komunista koji su uglavnom bili oficiri. U ovom krvoproliću, Crvena armija je izgubila tri od pet maršala, svih osam admirala, 13. komandanata armija, 57. od 85. komandanata korpusa, 110. od 195. komandanata divizija i 22. od 406. komandanata brigada. Ova decimacija Crvene armije će se pokazati kobno po Sovjetski Savez nakon što je krenuo u rat protiv susjedne Finske i njemačkog napada. Osjetila se velika rupa u Crvenoj armiji, falilo je komandnog kadra. Cjelokupni komandni kadar je bio potpuno razbijen. Ovo što je ostalo od komandnog kadra nije smjelo da nešto preduzme na svoju ruku zbog straha da će nestati zajedno sa svojim porodicama.¹⁵⁷

Tokom perioda od 1937. do 1938. godine u tišini bez uznemiravanja javnosti, približno osamdeset vodećih ljudi je strijeljano ili poslano u logore u kojima su godinu kasnije umrli. Jedni od njih su bili Preobraženski, Smilga, Sosnovski, Bjeloborodov, Ugljanov, Postišev, Čubar, Akulov, Bauman, Ajhe, Kosior, Anton Ovsejenko, Krilenko, Bubnov, Lomov, Arbuzov i brojni drugi. Narodni komesar za unutrašnje poslove Ježov je Staljinu dostavljao dnevne spiskove ljudi.¹⁵⁸ Spiskovi su potpisivani od strane Staljina i Molotova, sa riječima “*odobreno*” i potpisom. Britanski historičar Robert Conquest je u svojoj studiji o Staljinovim čistkama naveo da je Ježov u periodu od 1937. do 1938. godine dostavio Staljinu 383. takva spiska. Od 1954. do 1956. godine sa spiska je rehabilitovano 7.679. ljudi. Proces rehabilitacije osuđenika se dešava odmah nakon smrti Staljina. Praktično onaj ko je uspio da doživi Staljinovu smrt u radničkim logorima, dočekao je i svoju amnestiju.¹⁵⁹

Ruski historičar, Antonov Ovsejenko je navodio broj Staljinovih žrtava, koji su na zahtjev Hruščevog Politbira 1956. godine utvrdili organi za unutrašnje poslove i došli su do brojke u kojoj je između 1935. i 1940 kroz sovjetske zatvore prošlo 18.840.000 lica. Od toga je sedam miliona ubijeno u zatvorima, ostali su odvedeni u logore. Prema Antonovu, građanski rat i glad su uzeli 16 miliona života, kolektivizacija sela i druga velika glad 1930-1932. još 22 miliona, a teror u godinama od 1935. do 1941. daljih 19 miliona života. Antonov je Staljinu pripisao i smrt Lenjinove supruge, Krupske. Navodno je jedna svjedokinja čula Krupsku kako

a ispod njega su bili Heinrich Himmler i Herman Goering. Život „koljača Praga“ Reicharda Heydricha je završen 1942. godine atentatom, kada je ubijen od strane Jana Kubiša, češkog vojnika i pripadnika pokreta otpora.

¹⁵⁷ Montefiore, 2003., 228.

¹⁵⁸ Ježovi spiskovi su počinjali sa sljedećim uvodom; *Druže Staljine, dostavljam ri na popis četiri spiska ljudi kojima treba da sudi vojni kolegijum. Spisak broj 1, opšte. Spisak broj 2, bivše vojno osoblje, Spisak broj 3, bivše osoblje NKVD-a, Spisak broj 4, žene neprijatelja naroda. Molim za odobrenje da se svi u prvom stepenu osude. Ježov. Osuda pri prvom stepenu je značila strijeljanje.*

¹⁵⁹ Mikelin, 1985., 296.

početkom februara 1939. godine govori da ima namjeru da na kongresu Partije istupi protiv Staljina i staljinizma u Sovjetskom Savezu. Na njen rođendan 26. februara, Staljin joj je poslao tortu. Čim je odvedena u bolnicu poslana je u operacionu salu. Nakon par sati umrla je na operacionom stolu. Što se tiče brojke čistki kod Roberta Conquesta pronalazimo brojku od pola miliona ubijenih u zatvorima i 12 miliona umrlih u logorima u godinama od 1936. do 1950.¹⁶⁰ Dodajući tome i drugu veliku glad i poslijeratne žrtve terora, on je za razdoblje od 1930. do 1953. godine došao do cifre od 20 miliona mrtvih, izuzimajući gubitke u Drugom svjetskom ratu. Roj Medvedev je u svojoj knjizi *Neka presudi historija* za razdoblje čistki 1936-1938. nabrojao pola miliona strijeljanih i 4,5. miliona mrtvih u logorima.¹⁶¹

Staljinove čistke se nikada do kraja njegovog života nisu završile, ali je najgori talas prošao 1938. godine. U tom talasu, Staljin je pokosio i same krvnike koji su se nalazili neposredno u njegovoj blizini. Za svoju službu Staljinovom teroru, Ježov¹⁶² je nagrađen vlastitom smrću. Neposredno prije svoje smrti tokom 1939. godine je uhapšen. Protiv njega je izmišljena “ježovština”, a Ježov kao krivac za nju zajedno sa svojim najvatrenijim pomagačima ubačen je u istu mašinu za “mljevenje mesa” koju je upravo on posljednje dvije godine sa toliko žara pokrenuo.¹⁶³

O njegovoj smrti postoje razne verzije, mada još nijedna nije definitivno potvrđena. Prema jednoj on je strijeljan, prema drugoj izgubio je razum i dugo je držan u duševnoj bolnici, prema trećoj objesio se u zatvoru sa natpisom na sebi “ja sam đubre”. Staljin je na partijskom kongresu u martu 1939. godine izjavio kako je *partija uspjela da očisti svoje redove od slučajnih, pasivnih, karijerističkih i neprijateljskih elemenata i da izabere najpouzdanije i odane ljude. Ne može se reći da je čistka izvršena bez velikih grešaka. Nažalost, ispostavilo se da je bilo više grešaka nego što se moglo očekivati. Metodi masovnog čišćenja svakako se ubuduće više ne smiju koristiti.*¹⁶⁴

¹⁶⁰ Robert Conquest u svojoj knjizi *Veliki teror* napisanoj 1968. godine donosi relevantne podatke o staljinovim čistkama, detaljno analizira cjelokupno razdoblje Staljinove krvave kontrarevolucije. Conquest donosi informacije o režimu u zatvorima i logorima, pojedine oblasti koje su morale da plate „danak u krvi“, o teroru u pojedinim sovjetskim republikama, o žrtvama u Kominterni i europskim komunističkim partijama.

¹⁶¹ Conquest, 1986., 284.

¹⁶² Nikolaj Ježov (1894-1940) je bio najpoznatiji narodni komesar za unutrašnje poslove pri NKVD-u. Bio je čistokrvni Rus koji je bio na mjestu vrhovnog šefa policije. Njegovi prethodnici Đeržinski i Menžinski bili su Poljaci, Jagoda je bio jevrej. U partiju je primljen 1917. godine. Bio je radnik u Rostovu, zatim je u Kazahstanu postao oblasni partijski sekretar, pozvan je u Staljinov lični sekretarijat gdje se tako dobro pokazao da je u vrijeme kolektivizacije 1929. godine postavljen za zamjenika ministra za poljoprivredu, a 1930. godine za šefa Kadrovskeg odjeljenja u CK. U proljeće 1935. godine postao je jedan od sekretara CK i predjednik Centralne kontrolne komisije, što je bilo ugledno mjesto. Dana 25. septembra 1936. godine naslijedio je Jagodu na mjestu šefa NKVD-a poslije neobičnog telegrama kojeg su Staljin i Molotov poslali iz Sočija Politbirou.

¹⁶³ Montefiore, 2003., 287.

¹⁶⁴ Mikelin, 1985., 307.

4.5 Sistem logora i gulaga

Akronim Gulag ili “glavnim sistem kampova” je predstavljao sistem koncentracionih logora i administracije kampova. Gulazi nastaju nakon 1918. godine pod naredbom Vladimira Iljiča Lenjina. Cilj gulaga je bio da društveno nepoželjno stanovništvo (neprijatelje revolucije) udalji od “poštenog” stanovništva. Riječ gulag je poprilično popularizovana od strane Aleksandra Solženjicina koji se također našao u sistemu gulaga. Staljinovi logori potresno su opisani u djelu Aleksandra Solženjicina u knjizi *Arhipelag Gulag*. Gulaga je bilo duž cijelog Sovjetskog Saveza od Dnjestra do Kamčatke i Čuhotke. Zapadno od Moskve 21. kompleks logora, istočno od nje na Uralu i prema jugu do Kaspijskog mora 53., u centralnom Sibirskom dijelu 71., u istočno sibirskom dijelu 38., na dalekoistočnom području 39. logorskih kompleksa. Aleksandar Solženjicin svoju knjigu posvećuje svim onima koji nisu živi da o tome pričaju.¹⁶⁵ Knjiga je objavljena u mjesecu septembru 1973. godine na zapadu. Aleksandar Solženjicin je u toku Drugog svjetskog rata bio artiljerijski kapetan. Uhapšen je na baltičkom frontu zbog kritičkih primjedbi koje je napisao u pismu prijatelju.¹⁶⁶ Obavještajna služba SSSR-a je tad napravila krupnu grešku, u svoj sistem logora je stavila Aleksandra Solženjicina koji je uskoro postao jedinstveni hroničar staljinističkog terora. Pored Aleksandra Solženjicina bilo je dosta europskih pisaca. Karlo Štajner je napisao knjigu *7.000 dana u Sibiru*. Korisne informacije, donosi američka historičarka Anna Applebaum, u svom radu *Gulag, historija*. Razlika u djelima Anne Applebauma i Aleksandra Solženjicina jeste u tome što je ona zapravo imala pristup arhivskoj građi. Anna svoju knjigu piše tokom perioda disolucije Sovjetskog Saveza, devedesetih godina, dok je Aleksandar Solženjicin svoje djelo *Arhipelag gulag* pisao po ličnim svjedočenjima ili pričama drugih.¹⁶⁷ Ono što je važno za napomenuti jeste to da većina ljudskih “sudbina” koji su se našli u sistemu gulaga je bila ista. Na osnovu više sličnih svjedočenja koje je zapisao Aleksandar Solženjicin i ostali pisci poslije izdavanja arhipelaga gulaga, može se zaključiti da su svjedočenja bila vjerodostojna.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Aleksandar Solženjicin: *Neka mi oprostite što nisam vidio sve, što nisam zapamtio sve, što nisam znao sve. Teškim srcem sam završenu knjigu godinama čuvao za sebe: dug prema onima koji su još živi, bio je veći od duga prema mrtvima. Sad, pošto je rukopis pao u ruke službe državne bezbjednosti, nemam drugog izboga nego da knjigu što prije objavim.*

¹⁶⁶ U pismu koje je bilo upućeno prijatelju, Solženjicin je kritikovao loše pripreme i organizaciju Crvene armije. Pri tom opisu koristio je crni humor da što jasnije opiše situaciju.

¹⁶⁷ Kriticism u Sovjetskom Savezu je bio kažnjiv smrću. Smrću koja je tekla sporo, i ogledala se u odbacivanju ličnog identiteta i usvajanjem patološkog grupnog identiteta iz razloga da se smanji odgovornost pojedinca i ideološke solucije.

¹⁶⁸ Applebaum, 2003., 24.

Uslovi u gulazima su bili nezamislivi, sam Solženjicin je proveo veliki broj godina u ovim kampovima. Često se nalazio u privilegovanim kampovima budući da je bio obrazovan čovjek. Prvo kapitalno djelo Solženjicina je definitivno bilo djelo pod nazivom *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* koje je Solženjicin napisao 1960. godine. U tom djelu Aleksandar Solženjicin zapravo pod pseudonimom Ivana Denisoviča opisuje zapravo svoj život u gulagu. Knjiga *Jedan dan u životu Ivana Denisoviča* je bila jedna od prvih publikacija koja je objavljena u Sovjetskom Savezu koja se usudila da javnosti kaže šta se zapravo dešavalo u logorima. Nakon pisanja prvog djela, nastaje i drugo djelo Aleksandra Solženjicina, *Arhipelag gulag*.¹⁶⁹

Sam naziv knjige dolazi na osnovu toga da je sistem gulaga ima mnogo manjih logora, koji su funkcionisali kao “zasebni otoci” i činili su jedan arhipelag. Prema mišljenju Profesora Jordana Petersona, Aleksandar Solženjicin je bio jedan od najboljih pisaca ikada. Peterson Solženjicina upoređuje sa Tolstojem i Dostojevskim, jednim od najvećih pisaca u ljudskoj povijesti. Knjiga, *Arhipelag gulag* je objavljena u tri toma, u kojem je svaki tom imao po 700. stranica. *Arhipelag gulag* prati historiju radnih logora koji su postojali u Sovjetskom Savezu u periodu od 1918. do 1956. godine. Priča počinje od Lenjina ubrzo nakon revolucije. Lenjin je uspostavio niz kampova gdje su politički i obični kriminalci kaznu odsluživali u vidu prisilnog rada. U ovim logorima, obični kriminalci su gledani kao socijalno prijateljski elementi, stoga su često postavljeni kao čuvari i upravnici logora. Sovjetski sistem je na njih gledao kao kriminalce koji su se okrenuli zlodjelima zbog “prijašnjeg” carskog/kapitalističkog sistema i jedini razlog zašto su ovi kriminalci postojali jeste jer su bili pod represijom tog sistema. Politički zatvorenici su gledani kao socijalno neprijateljski elementi.¹⁷⁰

Prva knjiga govori o detaljima i početku opresivnog sovjetskog sistema pod Lenjinom i punom implementacijom tog sistema pod Staljinom. Prema Solženjicinom u Sovjetskom Savezu tokom razdoblja od 1919. do 1959. godine život izgubilo oko 60. miliona ljudi, ne računajući žrtve Drugog svjetskog rata. Naravno tih 60. miliona života trebamo uzimati pod rezervom, ali okvirna brojka ostalih istraživača se ne razlikuje puno u odnosu na Solženjicina. Toliko veliki broj žrtava je u neku ruku ostao vrlo malo pokriven i istraživani. Razlozi su brojni od kojih ćemo navesti nekoliko njih. Jedan od razloga koje Peterson navodi zašto je nedovoljno ispitano i pisano o ovim logorima i patnji naroda, jeste da je komunistički sistem imao opsežnu grupu pristalica na zapadu, posebno u intelektualnom krugu u kojem je popriličan broj zadržan i dan danas. Pri tom krivi i školsko/akademski kurikulum koji do možda skorijeg vremena

¹⁶⁹ Applebaum, 2003., 522.

¹⁷⁰ Peterson, Jordan. (2017) *Existentialism via Solzhenitsyn and the Gulag*, (YouTube video, 11.03.2017) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w84uRYq0Uc8> (pristup: 04. januar 2021.)

današnjice nije se bavio ovim pitanjem. Knjiga je bila uveliko objavljena i prevedena, ali iz nekog određenog razloga niko se nije osvrnuo u nekoj velikoj mjeri. Jedan od slikovitih primjera koje Profesor Jordan Peterson, navodi u jednom od svojih video predavanja jeste poređenje “vriska miševa”. Miš nakon što osjeti miris mačke koja vreba u neposrednoj blizini, bježi u rupu i upravo iz te rupe na visokim frekvencijama, vrišti. Miš vrišti da obavijesti i upozori ostale miševe o opasnosti. Upravo u ovom primjeru kojeg Peterson navodi, Solženjicinova knjiga, Arhipelag gulag je zapravo “vrisak” dug 2100. stranica, ova knjiga je govorila za cijelu naciju i to je bio glas onih koji su nastradali.

Arhipelag gulag se danas nalazi u ruskom školskom kurikulumu, međutim u SAD-u. ova knjiga nije uvedena pod obaveznu literaturu. Jedan od razloga kojih navodi Peterson, jeste to da prosječni američki učenik u toku svoje školske godine pročita 2100 stranica iz svih predmeta ukupno. Upravo američkim i zapadnim školama se većinom spominje represija nacista i nacističkog sistema, a nedovoljno dešavanja u Sovjetskom Savezu. Današnja sjećanja na gulage u Rusiji su takoreći prešutna. Sjećanja na gulage su zasigurno prisutna, posebno kod stanovništva Ukrajine i ostalih manjih država koje su bile najviše pogođene kaznama Staljinističke ideologije. Do dana današnjeg opstao je samo gulag *Perm 36*, koji se nalazi u blizini planinskog lanca Urala. Taj jedini gulag koji je opstao nije autentični primjer gulaga, budući da je poprilično malenog kapaciteta.¹⁷¹

Sistem gulaga je postojao čak do kraja Sovjetskog Saveza, 1991. godine. Bitan period historije gulaga je bio od 1929. godine do Staljinove smrti, 1953. godine. Tokom tog perioda postojao je veliki broj zatvorenika, Staljin je došao na ideju da izvuče određeni vid koristi od tih zatvorenika. Solženjicin je dokumentovao da Sovjetska vlast nije mogla upravljati bez prijetnje od zatvora i Sovjetska ekonomija je zavisila na uspjehu radničkih kampova, infrastrukture, ceste, rudnika i drugih. U zapadnoj Europi ova knjiga je dovela do potrebe za ponovnim razmišljanjem historijske vladavine Lenjina. Lenjinova historijska ostavština je postala problematična. Komunističke frakcije na zapadu koje su još bile za ovu političko-ekonomsku ideologiju ostavljeni su sa teškim dokazima protiv njih. U prilog tome je išla i okupacija Čehoslovačke 1968. godine. Upravo je njih koristio kao katalizator industrijalizacije. Također velike godine su bile početkom tridesetih kada su seljaci prebacivani u kampove, budući da nisu željeli da pristupe kolektivizaciji. Odlazak u gulag je bio skoro kod svakoga, posebno ako ste bili kulaci ili ste bili u rodbinskim odnosima sa njima tokom perioda dekulakizacije. Kao što je u SAD-u rasa određivala svoje, u Sovjetskom Savezu klasa i porijeklo

¹⁷¹ Peterson, Jordan. (2017) *Existentialism via Solzhenitsyn and the Gulag*, (YouTube video, 11.03.2017) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w84uRYq0Uc8> (pristup: 04. januar 2021.)

je određivala put krivice. Sovjeti su dobro usavršili ideje klase i porijekla. Stotine hiljada ljudi su samo na osnovu tog porijekla završili u kampovima. Kazne su trajale u dužini od 10. do 15. godina.¹⁷²

Tokom 1937. godine kada se sprovode čuvene Staljinove čistke, velik broj stanovništva je prebačen u logore. Brojne osobe nakon Drugog svjetskog rata koji su se borili na zapadu ili su izbjegli iz države su također potpali pod sistem gulaga. Iako je veliki broj ljudi bio hapšen i stavljan u gulage, dobar dio stanovništva je također i puštan iz gulaga. Razlozi su bili brojni, odlazak u vojsku, rat, trudnoća i brojni drugi. Logora je bilo diljem Rusije. Veliki dio Moskve je izgrađen upravo od ruku zatvorenika obližnjeg gulaga. Također Staljin je uz napore zatvorenika osnivao i gradove gdje nije bilo nikakve ekonomske koristi. Jedan od takvih primjera je zasigurno grad Vorkuta. Vorkuta je bio grad koji zapravo nije trebao da postoji. Osnovan je na mjestu gdje je bio istoimeni gulag. Staljina je gradnja Vorkute više koštala vrijednost grada nego rude koji su zatvorenici na ovom području izvlačili.¹⁷³

Nakon Staljinove smrti, 1953. godine stanovništvo Sovjetskog Saveza je moglo malo da "odahne". Brojni politički zatvorenici su bili pušteni i dobijali su amnestije. Sistem gulaga je i dalje ostao do disolucije Sovjetskog Saveza, a postoje priče i dokazi da do dana današnjeg u zabačenim dijelovima Rusije postoje i dalje zatvori koji su funkcionisali na sličnim principima. Ono što moramo istaći, jeste to da sistem gulaga u svijetu nije samo postojao u Sovjetskom Savezu. Upravo po uzoru na Sovjetski Savez, Kina je pod istim sistemom formirala svoje radničke kampove u kojima je veliki broj ljudi izgubio živote. Sličan model su preuzeli i u Sjevernoj Koreji, tako da je sistem gulaga u nekom možda promijenjenom modelu opstao do dana današnjeg. Sličan primjer na našem prostoru bivše Jugoslavije postojao je *Goli otok*.¹⁷⁴

¹⁷² Solženjicin, 1980., 195.

¹⁷³ Isto, 318.

¹⁷⁴ Goli otok je otok u hrvatskom dijelu Jadranskog mora. Administrativno pripada Primorsko-goranskoj županiji. Najveći dio tog otoka su goli kameniti obronci sa oskudnom travom. U prijašnjim vremenima Goli otok je uglavnom služio za ispašu ovaca. Nakon sukoba Staljin-Tito 1948. godine jugoslavenske vlasti osnovale su politički logor, u koji se zatvorenike uglavnom slalo administrativnim odlukama, bez ikakvog suđenja. Sve do Prvog svjetskog rata na prostoru Golog otoka nije bilo naselja. Tokom Prvog svjetskog rata Austro-ugarska je tu napravila logor za ruske zarobljenike sa istočnog fronta. Nakon Drugog svjetskog rata za vrijeme socijalističke Jugoslavije, prva skupina zatvorneika došla je na Goli otok, 1949. godine. Na Golom otoku nisu samo robijali pristaše informbiroa, nego i drugi politički zatvorenici (hrvatski, albanski, makedonski i drugi antikomunisti, nacionalisti). Zatvorenici su bili prisiljeni na teški fizički rad u kamenolomu i rudnicima boksita, bez obzira na vremenske prilike, ljeti pri visokim teperaturama, kao i zimi na hladnoj buri. Čuvari su redovno premlaćivali i maltretirali zatvorenike. Goli otok prestaje sa radom 1988. godine, a godinu dana poslije je napušten.

DRUGI SVJETSKI RAT

Svako uspostavlja svoj sistem dokle njegova armija može da dosegne. -Staljin

5.1 Staljin na početku novog svjetskog rata

Sljedeća tema koju ćemo obraditi tiče se tematike Drugog svjetskog rata. Glavni fokus ove teme neće samo biti Staljinove ključne vojne akcije, ofanzive i pobjede nad Wehrmachtom, nego i njegov odnos i saradnja sa Saveznicima tokom Drugog svjetskog rata. Staljin je sa svojim poslušnim pristalicama dobrim dijelom prije “službenog” početka Drugog svjetskog rata vodio brojne ratove protiv Japana, Poljske i Finske zarad širenja Sovjetskog Saveza i povratak izgubljenih teritorija iz prošlih vremena. Mnogi vojni historičari i stručnjaci smatraju da je priča sa Drugim svjetskim ratom dobrim dijelom započela na istoku.¹⁷⁵ Širenje prema istoku, na pacifiku Japancima je bilo onemogućeno zbog SAD-a. U takvoj situaciji i “mat” poziciji, Japan se okrenuo prema azijskom kontinentu, sa rezervom da i tamo negdje daleko poslije Koreje i Mandžurije, Kine, stoji vrlo jak i moćan Sovjetski Savez.

Tokom mjeseca jula i augusta 1938. godine Japanci su prvi put preko korejskih granica upali na sovjetsku dalekoistočnu teritoriju. Sovjetski maršal Bljuher¹⁷⁶ u svojoj posljednjoj bitci, prije nego što ga je progutala Staljinova čistka, krvavo ih je porazio. Krajem maja 1939. godine Japan je sa 2.500 ljudi prešao graničnu rijeku na Halhin Golu između Mandžurije i Mongolije. U Moskvi je 1. juna za komandanta snaga koje treba da ih odbiju, imenovan komandant konjičkog korpusa Georgij Žukov koji odlazi na Daleki Istok. Mjesec dana kasnije Žukov je sa 150 tenkova, 154 oklopna vozila i odgovarajućom podrškom iz zraka napao 21.000 Japanaca.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Tridesetih godina, dvadesetog vijeka prenaseljeni Japan se našao u teškoj situaciji. Stručnjaci sa vojnog i industrijskog polja u Japanu postavljali su pitanja da li će Japan započeti teritorijalnu ekspanziju, širenje ili gušenje, krizu, stagnaciju brzog privrednog razvoja, a time i cijele države.

¹⁷⁶ Maršal Vasilij Konstantinovič Bljuher (1890-1938) je bio sovjetski vojni vođa i maršal. Svoju vojnu karijeru je započeo u ruskoj carskoj vojsci tokom Prvog svjetskog rata, a proslavio se u građanskom ratu protiv pristalica carizma. U periodu od 1924. do 1927. godine je bio Sovjetski vojni savjetnik u Kini. Bljuher je bio odgovoran za planiranje „Sjeverne ekspedicije“, koju je započeta Kuomintang ujedinjenju kine. Tokom mjeseca septembra 1930. godine, Bljuher je odlikovan najvišim priznanjem Sovjetskog Saveza, Lenjinovom zvijezdom. Uživao je veliku popularnost u Sovjetskom Savezu. Njegova popularnost je bila toliko velika, da je Bljuher dobio nadimak „Crveni Napoleon“. Godine 1935. proglašen je za maršala Sovjetskog Saveza. Od jula do augusta 1938. godine komandovao je na Sovjetskom dalekoistočnom frontu. Bljuherove borbe na dalekoistočnom frontu nisu bile bezuspješne, najbitniju koju treba izdvojiti jeste ona na jezeru Khasan. Dobrim dijelom Bljuher je bio izolovan od Staljinovih čistki Crvene armije tokom tridesetih godina, međutim ni njega nije mimoišla sudbina većine komandnog kadra Crvene armije. Isti sud koji je osudio jednog od najpoznatijih vojnih komandanata Crvene armije, Tuhačevskog je presudio i Bljuheru. Uhapšen je od strane Berijine komande, sa optužbama da je bio japanski špijun. Nakon hapšenja, odveden je na ispitivanje na kojem je bio pretučen do svoje smrti 9. novembra 1938. godine. NKVD nikad iz Bljuhera nije izvukao priznanje za špijunažu. Bljuher je rehabilitovan 1956. godine, par godina nakon smrti Staljina.

¹⁷⁷ Kenez, 2006., 141.

Ovo je prvi put u vojnoj historiji da su bitku vodile oklopne i zračne snage. Japanski mostobran na mongolskoj obali rijeke je uništen, a Žukov je pojačao snage za napad na japansku armiju u Mandžuriji. Nedugo zatim je Žukov sa 57.000 ljudi, 498 tenkova, 385. oklopnih vozila i 515 aviona porazio japansku armiju. Japanci su izgubili 61.000 ljudi, dok su sovjeti izgubili oko 18.500. Japan je odlučio da odustane od rata na kopnu sa Sovjetskim Savezom, i da se sukobi sa SAD-om na moru. Svoje ratne pripreme je usmjerio na Pacifik. Pakt o nenapadanju sa Sovjetskim Savezom, Japan je zaključio 13. aprila 1941. godine.¹⁷⁸ Tokom ovog perioda Sovjetski Savez se nalazio u kritičnoj situaciji. Dok je general Žukov bio zauzet borbama na istoku države, Staljin je strahovao od napada Njemačke. Moglo bi se reći da iz neke vrste straha dolazi do potpisivanja pakta sa Njemačkom 23. augusta u Moskvi.¹⁷⁹

U tajnom protokolu njemačko-sovjetskog pakta utvrđeno je da će granica između njemačke i sovjetske sfere uticaja teći sjevernom granicom Litvanije i duž rijeke Narev, Visle i San, za slučaj da dođe do “teritorijalnih i političkih promjena u baltičkim zemljama i Poljskoj”. Hitler je napao Poljsku, a engleska i francuska objava rata je uslijedila odmah. Od strane Wehrmachta, Poljska je zauzeta za tri sedmice, odnosno njen veći dio koji je dodijeljen Njemačkoj nakon sporazuma sa Staljinom. Demarkaciona linija između Njemačke i Sovjetskog Saveza tekla je uglavnom Korzonovom linijom.¹⁸⁰ Ova linija je u velikoj mjeri odgovarala nacionalnoj situaciji na ovom području, i ostala je sovjetsko-poljska granica i poslije Drugog svjetskog rata. Sovjetski Savez je uspio da povрати bjeloruske i ukrajinske teritorije bivše carske Rusije, koje je za vrijeme građanskog rada u SSSR prisvojila Poljska.¹⁸¹

U zvaničnoj Staljinovoj biografiji o njemačko-sovjetskom paktu pronalazimo sljedeći tekst; *Shvativši da vlade Engleske i Francuske ne žele da sarađuju sa Sovjetskim Savezom u borbi za mir, vlada SSSR-a je bila prinuđena da se sama postara za bezbjednost svoje zemlje. U augustu 1939. godine vlada SSSR-a je sa Njemačkom zaključila pakt o nenapadanju. Ovaj pakt, kao što je kasnije isticao drug Staljin, nije posredno, ni neposredno kršio teritorijalni*

¹⁷⁸ Mikelin, 1985., 326.

¹⁷⁹ Pakt Ribbentrop-Molotov ili službeno Pakt o nenapadanju i prijateljstvo između Njemačke i SSSR-a je bio sporazum zasnovan na vojnoj saradnji Trećeg rajha i Sovjetskog Saveza. Potpisan je 23. augusta 1939. godine od strane sovjetskog ministra vanjskih poslova Vjačeslava Molotova, i njemačkog ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa. Što se tiče trgovačke razmjene između dvije države, Njemačka je dobijala naftu i sirovine do kojih je imala otežani pristup usljed britanske blokade, a Sovjetski Savez je dolazio do moderne tehnologije. Iako službeno označen kao „pakt o nenapadanju“, ovaj sporazum je obuhvaćao i tajni protokol kojim je izvršena podjela interesnih sfera u nezavisnim zemljama Finskoj, Latviji, Litvi, Poljskoj i Rumuniji. Pakt je bio na snazi do početka operacije „Barbarossa“ 22. juna kada je Njemačka napala Sovjetski Savez. Dan sklapanja pakta Ribbentrop-Molotov se prema odluci Evropskog parlamenta iz 2009. godine obilježava kao „Evropski dan sjećanja na žrtve svih totalitarnih i autoritarnih režima“.

¹⁸⁰ Godine 1920. britanski ministar vanjskih poslova, lord Kurzon je savjetovao granicu između Poljske i Sovjetskog Saveza.

¹⁸¹ Mikelin, 1985., 328.

*integritet i nezavisnost, niti ugrozio ugled naše zemlje. Obezbiadio je da Sovjetskom Savezu, bar za neko vrijeme, mir i omogućio mu da se pripremi za otpor u slučaju da bude napadnut.*¹⁸²

Poljska je kroz vrlo kratak period bila izmasakrirana od strane Wehrmachta i Crvene armije. Glavni grad Poljske, Varšava je bila potpuno uništena. Wehrmacht je zarobio 694.000 poljskih vojnika, a Crvena armija 217.000. U ovoj ratnoj operaciji je poginulo 8.400 njemačkih vojnika. Tokom borbi za osvajanje teritorija Poljske poginulo je 737. vojnika Crvene armije. Nezaobilazno je spomenuti jedan od većih zločina sa početka rata od strane NKVD-a. Jedinice NKVD-a su nakon zauzimanja teritorija koji je predviđen paktom Ribbentrop-Molotov izvršile masovna ubistva i zločine nad oficirima poljske vojske. Ubijanje više hiljada poljskih oficira je bio dio šire akcije NKVD-a u okviru koje je, prema zapovijedi najužeg sovjetskog rukovodstva, ubijeno oko 22.000 poljskih časnika, policajaca, intelektualaca i drugih.¹⁸³ Nakon što je 1943. godine Wehrmacht otkrio masovne grobnice kod Katyna, prekinuti su odnosi između poljske vlade u emigraciji i Sovjetskog Saveza. Pokolj u Katynskoj šumi je korišten kao propagandu od strane Njemačke, dok je rukovodstvo SSSR-a odbijalo svaku vezu sa masakrom i za njega optuživalo Njemačku.¹⁸⁴ Pakt Ribbentrop-Molotov je bio od izuzetne važnosti, i upravo na osnovu njega danas, a i u to vrijeme se moglo pratiti kakve su bile želje i aspiracije Staljina glede vanjske politike. Uporedo sa željama da uzme svoj komad Poljske, javila se i želja da Staljin osvoji Finsku. Iz nekih prijašnjih epizoda znamo da je Finska, bila neprežaljena zemlja koju je Staljin želio da prisvoji svojem “Crvenom Carstvu”. Finska uopšte nije bila zainteresirana da se priključi Sovjetskom Savezu u poređenju sa Estonijom, Litvanijom i Latvijom. Finci su bili spremni na određeni vid kompromisa, željeli su da Sovjetskom Savezu predaju nekoliko ostrva u Finskom zaljevu.¹⁸⁵ Kasnije su se Finci vratili u Moskvu početkom mjeseca novembra, i uporno su odugovlačili sa pregovorima. U međuvremenu nisu sjedili skrštenih ruku već su tražili pomoć od Švedske. Finska nije pristala na Staljinove zahtjeve, a Staljin nije odustajao. Pregovori bez ikakvog sporazuma su završeni 8. novembra 1939. godine.

¹⁸² Mikelin, 1985., 328.

¹⁸³ Staljin i Molotov su u to vrijeme vodili cjelokupnu vanjsku politiku Sovjetskog Saveza, te su upravo oni bili odgovorni za potpisivanje pakta sa Hitlerom i masakra u Katynskoj šumi. Politbiro je obaviješten tek *post festum*, nakon što se sve dogodilo.

¹⁸⁴ Odgovornost za masakr je javno Mihail Gorbačov preuzeo u ime Sovjetskog Saveza 1990. godine. Do dana današnjeg odnosi između Poljske i Rusije nisu baš najbolji, budući da je sjećanje na Katynsku šumu i zločine NKVD-a koji su se desili pod naredbom Staljina i Molotova još uvijek prisutne. Slikoviti prikaz prevoza i ubijanja vodećih poljskih oficira, naučnika i profesora može se pronaći u filmu „*Katyn*” iz 2007. godine.

¹⁸⁵ Sastanak sa sovjetskim vlastima je održan u Moskvi 12. oktobra 1939. godine, nekoliko dana nakon što je Litvanija potpisala ugovor sa SSSR-om. Finci su bili voljni da ustupe vojna uporišta na poluotoku Hanko, i na ostrvima u Finskom zaljevu, uz još dio teritorije sjeverno od Lenjingrada daleko od finske granice. Ustupanjem te teritorije SSSR bi bio osiguran od dalekometne artiljerije, kao i ledene pustinje kod Petsama, odakle se mogao ugroziti pristup Murmansku, jedinjoj sovjetskoj luci u Sjevernom moru.

Sovjetsko rukovodstvo je samo po sebi bilo zapanjeno. Niko u Kremlju nije očekivao da će Finci Staljinu reći, ne. U zoru 30. novembra 1939. godine 29. sovjetskih pješadijskih divizija, pojačanih oklopnim korpusom na osam glavnih pravaca napao Finsku. Finci su za vrhovnog komandanta postavili generala Carla Mannerheima, oficira bivše carske ruske armije, koji je početkom 1918. godine krvavo ugušio ustanak finskih komunista, i zvanično objavio rat Sovjetskom Savezu.¹⁸⁶

Odnos razlike snaga Finske i Crvene armije je bio velik. Upravo u finskoj epizodi se na očitom primjeru moglo vidjeti šta je Staljinovo desetkovanje komandnog kadra Crvene armije učinilo. Došlo je do brojnih grešaka i gubitaka. Sovjetska komanda je učinila niz grešaka. U ovom ratu SSSR je izgubio oko 273.000 vojnika dok su Finci izgubili deseti dio ovog broja.¹⁸⁷ Finsko, ne Sovjetskom Savezu je pozdravljeno od strane Engleske, Francuske i SAD koji su poslali pomoć Fincima. Tokom mjeseca januara 1940. godine Crvena armija se reorganizovala i počela da priprema napad na Mannerhajmovu liniju.¹⁸⁸ Tokom mjeseca februara, Crvena armija je napala sa 25. divizija. U napadu je učestvovalo 3.000 sovjetskih tenkova i oklopnih vozila. Finske snage su se ovog puta našle pod tolikim pritiskom da su na kraju morali priznati poraz. Finska je tokom mjeseca marta zatražila primirje. Pored teritorija kojeg je Sovjetski Savez ranije tražio, morala je da ustupi i Karelijsku prevlaku, grad Viborg i veće dijelove u sjevernoj i centralnoj Finskoj.¹⁸⁹

Kako je vrijeme odmicalo, Hitlerova Njemačka je nakon Čehoslovačke i Poljske krenula prema zapadu. Određene obavještajne službe iz Pariza su upozoravale na mogući Njemački napad na Sovjetski Savez. Staljin se vodio idejom da Njemačka u slučaju napada na Sovjetski Savez ne može da izvuče pobjedu komparirajući ofanzive i osvajanja Njemačke iz Prvog svjetskog rata. Smatrao je da Njemačka neće dozvoliti da ratuje na dva fronta. Tokom 1941. godine Njemačka je već vodila ofanzive na Zapadu. Ofanzive više nisu bile iste u odnosu na 1914. godinu. Francuska je bila poražena, Velika Britanija se borila do posljednje kapi krvi i sa velikim naporima odbijala je zračne napade Goeringovog Luftwaffea. Tokom mjeseca aprila, Hitler svoj prodor usmjerava na Jugoslaviju, Albaniju i Grčku.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Mikelin, 1985., 333.

¹⁸⁷ Iz sjećanja Hruščova znamo da se Staljin žestoko okomio na Vorošilova. Vorošilov je počeo sa optužbama da je Staljin istrijebio svu staru gardu armije, također ga je optužio da je pobio sve najbolje generale i doveo nesposobne. Vorošilov je na kraju smijenjen sa funkcije narodnog komesara za odbranu.

¹⁸⁸ Mannerhajmova linija je bila finska odbrambena linija na Karelijskoj prevlaci, između granice Finske i Sovjetskog Saveza. Izgradnja odbrambene linije je trajala od 1920. do 1924. godine iz straha od napada Crvene armije. Između 1932 i 1939. godine gradnja se nastavila sve do „Zimskog rata“. Današnje građevine nastale na Mannerhajmovoju liniji se nalaze teritorijalno u Rusiji.

¹⁸⁹ Na osnovu razumijevanja Zimskog rata, jasno je uočljivo kako je Staljin u rat sa Finskom ušao vrlo lakoumno.

¹⁹⁰ Kenez, 2006., 134.

Dana 22. juna 1941. godine u sovjetskim zapadnim oblastima nalazilo se 4.5 miliona vojnika sa dva puta više tenkova i aviona nego što je imao Wehrmacht. Njemačka je u toku tog dana u 3.15h ujutro sa 153. divizije, 600.000 motorizovanih vozila, 3.580 tenkova, 7.481 topom i 2.110 aviona krenuli u napad. Njemački napad je krenuo sjeverno od Pripjatskih močvara na Minsk, Smolensk i na kraju Moskvu. Sovjetska komanda je glavni udar ipak očekivala južnije u pravcu ukrajinskih industrijskih i žitorodnih oblasti. Njemačka vojska je naglo napredovala. Staljin je prema Hruščevu, prvih dana njemačkog napada na SSSR mislio da je sve gotovo. Wehrmacht je napredovao sve do Moskve. Dana 19. oktobra proglašeno je opsadno stanje u Moskvi. U tim brojnim uspješnim bitkama za Njemačku, Staljin se pogubio. Nije bio zainteresiran za vođenje vojnih operacija, potpuno je klonuo. Zatvorio se u ljetnikovac na Crnom moru i nekoliko dana nije uopće vršio komunikaciju. Nakon par dana se vratio i smijenio komandante koji su izgubili bitke. Većina komandanata je strijeljano, a komandu je zvanično preuzeo 7. augusta.¹⁹¹

5.2 Lend-lease program pomoći

Upravo u ovom ljetnom periodu 1941. godine dolazi do početka odnosa sa Saveznicima. Komunikacija i relativno dobar odnos sa Saveznicima će biti održan do samog kraja Drugog svjetskog rata. Dana 12. jula 1941. godine Sovjetski Savez i Velika Britanija su potpisale prijateljski ugovor o *lend-lease* programu.¹⁹² Sovjetski Savez je ubrzo počeo da dobiva pomoć od britanskog i američkog vojnog materijala koji je dolazio preko Irana.¹⁹³

Kako je vrijeme odmicalo vodila se teška bitka za Moskvu, koju je vodio maršal Žukov. Krajem 1941. godine polako ali sigurno je Njemačka opsada na grad Moskvu propala. Toga je bio i svjestan njemački general Guderian. Nakon neuspješne operacije Moskva, Hitler je

¹⁹¹ Snyder, 2010., 212.

¹⁹² Lend-Lease program ili program o zajmu i najmu je bio program pod kojim su u Drugom svjetskom ratu SAD snadbijevale ratni materijal Velikoj Britaniji, Sovjetskom Savezu, Kini, Francuskom pokretu otpora i ostalim savezničkim državama. Isprva lend-lease program je važio samo za Veliku Britaniju i Francuze te je kasnije ovom programu priključen i Sovjetski Savez. Na brojnim fotografijama Crvene armije može se pronaći savezničko naoružanje puške, američke Shermane, britanske Churchill tenkove i britanske lovce Spitfire. Upravo na Savezničkoj Atlanskoj konferenciji ili konferenciji kodnog naziva „Riviera“, predsjednik SAD-a, Roosevelt i premijer Velike Britanije, Churchill su se sastali u zaljevu Placentia u New Foundlandu. Konferencija je trajala od 9. do 12. augusta 1941. godine. Na konferenciji došlo je do stvaranja dokumenta „Atlanska povelja“. Taj dokument je sastavljen od strane Roosevelta i Churchilla. Povelja je u sebi imala četiri Rooseveltova pravila koje je iste godine objavio u *Povelji o četiri slobode; misli, vjere, od bijede i straha*. Roosevelt je potpisao sa Churchillom land-lease program. Atlanska povelja je uspostavila viziju svijeta nakon Drugog svjetskog rata, bez obzira što SAD još uvijek nije ušla u rat. Velika Britanija i SAD, su predviđale da će Sovjetski Savez stati uz njih, budući da je u junu objavio rat Hitlerovoj Njemačkoj. U Londonu na sastanku 24. septembra 1941. godine vlade Belgije, Čehoslovačke, Grčke, Luksemburga, Holandije, Norveške, Francuske, Poljske, Sovjetskog Saveza i Jugoslavije su usvojili prisvajanje zajendičkih principa koji su predstavljeni u povelji.

¹⁹³ O’Sullivan, 2008., 341.

fokusirao svoj prodor ka jugu. Wehrmacht je zašao prema Kavkazu duboko do Staljingrada, grada koji je ideološki nosio ime po sovjetskom vođi. Prodor prema Kavkazu je naišao na zastoj kod Staljingrada. U tom gradu je sve do 02. februara 1942. godine trajala jedna od najvećih, ako i ne najveća bitka Drugog svjetskog rata. Bilo je nezamislivo za narod Sovjetskog Saveza da ovaj grad bude osvojen. General Von Paulus je potpisao poraz njemačke armije na istoku, iako ovo nije bilo odobreno od strane Adolfa Hitlera. Predajom Von Paulusa, Hitler je izgubio 21. njemačku i 2. rumunske divizije, ukupno 220.000 ljudi, 1.000 tenkova, 1.800 topova i 10.000 vozila je palo u Sovjetsko zarobljeništvo.

5.3 Moskovska konferencija (12-17.08.1942)

Tokom ovih brojnih dešavanja i ključnih bitaka Drugog svjetskog rata Savezničke snage su održale brojne konferencije u kojima dolazi do planiranja i dogovaranja budućih planova i akcija protiv Sila osovine.¹⁹⁴ Nakon pobjede nad ključnim bitkama istočne bojišnice, karta sreće se okreće na stranu Saveznika sredinom 1942. godine. Sovjeti nakon Staljingradske bitke prelaze iz defanzive u ofanzivu. Upravo u takvom stanju Britanci su se zabrinuli da bi Staljin možda mogao započeti mirne pregovore sa Hitlerom. Staljin je uporno uvjeravao saveznike i tvrdio je da on ne planira ulaziti u takve pregovore sa Njemačkom. Dodatno osiguranje Saveznicima je bilo nakon zasjedanja konferencije u Moskvi. Konferencija u Moskvi je održana od 12. do 17. augusta 1942. godine. Na konferenciji u Moskvi bili su prisutni premijer Velike Britanije, Winston Churchill i Aferell Harriman, posebni predstavnik SAD-a zajedno sa Staljinom i Molotovom. Chrchill je objasnio razlog svog straha, budući da su Artički konvoji koji donose municiju presretani od strane Wehrmachta. Sljedeći konvoji pomoći su bili više naoružani i zaštićeni. Također je obavijestio Staljina da ove godine neće biti otvoren drugi front, naime Staljin je prije Moskovske konferencije zahtijevao da se otvori novi front na zapadu kako bi se Njemački pritisak na Sovjetski Savez umanjio. Tako je glavni teret rata u Europi i dalje ostao na leđima Crvene armije.¹⁹⁵

Objašnjenje Churchilla je bilo da je on također bio za tu istu ideju, i da je imao volju izaći u susret Sovjetskom Savezu, ali jednostavno Velika Britanija nije bila spremna. Churchill je istakao kako američke trupe nisu imale dovoljno tenkova, manjak brodovlja i aviona. Kao kompenzaciju Amerikanci i Britanci su pristali da bombarduju Njemačke gradove i željezničke

¹⁹⁴ Naziv, Sile osovine su preuzete iz Prvog svjetskog rata, budući da je sastav bio poprilično isti.

¹⁹⁵ Lucas, 1997., 45.

pruge. Tokom mjeseca novembra doći će do Savezničke operacije *Iskra*.¹⁹⁶ Operacija *Iskra* će biti glavna anglo-američka invazija na Sjevernu Afriku koja će pripremati tlo za invaziju na Italiju, i možda pokušati otvoriti put preko Mediterana preko kojeg bi se municija mogla lakše slati u Sovjetski Savez.¹⁹⁷

Sovjetsko ratovanje je kroz niz ofanziva pokazalo određene uspjehe. Jedna od tih uspješnih epizoda za Crvenu armiju zasigurno je bila ona kod Kurska. Tokom tog perioda Njemačke oružane snage su planirale na ljeto veliku ofanzivu koja je u potpunosti trebala da smrvi Crvenu armiju. Njemački plan o budućoj ofanzivi je špijunskom mrežom otkriven. Crvena armija se u to vrijeme probila i stvorila izbočinu kod Kurska. Wehrmacht je polagao nadu u nove tehnološko naprednije tenkove kao što je bio *Tigar* tenk i *Panter*, dok je su sa druge strane Crvena armija modifikovala već svoj postojeći *T-34* tenk koji je mogao parirati novim njemačkim tenkovima. Do bitke na Kursku je došlo 4. jula 1943. godine. Na njemačkoj strani u bitci učestvovalo je oko 800.000 vojnika, 2.700 tenkova i artiljerije, 10.000 topova, 2.000 aviona. Crvena armija u ovoj bitci je posjedovala 20.000 topova, 920 kaćuša (raketnih bacača), 3.600 tenkova i 2.400 aviona. Bitka na Kursku je bila najveća tenkovska bitka u historiji, čak i do dana današnjeg. Njemačke oklopne snage su imale mnogo problema sa motorima i često su posade morale napustiti i spaliti svoje vozila. Što se statistike gubitaka u ovoj bitci, mišljenja su uveliko podijeljena sa obje strane, tako i u literaturi. Bitna činjenica koja je neosporiva iz ove bitke, jeste ta da je Wehrmacht poražen kod Kurska. Nakon ove bitke veliki dio Ukrajine je do jeseni oslobođen. Crvena armija je krenula u niz pobjeda, a Wehrmacht je od bitke na Kursku pa sve do kraja rata bio u konstantnoj defanzivi.

5.4 Teheranska konferencija (28.11-01.12.1943)

Kasnije na zimu 1943. godine dolazi do Teheranske konferencije. Teheranska konferencija se održala, dva dana poslije konferencije u Kairu.¹⁹⁸ Konferencija u Teheranu je bila jedna od najvažnijih antifašističkih konferencija u toku Drugog svjetskog rata. Ovo je bio

¹⁹⁶ Britanska vojna komanda je predložila vojne operacije na rubu Hitlerovog europskog carstva, prije svega u Sredozemlju: ofanzivu u Libiji, iskrcavanje u Maroku i Alžiru, zatim u južnoj Francuskoj i na Balkanu, gdje bi se udarom preko Istre i kroz ljubljanska vrata prema Mađarskoj i Austriji prešlo u Njemačku.

¹⁹⁷ Hardy, 1953., 105.

¹⁹⁸ Konferencija u Kairu, kodnog naziva *Sextant* se održala od 22. do 26. novembra 1943. godine. Na ovoj konferenciji tema razgovora je bila borba Savezničkih snaga protiv Japana, i odluke kako bi trebala izgledati Azija nakon Drugog svjetskog rata. Na konferenciji u Kairu učešće su uzeli predsjednik SAD-a Roosevelt, premijer Velike Britanije Churchill, i generalisimo republike Kine Chang Kai-Shek. Staljin na konferenciji u Kairu nije prisustvovao iz razloga jer bi njegov dolazak direktno uticao na Sovjetsko-japanski pakt o nenapadanju koji je potpisan 1941. godine nakon rata protiv Japana. Konferencija je održana u rezidenciji američkog ambasadora u Kairu. Dva dana poslije Staljin, Roosevelt i Churchill će se sastati u Iranu na Teheranskoj konferenciji.

prvi put da se u punom sastavu sastala “velika trojka” i prvi put da se Staljin susreo sa američkim predsjednikom Rooseveltom. Inače se Churchill prije sastajao sa sovjetskim vlastima u nekoliko navrata. Velika trojka je činila sastav od britanskog premijera Churchilla, predsjednika SAD-a Roosevelta i generalnog sekretara KP SSSR-a, Staljina i njihovih najvećih vojno-političkih saradnika.¹⁹⁹

Na konferenciji se konačno raspravljalo o otvaranju drugog Savezničkog fronta. U vrijeme održavanja konferencije bilo je jasno da Sile Osovine polako ali sigurno gube rat. Već do same konferencije u Teheranu, Italija je kapitulirala, a Njemačka i Japan su bili u defanzivi. Komunikacija i uzajamna pomoć između dva saveznika Sila Osovine je praktično bila nemoguća i otežana. Usprkos razlikama u ocjenama i pogledima na neke političke i vojne probleme, Saveznički vrh se saglasio u opsegu i koordinaciji postojećih operacija na istoku, zapadu i jugu Europe sa jednim i jedinim ciljem, uništenjem Wehrmachta. Postignuta je i osnovna saglasnost o glavnim političkim pitanjima. Neke od glavnih donesenih odluka su bile da priznaju Jugoslavenske partizane kao jedine prave borce za oslobođenje na Balkanu, što je ukratko značilo da je Teheranska konferencija predstavljala “mrtvački sanduk” za četnike Draže Mihajlovića. Od sada podrška i pomoć je išla u ruke ljudi koji su se zapravo borili protiv okupatora u Jugoslaviji. Pomoć se ogledala u tome da je partizanima slana vojna oprema, vojni materijal, oružje, municija čak i preko nekih kanala oklopna vozila.²⁰⁰

Velika trojka je također smatrala da bi bilo poželjno da Turska uđe u rat do kraja godine na stranu Saveznika. Staljin je dodao ako bi Turska ušla u rat za Njemačkom, Bugarska bi automatski morala proglasiti rat Turskoj, što bi značilo rat sa Sovjetskim Savezom. Vođe konferencije su dogovarale mogući datum invazije zapadnih saveznika na Normandiju u Francuskoj. Invazija na Francusku, odnosno operacija *Overlord* bila je planirana za mjesec maj 1944. godine. Nekada u istom periodu godine tokom invazije na Francusku, Staljin je pristao da će i on pokrenuti ofanzivu sa istoka sa ciljem da bi neprijatelja stavili pod što veći pritisak.²⁰¹

Staljin i Churchill su razgovarali o budućim granicama Poljske. Buduće granice Poljske su postavljene na Curzon liniji na istoku i liniji Neisse na zapadu. Što se tiče zapadnih Saveznika, nisu baš bili u poziciji da se cjenkaju sa Staljinom. Roosevelt je osigurao reinkorporaciju republika Litve, Latvije i Estonije u Sovjetski Savez jedino u slučaju ako bi građani istih država glasali za to na izborima. Staljin nije želio da ikakva vanjska struja ima uticaj na izbore, te je ovaj problem lično nastojao riješiti u skladu sa Sovjetskim ustavom.²⁰²

¹⁹⁹ Hardy, 1953., 353.

²⁰⁰ Ericsson, 2001., 133.

²⁰¹ Mayle, 1943. 275.

²⁰² Hamzavi, 1950., 34.

Do kraja mjeseca augusta 1944. godine, Turska je prekinula odnose sa Njemačkom, a u februaru 1945. godine je proglasila rat Njemačkoj i Japanu. Ovaj potez Republike Turske je bio simboličan potez koji je omogućio Turskoj da se pridruži “Ujedinjenim Narodima”. Predsjednik SAD-a, Roosevelt je prvi put upoznao Staljina sa idejom međunarodne organizacije koja uključuje sve nacionalne države. Budući da je po drugi put Njemačka izazvala kaos u svijetu, svjetska trojka se složila da se nešto mora poduzeti kako bi se spriječila slična pojava u budućnosti.²⁰³

U periodu do sljedeće Savezničke konferencije, Staljin nije sjedio skrštenih ruku. Sovjetska vojna industrija je 1944. godine proizvela 21.500 topova, 10.434 tenkova i oklopnih vozila, 18.900 minobacača i 7.282 aviona. Ako je Staljinov odnos sa Saveznicima i Drugi svjetski rat kao čovjeka promijenio Staljina, njegov politički karakter je ipak ostao nepromijenjen. Staljin je uvijek sve pamtio i nikada nikome ništa nije praštao. Upravo u ratnom vihoru je vidio povoljnu priliku da se sa “nepoželjnim stranim tijelima” sukobi. Poslije početka rata sve Nijemce je iselio iz Povolžja i raspustio njihovu autonomnu oblast. Kasno u jesen 1943. godine je iselio sve Karačeje, u decembru iste godine Kalmike, februaru 1944. godine Čečene i Inguše, u proljeće 1944. Balkare, u ljeto iste godine krimske Tatare, a u jesen Meškete. Osim budističkih Kalmika, kojima je u carska vremena triput prijetio “razgon” kao što se to tada nazivalo, i luteranskih Povolških Nijemaca, svi ostali su bili muslimanski narodi koji su bili naseljeni na kavkaskom području. Staljin je skupa preselio oko 1.650.000 ljudi.²⁰⁴

Više nije bilo pitanje ko će pobijediti u ratu. Kao što je 1943. godina bila prelomna u vojnom, tako je 1944. bila prelomna u političkom smislu. Sa pozicije Sovjetskog Saveza najvažnije je bilo da se ne prokockaju plodovi pobjede. Trebalo ih je iskoristiti u najvećoj mogućoj mjeri. Dok su 1944. sovjetske snage, sve brojnije, sve iskusnije, sve bolje opremljene i naoružane, napredovale prema zapadu, Staljin je zagriženom dosljednošću počeo da vuče političke poteze, kojima je trebalo postići da se iz redova protivnika Sovjetskog Saveza na duži period isključe snage i države koje su u to vrijeme ratovale protiv SSSR-a, kao i da se krug država oko Sovjetskog Saveza podredi sovjetskim interesima ili bar neutralizuje i učini nemoćnim. Najtežu političku bitku je Staljin vodio za Poljsku. Velika Britanija je u rat ušla upravo zbog Poljske, i poduzela je sve što je mogla da spriječi Staljinove namjere prema Poljskoj.²⁰⁵

²⁰³ Dolgoplov, 2007., 173.

²⁰⁴ Mikelin, 1985., 361.

²⁰⁵ Isto, 364.

5.5 Krimski konferencija (04-11.02.1945)

Nakon konferencije u Teheranu, velika trojka se sastala na Jalti, Krimskom poluotoku. Krimski konferencija se održala od 4. do 11. februara 1945. godine. Konferencija je nosila kodni naziv *Argonautska konferencija*. Učešće na konferenciji je bilo u istom sastavu kao i u Teheranu. Cilj konferencije je bio oblikovati poslijeratni mir. Konferencija je bila namjenski najviše da se raspravlja o nastanku država ratom razorene Europe. Ovaj sastanak vrhovnih Savezničkih vođa je bio drugi od tri najvažnija tokom Drugog svjetskog rata. Roosevelt, Churchill su u Europu urezali zapadne i Sovjetske sfere uticaja.²⁰⁶

Tokom konferencije na Jalti, predsjednik SAD-a, Roosevelt je želio da Sovjetski Savez uđe u rat na pacifiku zajedno sa njima. Sovjetski preduvjet za proglašenje rata protiv Japana je bio da SAD zvanično prizna nezavisnost Mongolije od Kine koja je već bila Sovjetska satelitska država od 1924. godine, i da SAD podrži interes Sovjetskog Saveza za gradnju Mandžurijske pruge i luke Arthur. Staljin je pristao da će ući u rat sa Japanom 3 mjeseca nakon što Njemačka kapitulira. Sovjetski Savez je također pristao na pridruživanje organizaciji Ujedinjenih naroda.²⁰⁷ Tokom ovog perioda Roosevelt i SAD nisu baš bili u poziciji da se cjenkaju sa Staljinom stoga su na većinu prijedloga koje je Staljin predložio pristajali. Ovakvo stanje je ostalo sve do konferencije u Potsdamu sredinom 1945. godine.²⁰⁸

Za to vrijeme Crvena armija je potpuno zauzela Poljsku i držala je većinu država istočne Europe. Osvojena teritorija Sovjetskog Saveza je bila tri puta veća od Savezničkih snaga na zapadu. Sva tri čelnika ratificirala su prethodne sporazume o poslijeratnim okupacijskim zonama za Njemačku. Njemačka podjela je predviđana na tri okupaciona područja, po jedna za svaku od glavna tri saveznika. Sovjetski Savez, Velika Britanija i SAD su također pristale da se Francuskoj da okupaciona zona iz dijelova američkih i britanskih zona.²⁰⁹ Dogovorena je denacifikacija i razoružanje Njemačke po modelu kakav je bio nakon Prvog svjetskog rata. Predviđano je Njemačko plaćanje 20. biliona dolara odštete, pola predviđene sume je trebala ići Sovjetskom Savezu iz razloga jer su oni u ovom sukobu pretrpjeli najveću žrtvu. Vijeće za reparaciju je dodijeljeno Sovjetskom Savezu. Razrađen je plan da se u sklopu denacifikacije,

²⁰⁶ LaFelber, 1972., 52.

²⁰⁷ Saveznici su došli do dogovora da će se u aprilu 1945. godine prvi put susresti UN, sa svim nacijama koje se žele pridružiti. Ovo je uzrokovalo određene tenzije što se tiče Sovjetskog Saveza. Staljin je želio da se 16. republika Sovjetskog Saveza pridruži odvojeno, ali Britanija i Francuska su bili protiv te ideje. Razlog je ležao u tome jer kada bi se takva ideja dozvolila Sovjetski Savez bi imao previše uticaja u UN. Od cijelog Sovjetskog Saveza dozvoljeno je samo Rusiji, Ukrajini i Bjelorusiji da imaju svoje predstavnike u UN.

²⁰⁸ Roberts, 2008., 40.

²⁰⁹ Mnogi historičari vjeruju da je ovdje započeo „hladni rat“ budući da su na osnovu Njemačke podjelio istok i zapad.

nacističke vođe i ratni kriminalci uhapse i osudi na međunarodnom sudu za ratne zločine protiv čovječnosti.²¹⁰

Do sljedeće antifašističke konferencije, njemački narod je krvavo plaćao Hitlerova osvajanja. Tokom mjeseca marta i aprila, sovjetska komanda je za proljetnu ofanzivu na Odri okupila dva miliona vojnika i 41.000 topova. U međuvremenu zapadni Saveznici su već tokom tog perioda prodrli duboko u Njemačku. Zračne ofanzive su bile konstantne, među kojima je zasigurno najteži bio onaj kada je grad Dresden u februaru potpuno uništen. Dana 25. aprila 1945. godine po prvi put su se susrele sovjetske i američke snage u mjestu Torgau. Tokom 30. aprila nakon vjenčanja sa Evom Braun, Adolf Hitler je izvršio samoubistvo.²¹¹ Dana 9. maja dolazi do безусловne kapitulacije Njemačke. U ime Njemačke svoj potpis je stavio general Alfred Jodl, kao šef operativnog stožera vrhovnog zapovjedništva Wehrmachta u ime Karla Donitza koji je u to vrijeme bio prisutan na sjeveru Njemačke.

5.6 Potsdamska konferencija (17.07-02.08.1945)

Sljedeća konferencija se održala od 17. jula do 2. augusta 1945. godine. Tokom održavanja ove konferencije, Hitlerov Treći rajh je bio poražen. Saveznici su slavili pobjedu u Europi. Od tog perioda neprijatelji su poraženi osim Japana. Lokacija posljednje značajne pobjedničke antifašističke konferencije je bila u Potsdamu. Na ovoj konferenciji došlo je do brojnih razilaženja u redovima Saveznika. Glavni neprijatelj je poražen i zbog toga je bilo dosta promjena i različitih stavova koji su došli nakon pobjede Njemačke glede novog svjetskog uređenja.²¹²

Ovog puta “velika trojka” je bila potpuno podijeljena. Predsjednik SAD-a, Roosevelt je prije konferencije u Potsdamu preminuo. Zamijenio ga je Harry Truman. Do dolaska Harryja Trumana, predsjednik SAD-a, Roosevelt je imao odlične odnose i komunikaciju sa Staljinom. Često su sa velikom lakoćom dolazili do brojnih kompromisa. Harry Truman je imao grublji stav prema Staljinu. Lično je bio sumnjičav prema sovjetskim namjerama nego što je to bio Roosevelt. Churchill i konzervativna stranka su izgubili izbore u Velikoj Britaniji. Vladu je preuzela laburistička stranka. Umjesto Churchilla na mjesto premijera postavljen je Clement Attlee. Attlee nije želio da se puno raspravlja i vodi razgovore sa Staljinom kao što su to činili Roosevelt i Churchill. Njegov cilj je bio da se što prije konferencija okonča i riješi pitanje

²¹⁰ Plokhii, 2010., 93.

²¹¹ Dana 29. aprila 1945. godine Hitler je izdiktirao svoj politički testament i za svog nasljednika je imenovao glavnog admirala Karla Donitza, zapovjednika pomorskih snaga.

²¹² Montefiore, 2003., 503.

Europe. Ove nove ličnosti su najvjerojatnije stvorile zategnute odnose sa Sovjetskim Savezom. Promijenjena je dinamika odnosa između istoka i zapada. Vrhunac podjele je bio kada je Harry Truman objavio da je SAD uspješno testirala atomsku bombu. Vijest o atomskoj bombi je potpuno promijenila dinamiku razgovora na konferenciji.²¹³

Iako je na Jalti donesena odluka da se Njemačka podjeli na okupacione zone, na Potsdamu je donesena odluka o konačnoj preciznoj podjeli. Proces denacifikacije je predviđao promjene u njemačkom školskom programu. Odredi kao što su SA (Sturmabteilung), SS (Schutzstaffel) i Gestapo su strogo zabranjeni. Nije više bilo restrikcija o slobodi govora i religije.

Važna tačka razgovora u Potsdamu je bio Berlin. Berlin kao glavni grad Njemačke nalazio se u sovjetskom dijelu Njemačke. Saveznici su uspjeli doći do dogovora da se Berlin podjeli kao i Njemačka na 4. zone. Što se reparacija štete tiče, Staljin je insistirao da otplata dugova bude velika, Truman se usprotivio ovoj ideji jer je želio da se ekonomija obnovi. Nakon toga Staljin se žalio kako je sovjetima pripala najsiromašnija zona, stoga je postignut dogovor da će sovjeti dobijati četvrtinu zarade od ostalih zona. Pitanje Poljske koje se vuklo kroz skoro čitav Drugi svjetski rat opet je bilo na stolu konferencije.²¹⁴ Truman se usprotivio Staljinovim idejama. Staljina je predstavio kao osvajača teritorije, a ne kao oslobodioca. Na osnovu toga došlo je do brojnih tenzija između SAD-a i Sovjetskog Saveza. Svima na konferenciji u Potsdamu je bilo jasno da će doći do podjela između istoka i zapada. Staljin je svoje teritorijalne ideje gledao kao osiguranje u slučaju nove agresije na Sovjetski Savez, a Truman da Staljin želi proširiti komunističku ideologiju na ostatak Europe.²¹⁵

Rat u Europi je završen. Formiran je međunarodni sud za ratne zločine nacističkim vođama u Nürnbergu koji je trajao od 30. septembra do 1. oktobra 1946. godine. Sudsko vijeće je formirano od tima sudija Sovjetskog Saveza, Velike Britanije, SAD-a i Francuske. Najviše rangirane nacističke vođe su većinom osuđene na smrtnu kaznu ili na dugotrajni zatvor.

²¹³ Pretpostavlja se da je SAD namjerno odložila konferenciju do mjeseca jula iz razloga jer je još uvijek testirala atomsku bombu. Upravo iz tog razloga su osiguravali sebi bolje tlo za cjenkanje na mirovnoj konferenciji.

²¹⁴ Od konferencije na Jalti, Sovjetski Savez je preuzeo jaku kontrolu nad zemljama koje je zauzeo. Staljin je polako, ali sigurno uspostavljao marionetske države koje su bile odane SSSR-u. Staljin je ovo sve argumentovao da je činio zbog osiguranja Sovjetskog Saveza.

²¹⁵ Boffa, 1985., II tom, 206.

CRVENO CARSTVO NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Ne vjerujem nikome, čak ni samome sebi. -Staljin

6.1 Odnosi sa susjednim državama

Europa i svijet nakon Drugog svjetskog rata geografski gledano više nije bila ista. Tri nezavisne republike nestale su iza granica Sovjetskog Saveza: Litvanija, Latvija i Estonija. Finska je izgubila istočne i sjeverne pogranične oblasti. Istočni dio predratne Poljske, po nacionalnoj strukturi pretežno nepoljski, Čehoslovačka, Karpati, sjeverna Bukovina i Besarbija, iščezli su iza sovjetskih granica. Od sada vlade Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunije, Bugarske, Albanije su bili poprilično svjesni da se njihova sudbina kroji u Moskvi. Upravo svoju moć je Staljin pravdao ovom izrekom; *Svako uvodi svoj društveni sistem tamo, dokle je prodrla njegova armija. Drugačije ne može ni da bude.* Sovjetska vlast u svakoj državi je uspostavljana različito od zemlje do zemlje, nije postojao određen model, kalup prema kojem se postupalo.²¹⁶

Komunističke partije diljem istočne Europe su bile desetkovane, još od vremena čuvenih Staljinovih čistki. Komunističke partije u svojim zemljama nisu dovoljno snage bez Crvene armije, posebno u Sovjetskom dijelu Njemačke. Godine 1949. nakon izbora osnovana je Njemačka Demokratska Republika koja se nalazila u sovjetskoj okupacionoj zoni. Brojne delegacije “satelitskih zemalja”, kako ih je nazivao američki predsjednik Harry Truman, u Moskvi su doživljavale brojna poniženja.²¹⁷

Jugoslavenskoj delegaciji također nije bilo svejedno na brojnim sastancima sa Staljinom. Povezanost jugoslavenskih i sovjetski komunista je trajala još od perioda Oktobarske revolucije. Posebno nakon revolucije, brojni jugoslavenski zarobljenici iz Prvog svjetskog rata su uticaj u Jugoslaviji širili nakon povratka kući. Veliki broj zarobljenika se priklonio sovjetima

²¹⁶ Mikelin, 1985., 381.

²¹⁷ Od brojnih sastanaka navodimo sastanak Edvarda Kardelja i Moše Pijade sa Staljinom. Na sastanku sa Staljinom prisutni su bili i bugarski rukovodioci. Dimitrov i Staljin se u razgovoru oko nečeg nisu složili i Staljin je rekao Dimitrovu: *Ti ništa ne razumiješ, a vidiš onaj tamo, taj razumije*, pokazao je na Mošu Pijade. Kolarov koji je bio predsjednik Kominterne, kasnije je na toj istoj večeri rekao da bi volio da se sa bugarskom delegacijom vrati u Sofiju, a Staljin je osorno dobio: *Ići ćeš kad ti mi kažemo, izbij to iz glave.* Edvard Kardelj u sjećanjima opisuje događaj iz februara 1948. godine, kada su Bugari u razgovorima sa Staljinom zalagali za jugoslavensko-bugarsku federaciju, Kardelj je izjavio: *Grubo, kao što nikada ne bih očekivao, Staljin je napao dimitrova. Rekao je da je njegov prijedlog glup i da je upravo smiješno da starom komunisti padne na pamet takva ideja. Staljin je smatrao da je to nepravilno, antimarksistički, jer se nikakva šira federacija ne može stvarati bez Sovjetskog Saveza. Zatim je dodao: Ako će se ikada stvarati federacije, a moje je mišljenje da će se stvarati, onda će se ruska federacija ujediniti sa Bugarskom i Jugoslavijom. Ukrajina sa Rumunijom i Mađarskom, Bjelorusija sa Čehoslovačkom i Poljskom ili nešto slično.* Dimitrov nije više smio da protivrječi Staljinu. Staljin nije imao u vidu socijalizam, iako je ustvari iskreno stajao na pozicijama socijalizma nego socijalističku imperiju., Mikelin, 1985., 385.

i Crvenoj armiji također za vrijeme građanskog rata.²¹⁸ Nakon povratka kući veliki broj revolucionara je širio komunističke ideje. Nakon prelaska u ilegalu, većina vođa se vratila u Sovjetski Savez. To je bio period najvećih Staljinovih čistki. Josip Broz-Tito je čak jedne prilike izjavio sljedeće; *Situacija u Moskvi je u to vrijeme bila veoma teška. Čistke su visile u vazduhu. Nisam bio siguran da jednog lijepog dana neće ščepati i mene.* Josip Broz-Tito je u Moskvi imao priliku lično da vidi kakva je bila staljinistička vlast. Tito nikada nije zaboravio na “staljinske traume” tokom tridesetih. Nakon svog povratka u Jugoslaviju, i početkom Drugog svjetskog rata, često je radio na svoju ruku zajedno sa svojim rukovodstvom. Jedna od prvih epizoda kada se Staljin naljutio se desila 26. i 27. novembra 1942. godine u Bihaću. Zasjeđao je AVNOJ. Staljin je bio ljut na zaključke AVNOJ-a. Nije mu se sviđalo to što jugoslavenski komunisti sa oslobodilačkom borbom povezuju revoluciju i obrazovanje nove vlasti.²¹⁹ Odlučeno je da socijalizam u Jugoslaviji mora biti drugačiji nego u SSSR-u. Do novih sukoba dolazi i kad Crvena armija ulazi u sjeverne dijelove Jugoslavije, kada su jugoslavenske vođe pisale o torturama i silovanjima koje je činila Crvena armija. Staljin je u Jugoslaviji želio da osnuje mješovita društva koja su u suštini značili privredno iskorištavanje nekadašnjih Hitlerovih saveznika, Rumunije, Mađarske, Bugarske, Austrije, Čehoslovačke i Poljske. Jugoslavensko rukovodstvo se o tome suprotstavilo. Bahatost i despotizam sovjetskih predstavnika u Jugoslaviji kao i privrednih i vojnih stručnjaka koji su ovdje bili prve tri godine poslije rata, sa svoje strane doprinosili su sve većoj napetosti. Moskva nije mogla da shvati da je jugoslovensko suprotstavljanje svemu tome. Smatrali su da takvo ponašanje će prestati čim jugoslavensko rukovodstvo bude dovoljno oštro upozoreno i ukoreno.²²⁰

Interesantne podatke glede odnosa Jugoslavenskih državnika i Staljina donosi nam Milovan Đilas u svojoj knjizi *Susreti sa Staljinom*. Kroz stotinjak stranica, Milovan Đilas navodi Staljinove reakcije i ponašanja sa Jugoslavenskim vrhom. Također navodi da je Staljin lično bio umješšan u ubistvo Kirova, zarad obračuna sa unutarpartijskom opozicijom. Upleten je u smrt Gorkog. Smrću Gorkog, Staljin je nastojao predstavljati kao da je to bilo djelo opozicije. Navodi sumnje Trockog na ranije samoubistvo Staljinove supruge. Po Đilasu zločin

²¹⁸ Nakon povratka u svoju zemlju, većina bivših zarobljenika su postajali agitatori širenja komunističkih ideja. Jedan od njih je bio i Josip Broz-Tito. Tito je zarobljen tokom aprila 1915. godine na ruskom frontu kao Austro-Ugarski vojnik. Tokom mjeseca jula 1917. godine učestvovao je u velikim radničkim demonstracijama protiv privremene građanske vlade. Uhapšen je i poslan je vozom na Ural. Tokom svog putovanja do Urala, pobjegao sa voza i priključio se Crvenoj gardi. Godine 1920. primljen je u jugoslavensku sekciju boljševičke partije, a na jesen 1920. godine se vraća u Zagreb. Tokom perioda Staljinovog terora nalazio se u Moskvi. Često se nije mješao i izlazio u javnost tokom tog perioda. U isto vrijeme u Moskvi je boravio Edvard Kardelj.

²¹⁹ Josip Broz-Tito je na Staljinovu reakciju poručio Moskvi; *Ako već ne možete da nam pomognete, bar nemojte da nam odmažete.*

²²⁰ Mikelin, 1985., 389.

je kod Staljina bio moguć, jer nije bilo ni jednog da ga nije izvršio, a da je vladajuća partija uporno i poslušno išla za njim. Također je spomenuo kako danas, nakon Staljinove smrti prešutno prelazi preko njegovih nasilnih djela.²²¹

Prema Đilas, sa gledišta čovječanstva i slobode historija nije poznavala despota toliko brutalnog i ciničnog kao što je bio Staljin. Staljin je bio gori od Hitlera, koji je bio spreman da uništi devet desetina ljudskog roda da bi onu desetinu "usrećio". Ideju komunizma nije bitno razvio ali je zaostalu Rusiju preobrazio u industrijsku silu i imperiju koja je sve upornije i nepomirljivije pretendovala na svjetsko gospodarstvo.²²²

6.2 Sukob Staljin-Tito

Prvi veći sukob između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza se desio tokom 1947. godine kada se u UN-u raspravljalo o osnivanju Izraela. Jugoslavenski predstavnici su zajedno sa Indijcima i Irancima napravili prijedlog o stvaranju izraelsko-arapske federacije po švicarskom modelu. Sovjeti su imali nešto drugačije planove. Sa SAD-om su došli do dogovora da se prizna Izrael, kao jevrejska država u kojoj bi muslimani bili na marginama.²²³

Sve delegacije osim Indije, Irana i Jugoslavije su glasale za osnivanje Izraela. Staljinu se nije sviđala činjenica da se jedna zemlja koju je računao svojom marionetskom državom ponašala tako nezavisno u odnosu na ostale zemlje istočnog bloka.²²⁴

Dana 1. marta 1948. godine ministar odbrane SSSR-a, Bulganjin je opozvao sve sovjetske vojne savjetnike budući da su se osjećali "ugroženima". Krajem istog mjeseca Molotov je pisao Titu i ostalim članovima KPJ sa optužbama.²²⁵ KPJ je nakon ovih optužbi na sjednici došao do ideje da se sjedne i razgovara sa vlastima SSSR-a u vezi optužbi. Moskva je odgovorila kako je Tito protiv Sovjetskog Saveza i ako ne dođe do promjene stava, međunarodni odnosi će biti

²²¹ Đilas, 1986., 106.

²²² Milovan Đilas se prvi put susreo sa Staljinom tokom proljeća 1944. godine. Đilas navodi kako je Staljin u to vrijeme navukao maršalsku uniformu koju više nije ni skidao. Staljin je najkompliciranija pitanja svodio na neposredna i svakodnevna. Često se kačio za sitnice, ali koje su se kasnije mahom pokazivale važnim. U svijetu i u njegovom umu kao da nije bilo ničeg što ne bi moglo postati važnim. Pamtio je više zlo nego dobro.

²²³ Kenez, 2006., 182.

²²⁴ Staljin je najviše Jugoslaviji zamjerio zbog niza sporova, jugoslavensko protivljenje privrednom iskorištavanju, jugoslavensku orijetaciju na zadruga/kolhoze, jugoslavensko ubjeđenje da se odlučuje u Beogradu, a ne u Moskvi, podržavanje grčkih partizana protiv Staljinove volje, Titovo neprihvatanje staljinističkog vođenja Partije i države. Tito je 1951. godine o uzrocima spora sa SSSR-om naveo da se protivio agresivnoj težnji SSSR-a protiv Jugoslavije. Spomenuo je kako je došlo do stagnacije društvenog razvoja, preovladale su državno-kapitalističke tendencije, iznutra je došlo do obespravljanja radnika i ugnjetavanja neruskih naroda, podjela svijeta na interesne sfere. Umjesto na radničku klasu, Staljin se oslonio na državni aparat, NKVD.

²²⁵ Molotov je optužio KPJ i Tita da; rukovodstvo KPJ ne sprečava pokušaje diskreditovanja sovjetske armije, da njegovi članovi šire antisovjetsku atmosferu, da optužuju SSSR za velikodržavni šovinizam, da je članstvo KPJ pod kontrolom UDBE, a njena teorija oportunistički pod uticajem revizionista, da se Partija razvodnjava u narodnom frontu i masovnosti, da u jugoslavenskom ministarstvu za vanjske poslove rade britanski špijuni.

zaoštreni. Dana 22. juna Kominformbiro je optužio Tita, Rankovića i Đilasa za neprijateljsku politiku prema SSSR-u sa optužbama da su diskreditovali sovjetsku armiju, izjednačili vanjsku politiku SSSR-a sa politikom imperijalističkih sila.²²⁶

Centralni Komitet KPJ sazvaio je kongres na kojem su odbacili optužbe iz Moskve kao netačne, nepravilne i nepravedne. Reakcija Moskve je bila ta, da je ekonomski blokirala Jugoslaviju i okupila vojsku na granicama. Skoro je došlo do ratnog stanja. Dolazilo je do svakodnevne razmjene vatre na granici.²²⁷ Jugoslavija je preko noći ostala bez vanjsko-trgovinske razmjene budući da su se dobrim dijelom oslanjali na sirovine iz Sovjetskog Saveza. Najbliži Titovi saradnici su počeli špijunažu za NKVD. Dedijer navodi da je Titov lični pratilac kroz zid sproveo prislušivač i snimao njegove razgovore. Više od 20. puta za vrijeme Staljinovog života je pokušao atentat na Tita.²²⁸ Do Staljinove smrti, Jugoslavija na čelu sa Titom je bila u konstantnom strahu od sovjetske invazije na Jugoslaviju. Brojne fabrike su preseljene u Bosnu i Hercegovinu, koja je zbog prirode terena brda i planina bila lakša za odbranu. U međuvremenu Albanija koja je bila sovjetska marionetska država pod vodstvom Envera Hodže je strahovala od invazije Jugoslovenske narodne armije. Tokom vladavine Envera Hodže izgrađeno je preko 173.000 bunkera. Napetost između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije je potrajala do Staljinove smrti, 1953. godine.

Par godina nakon Staljinove smrti, Hruščov je izjavio da je Staljin odigrao sramotnu ulogu u odnosima između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Napomenuo je kako se “jugoslovenski slučaj” mogao srediti drugarskom partijskom raspravom. Staljin je potpuno izgubio smisao za realnost, bio je krajnje nepovjerljiv i ohol ne samo prema pojedinim ljudima ovdje u Sovjetskom Savezu, već i prema drugim partijama i državama.²²⁹

Spor između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, nije prvi spor koji je Sovjetski Savez vodio, ali je prvi svijetu dao jasno do znanja da nisu svi vjerni pratioci i poslušnici Staljinove ideologije. Moramo izdvojiti sjednicu Kongresa KPJ iz 1952. godine. Na toj sjednici je Partija promijenila naziv u Savez komunista Jugoslavije (SKJ). Tito je iznio da je Staljin, pretvorio Sovjetski Savez u državu straha. Smatrao je da nema socijalizma bez slobode ličnosti, a

²²⁶ Boffa, 1985., II tom, 276.

²²⁷ Od 1948. do 1953. godine na jugoslavenskim granicama se desilo 7.877 incidenata.

²²⁸ Sergej Nikoforovič Kruglov, sovjetski ministar unutrašnjih poslova, 1957. godine je ispričao da je 1948. u Staljinovm domu sreo Beriju koji je tog momenta izašao iz kancelarije. Spomenuo mu je kako je Staljin naredio da se obračunaju sa Titom. Antonov Ovsejenko je u vezi toga izjavio da je nakon Staljinove smrti u njegovom stanu pronašao Titovo pismo koje je glasilo; *Staljine, poslali ste na mene sedmoricu njih sa revolverima, bombama i otrovom. Ako ja pošaljem jednog, drugi neće biti potreban. Josip Broz-Tito*. Mnogi današnji teoretičari zavjere sumnjaju da je Josip Broz-Tito umješšan u Staljinovu smrt 1953. godine.

²²⁹ Boffa, 1985., II tom, 369.

Staljinova vlast je gušila lične slobode. Govorio je o “imperijalističkoj politici Sovjetskog Saveza koja nastavlja da ide putem ruskih careva”.²³⁰

6.3 Konačna pobjeda i smrt jednog diktatora

Poslije rata u Sovjetskom Savezu dolazi do konačnog uvođenja i institucionalizacije građanske poslušnosti, građanskog straha i autokratske surovosti. Navedene tačke “gvozdene discipline” su proglašene novim vrijednostima i moralom u društvu. Takva disciplina je značila slijepu pokornost. Ovakva disciplina se nije mogla održavati bez straha i terora. Strah je postao svakodnevnicom, surovost je zamijenila strogoća. Nakon završetka Drugog svjetskog rata u Sovjetskom Savezu je opet zavladao atmosfera iz druge polovine tridesetih godina. Ljudi su opet drhtali kada su čuli zvuk automobila po noći, korake čizama na stepenicama i kucanje na vratima. Posljednjih godina Staljinovog života, Vlada praktično nije radila. Stvarnu vlast je preuzela mala grupa ljudi koji su bez pogovora izvršavali Staljinove naredbe.²³¹ Četvorka se sastajala skoro svakodnevno sa Staljinom u njegovoj dači.²³²

Od 1946. do svoje smrti 1953. godine, Staljin je održao samo tri javna govora od nekoliko minuta. Članak “Marksizam i problemi lingvistike objavljen je 1950. godine, a 1952. godine je objavio knjigu “Ekonomski problemi socijalizma u Sovjetskom Savezu. Suštinski gledano ovaj članak i knjiga iz 1952. godine su bili Staljinov pokušaj da otkloni sve veće nesuglasice u rukovodstvu sovjetske Partije i države, tačnije nesuglasice između Staljina sa jedne i ostalih sa druge strane. Staljin je nastojao pripremiti upute kako upravljati zemljom nakon svoje smrti budući da je u periodu do 1953. godine doživio nekoliko udara usljed nezdravog načina života. Nije imao povjerenje u doktore, liječio se ljekovitim biljem. Na svojem posljednjem plenumu Centralnog Komiteta, 1952. godine Staljin je spominjao moguće nasljednike Sovjetskog Saveza, Molotova i Mikojana.²³³

²³⁰ Josip Broz-Tito na Kongresu KPJ, 1952. godine; *Gdje su uzroci takve nesocijalističke vanjske politike SSSR-a? Nalaze se u sovjetskoj stvarnosti, u cjelokupnoj unutrašnjoj strukturi te zemlje, ekonomskoj, političkoj i kulturnoj. Odavno je već Sovjetski Savez u svom unutrašnjem razvoju skrenuo sa socijalističkog razvitka na put državnog kapitalizma sa dosad nezapamćenim birokratskim sistemom. Birokratizam je u SSSR postao cilj samome sebi. On se sve više i više pretvara u eksploatatorsku silu koja se stavila iznad društva i dobija sve više kontrarevolucionarni karakter.* Tito je također spomenuo Staljinove represije nad neruskim stanovništvom u SSSR-u. Napomenuo je da je to stanovništvo izbrisano sa lica zemlje na najsvirepiji način, kome bi čak i Hitler mogao zavidjeti.

²³¹ Staljinova grupa se sastojala od Berije-šefa državne sigurnosti, Maljenkova-zamjenik šefa sovjetskih ministara, Molotova-ministra vanjskih poslova i Hruščova-načelnik Moskovske Partije.

²³² Dača je bio naziv za rusku vikendicu/baraku koja je obično bila izrađena od drveta. Najpoznatija Staljinova dača se nalazila u Kuncjevu i bila je specifične zelene boje. Upravo u toj dači su donesene brojne odluke glede Sovjetskog Saveza za vremena Staljina.

²³³ Kenez, 2006., 180.

Staljinova paranoja koja se godinama gradila je na kraju i njemu lično presudila.²³⁴ U svojoj dači u Kunjcevu, Staljin je imao nekoliko prostorija u kojima je spavao. Posluga i čuvari nisu smjeli da uđu u njegove prostorije bez odobrenja, a doručak je ostavljan ispred svake od prostorija budući da nisu znali u kojoj se prostoriji Staljin nalazio. Jedne večeri nakon što je mnogo pio i gledao vestern filmove početkom mjeseca marta 1953. godine je doživio udar. Posluga je primijetila da Staljin nije kao što je uobičajeno uzeo hranu duži period. Posluga zajedno sa čuvarima je nakon određenog perioda odlučila da uđe zajedno na “sreću”. Nakon provjeravanja prostorija pronašli su sovjetskog vođu kako leži u polusvjesnom stanju. Posluga je pozvala Beriju.²³⁵

Brojni teoretičari zavjera su pretpostavke da se Beriji nije žurilo da pozove doktore. Berija je prvo pozvao Maljenkova, Molotova i Hruščova koji su nakon dolaska odlučili da pozovu doktore. Dana 4. marta 1953. godine su sve sovjetske stanice izdali saopštenje da je Staljin u teškom stanju. U saopštenju je glasilo da je u noći između 1. i 2. marta u svom stanu Staljin dobio izljev krvi u mozak. Staljin je izgubio svijest i govor, paralizirana mu je desna ruka i noga, a teško oštećen rad srca i organa za disanje. Dana 6. marta na osnovu ljekarskih izvještaja objavljeno je saopštenje da je preminuo Staljin 5. marta 1953. godine. Prema Hruščovoj verziji kada je pronađen Staljin kako leži u polusvjesnom stanju, posluga pozvala Maljenkova koji je obavijestio Beriju, Hruščova i Bulganjina. Sva četvorica su se odvezla u Kunjcevo i posmatrali su bolesnika u nesvjesnom stanju i savjetovali šta trebaju uraditi. Hruščev navodi kada je Staljin izdahnuo, Berija radosno uzviknuo “tiranin je mrtav”. U tom trenutku Staljin je otvorio oči, a Berija pokleknuo i počeo da kuka o tome kako će Sovjetski Savez biti bez Staljina. Nakon Staljinove smrti pozvana je i njegova kćerka Svetlana da dođe. Nekoliko sati kasnije Staljinovo tijelo je prebačeno u Moskvu kako bi posjetioci mogli da sažalijevaju nad njegovim tijelom.²³⁶

Pretpostavlja se upravo da je u tim danima žalosti nekoliko stotina ljudi umrlo u gužvi. Ljudi su dolazili iz svih dijelova Sovjetskog Saveza da odaju počast Staljinu. Kasnije je Staljinovo tijelo prebačeno u mauzolej kod Lenjina. Milioni ljudi su učestvovali na sahrani. Brojni svjedoci ovog vremena navode da je poslije Staljinove smrti, preko cijele sovjetske imperije prešao dubok uzdah. Čitava je zemlja odahnula. Berija, šef državne sigurnosti je u svojim rukama imao NKVD. Odmah nakon Staljinove smrti započeo je puštanje zatvorenika koji su se u vrijeme pred Staljinovu smrt našli u zatvoru. Došlo je do puštanja 1.3 miliona

²³⁴ Iz paranoje o sopstvenom atentatu, Staljin je sam određivao rute kojim je putovao do Moskve. Pri ruci je imao plan Moskve i birao je uvijek drugi put gdje će vozač skrenuti.

²³⁵ Montefiore, 2003., 626.

²³⁶ Mikelin, 1985., 443.

zatvorenika i zaustavljanja preko 400.000 sudskih procesa. Molotovljeva supruga je također puštena iz zatvora.²³⁷

Smrt Staljina je zatekla Sovjetski Savez bez nasljednika. Mogući nasljednici su bili Berija, Maljenkov i Hruščev. Nakon Staljinove smrti, Berija je svjesno radio na tome sa smakne sav vrh ministara sa političke pozornice. Želio je obnoviti odnose sa Titovom Jugoslavijom, i pustiti Istočnu Njemačku da se ujedini sa zapadom. Sve ove tačke ostavljaju dojam da je Berija zapravo bio pozitivna ličnost u Sovjetskom Savezu, ali ne smijemo zaboraviti činjenicu da je upravo iza brojnih zločina NKVD-a nakon Ježova stajao Berija koji je bez pogovora izvršavao Staljinova naređenja. Nakon povratka Berije iz Istočne Njemačke uhapšen je pod sumnjom da je špijunirao za Britance. Hapšenje Berije nije bilo moguće bez saradnje sa njegovim zamjenicima Kuglovim i Serovim. Hruščov i Maljenkov su uspjeli da nagovore Kuglova i Serova na Berijino hapšenje. Vojska pod vodstvom maršala Žukova je došla u Moskvu čisto da osiguraju nesmetano hapšenje Berije. Zavjera protiv Berije je uspjela i on je osuđen i pogubljen u decembru 1953. godine.²³⁸

Kasnije daleko olakšanu borbu je poduzeo Hruščev protiv Maljenkova kojeg je također polako ali sigurno uklonio sa političke pozornice. Moramo istaći da je upravo Hruščev nakon preuzimanja vlasti počeo da popravlja odnose sa svim zemljama, posebno sa SAD-om i Jugoslavijom.²³⁹

U historiji će ostati upamćen famozni 20. Kongres KP koji se održao u mjesecu februaru 1956. godine. Kongres je trajao 5. dana, međutim nakon petog dana Hruščev je zamolio sve članove Kongresa da ostanu i šesti dan. Šesti dan Kongresa KP-a je ušao u historiju kao vrlo važan dan. Na tom šestom danu Hruščev je iznio referat o zločinima, terorizmu, gulazima/logorima i kultu ličnosti koje je vršio Staljin. Referat je trajao četiri sata. Sovjetski izaslanici su bili zaprepašteni o čemu je Hruščov pričao. Šesti dan je imao oznaku tajnosti, međutim ovakav referat je bilo teško sačuvati pod velom tajne šta je sve ispričano. Ubrzo zatim su uslijedile pozitivne međunarodne reakcije koje su pozdravljale Hruščev referat. Polako ali sigurno dolazilo je do kraja još jedne od brojnih radikalnih političkih ideologija dvadesetog stoljeća.

Kineski komunistički vođa Mao Ce-Tung će zadržati visoko mišljenje o Staljinu kao jednom od velikih komunističkih uzora. Visoko mišljenje ipak neće ostati prema Sovjetskom Savezu. Tokom Drugog svjetskog rata, komunistička partija Kine i nacionalistička Kuomintang stranka su ostavili svoj građanski rat na stranu kojeg su vodili dugi niz godina. Zajedno su

²³⁷ Montefiore, 2003., 599.

²³⁸ Boffa, 1985., II tom, 321.

²³⁹ Montefiore, 2003., 645.

udružile snage kako bi otjerali imperijalni Japan koji je tokom perioda Drugog svjetskog rata izvršio invaziju i okupaciju kineskog teritorija. Naredba o suradnji sa Kuomintangom je došla direktno iz Moskve, od strane Staljina koji je naredio Mao Ce-Tungu da surađuje sa Chiang Khai-Shekom koji je bio vojno i finansijski potpomognut od strane SAD-a. Nakon protjerivanja japanskih snaga i kapitulacije Japana, građanski rat u Kini je nastavljen kao da suradnja između ove dvije podijeljene snage nije nikad postojala. Nakon završetka ratnih dešavanja, SSSR je prekršio dogovor i pomogao kineskim komunistima u borbi. Staljin je naredio maršalu Malinovskom da komunističkoj partiji Kine pošalje oružje u borbi protiv Kuomintanga. Amerikanci nisu mirno posmatrali ova dešavanja i finansijski su podržavali nacionalističku stranku. Američka pomoć je uskoro bila bespotrebna jer je nacionalistička stranka u Kini bila poražena. Jedina osoba koja je držala vlast u svojim rukama odsada je bio Mao Ce-Tung.²⁴⁰

Mao Ce-Tung je želio stvoriti socijalističku državu u Kini. Mao je prilagodio urbanu ideologiju ortodoksnog marksizma za praktičnu primjenu u agrarnoj predindustrijskoj Kini. Mao i Staljin su 1950. godine sklopili ugovore „prijateljstva“. Ugovorom „prijateljstva“ Sovjetski Savez je želio da zaštiti vitalne nacionalne interese Kine. Sovjetski Savez i Kina su ovim ugovorom poboljšali svoje geopolitičke odnose između dvije zemlje. Odnosi su bazirani na političkom, vojnom i ekonomskom planu. Staljin je Kini poslao pomoć u vrijednosti od 300. miliona dolara. Pomoć je predviđala finansiranje vojske u slučaju novog napada Japana i stvaranje željeznice u Mandžuriji. Zauzvrat Kina je priznala nezavisnost Mongolije, koja se bila satelitska država Sovjetskog Saveza. Uvjeti za ovu vrstu pomoći su bili poprilično povoljni, međutim ovim sporazumom komunistička Kina je stavljena pod geopolitičku hegemoniju SSSR-a, međutim za razliku od sovjetskih satelitskih država u Istočnoj Europi, SSSR nije upravljao nad Maovom vladom. Nakon Staljinove smrti 1953. godine, odnosi između Kine i Sovjetskog Saveza će biti trajno promijenjeni.²⁴¹ Početkom 1956. godine kinesko-sovjetski odnosi počeli su se pogoršavati nakon govora Hruščova „o kultu ličnosti“ i najavom početka destaljinizacije društva u Sovjetskom Savezu. Hruščov je destaljinizacijom promijenio i odnose prema komunističkoj partiji Kine, budući da je Mao Ce-Tung oponašao staljinistički model upravljanja državom.²⁴²

²⁴⁰ Luthi, 2012., 190.

²⁴¹ Komunistička Kina je primijenila SSSR-ov model planske ekonomije, koji je dao prioritet razvoju teške industrije. Drugi prioritet je bio u proizvodnji robe široke potrošnje. Mao je transformirao agrarnu Kinu u industrijsku zemlju sa katastrofalnim rezultatima po ljude i zemlju. Loša realizacija i planiranje su ostavile posljedice iza sebe. Glad je povukla u smrt milione i milione seljaka u Kini.

²⁴² Brazinsky, 2017., 252.

Tokom 1956. godine dolazi do revolucije u Mađarskoj. Mađarska revolucija je predstavljala veliku brigu za Mao Ce-Tunga, budući da je revolucija ukazivala na mogućnost antikomunističke pobune u Kini. Revolucija je negirala politički legitimitet komunističke partije. Kao odgovor na to nezadovoljstvo među Europskim članicama Istočnog bloka, komunistička partija Kine je prikazala destaljinizaciju Sovjetskog Saveza kao „marksistički revizionizam“. Mao je staljinizam potvrdio kao jedini ispravan put za postizanje socijalizma u Kini.²⁴³

Mao je lično kritizirao Josipa Broza Tita kao osobu koja je ideologizirala i propagirala ideološko odvajanje od glavne struje zbog vođenja politički nesvrstane vanjske politike, koja je bila odvojena od kinesko-sovjetske geopolitike. Zanimljiva je činjenica da se i geopolitika Sovjetskog Saveza promijenila. Upravo u tim promjenama Hruščov je kritikovao Albaniju kojom je upravljao Enver Hodža, stvarajući je prema staljinističkom modelu vlasti. Komunistička Kina je podržavala staljinističko uređenje u Albaniji.

²⁴³ Graver, 2016., 113.

ZAKLJUČAK

Period vladavine Staljina i njegove radikalne političke ideologije je bio jedan od najmračnijih perioda u historiji Sovjetskog Saveza i zemalja istočne Evrope. Mnogo nevinih ljudi je tokom Staljinove vladavine izgubilo živote i svoje najdraže. Brojne današnje zemlje koje su ulazile u sastav Sovjetskog Saveza, čak i trideset godina nakon disolucije Sovjetskog Saveza, još uvijek gaje nepovjerenje i mržnju prema Ruskoj Federaciji. Dobrim dijelom za tu mržnju je kriv Staljin, čija je zvanična ideologija prestala da postoji njegovom smrću u Sovjetskom Savezu prije 68 godina. Ideologija staljinizma se danas stavlja u isti red zajedno sa radikalnim ideologijama Adolfa Hitlera, Benita Musolinija, Mao Ce Tunga i brojnih drugih diktatora dvadesetog stoljeća. Zvanični stav koji stoji u Stanfordskoj enciklopediji filozofije navodi neke od koncepta radikalne ideologije. Sličan koncept je pronađen kod Staljinove radikalne ideologije. To je bio koncept kamufliranja, odnosno skrivanja loših društvenih uslova. Samim tim skrivanjem data je iluzija društvu da ono zapravo funkcioniše kako bi inače trebalo i kako je sve u najboljem redu. Odličan ekranizirani primjer staljinizma može se vidjeti u filmu „Child 44“ u kojem je postratno društvo u Sovjetskom Savezu prikazano kao savršeno društvo. Društvo u kojem nema kriminala, ubistava i mnogih drugih stvari. Dok je sa druge strane prikazano radikalno uklanjanje svih onih koji su pokušali da dokažu suprotno od toga.

U brojnim zemljama koje su bile “staljinističke” kao što je bila Albanija pod vodstvom Envera Hodže, i Rumunija pod diktaturom Nikolaja Čaušeskua, ideologija staljinizma je ostala da postoji sve do devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Staljinizam kao osnova je također poslužio kineskim i korejskim komunistima koji su odlike ove ideologije preuzeli dobrim dijelom i zadržali do dana današnjeg (propaganda, koncentracioni logori, čistke, teror).

Brojna poznata imena iz sovjetskog vrha nakon Staljinove smrti 1953. godine su promijenila tok razmišljanja koje nisu smjeli javno ispoljiti iz straha da neće završiti sa “metkom u glavi” ili u gulazima koji su bili ekvivalent smrti za te pojedince i njihove porodice u Sovjetskom Savezu. Nakon Staljinove smrti dolazi do amnestije stotina hiljada ljudi, brojni zatvorenici su pušteni iz zatvora. Sistemi gulaga su raspušteni. Ratni zarobljenici iz Drugog svjetskog rata su oslobođeni. Dolazi do nestajanja “državnog terora” kojeg su pomno, bez puno razmišljanja, izvršavale jedinice NKVD-a i GPU-a. Niže instance su se morale podrediti svim naredbama viših instance u kojima je obični član morao samo slušati zapovijedi.

Staljin je uspostavio “demokratski centralizam” koji je osigurao upravljanje partijom kroz diktaturu odozgo. Dobar dio tog strahopoštovanja prema vođi je nastao u vrijeme Lenjina. Lenjinov autoritet je bio toliko velik da se on unutar partije nije morao koristiti nekim

represijama i nije tražio javni kult. Kao što je napisao Vladimir Majkovski 1924. godine “govorimo Lenjin- mislimo partija”, stvoren je kult umrlog vođe nakon njegove smrti koji je činio presedan za širenje kulta živućeg vođe, Staljina. Do vrhunca procvata tog religijskog odnosa prema Staljinu nastupio je tokom tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Kult vođe je imao mnogo korisnih funkcija. Štitio ga je pred svakom kritikom i povećavao njegov osjećaj sigurnosti od bilo kakvog pokušaja osporavanja njegove pozicije.

Prema zvaničnom statutu Sovjetskog Saveza, najvišu vlast u državi je imao Kongres. U početku su kongresi održavani svake godine, ali postepeno sve rjeđe, pa je između dva posljednja Kongresa prije rata prošlo više od pet godina. Oni su postali unaprijed režirane demonstracije sile i partijskog jedinstva, a rasprave na sjednicama svodile su se na niz podaničkih adresa u Staljinovu čast. Niko nije dovodio u pitanje Staljinove greške i nove prijedloge koje nisu išli u njegovu korist.

Došlo je do situacije koje se Lenjin najviše bojao - birokratizacije vlasti i društva. Uveden je birokratski način upravljanja koji je zahtijevao zapošljavanje sve brojnijih činovnika čiji je zadatak bio da koncipiraju i koordiniraju planove sa izvještajima koji su bili većinom fiktivni i nisu imali veze sa realnošću. U vremenu gdje je nedostajalo osnovnih prehrambenih artikala i industrijskih proizvoda upravo taj birokratski način upravljanja tržištem omogućio je partijskom aparatu mnoge ilegalne ili polulegalne radnje.

Po sličnom modelu kao i kod Hitlerovih nacista, staljinistička ideologija ne bi mogla sprovesti toliko nasilje da nije bilo policijskih organa kao što su bili GPU i NKVD. Staljin je bio svjestan da nijedan od stubova sistema vlasti ne smije izrasti iznad drugog. Nakon prve etape “čistke”, čistka je zahvatila i sami vrh NKVD-a. Uhićen je i osuđen na smrt, Jagoda šef NKVD-a. Nešto kasnije istu sudbinu će doživjeti njegov smrtonoša Ježov. U staljinističkom režimu služba sigurnosti nije uspjela osigurati vlastitu sigurnost sebi, kamo li običnom stanovništvu.

Sljedeća tačka koju je Staljin morao “izbalansirati” je bila Crvena armija. Pozicija Crvene armije u Sovjetskom Savezu je bila velika. Iz građanskog rata je izašla kao ugledna formacija koja je omogućila komunistima da stvore svoju državu. Prijetnja je bila iz razloga jer je Lav Trocki zapravo u svoje vrijeme upravljanja vojskom imao dosta svojih pristalica. Crvena armija je bila puna komunističke elite koju je povezivala posebna tradicija i specifičan vojni etos. Staljin se bojao realne snage koja se mogla upotrijebiti u eventualnoj novoj borbi za vlast, i u pravo kada je povećavao svoj položaj, najviše se pribojavao te snage. Malo po malo kako je vrijeme odmicalo Staljin je u Crvenu armiju instalirao svoje ljude i čistio od “sumnjivaca”. Uskoro u oficirskim stožerima izazvan je opći strah. Došlo je do slabljena borbene gotovosti

vojske, što je zapravo i bio cilj Staljina. Uništavanje komandnog kadra se pokazao lošim potezom na početku Drugog svjetskog rata kada je Njemačka napala Sovjetski Savez.

Staljin je iz Drugog svjetskog rata izašao kao još jači vladar. Upravo je svoj autoritet širio i na susjedne zemlje koje je osvojio tokom oslobođenja istočne Evrope od strane nacističke Njemačke. Staljin je svoju ideologiju instalirao u vlade zemalja u kojima se nalazila Crvena armija. Takve zemlje su pomno izvršavale njegova naređenja i upute, međutim jedna od njih nije bila Titova Jugoslavija. Titova Jugoslavija je nešto imala drugačije planove i odluke. Različiti planovi, i “ne” Staljinu su imali svoje reakcije. Jugoslavija je stavljena pod brojne sankcije. Zemlje u koje je Staljin instalirao svoje poslušnike su koncentrisali svoju vojsku na granicama sa Jugoslavijom. Umalo je došlo do invazije Crvene armije na Jugoslaviju. Invaziju i daljnja neprijateljstva prema Jugoslaviji su prestala nakon njegove smrti 1953. godine.

Staljinova smrt nije samo bila olakšica za Jugoslaviju, već i čitav svijet i stanovništvo u Sovjetskom Savezu. U neku ruku proglašen je poraz Staljinove ideologije. Prvi koji je javno govorio o njegovom teroru je bio Hruščev, nasljednik Sovjetskog Saveza. U svoje vrijeme bio je staljinist, međutim u govoru koji je trajao četiri sata 1956. godine govorio je sve najgore u Staljinu i njegovoj ideologiji terora. Pozdravljao je ideju da se obnove kontakti sa SAD-om i evropskim zapadnim silama. Brojni arhivi se otvaraju nakon disolucije Sovjetskog Saveza. Otvaranje arhiva omogućilo je istraživačima da dođu do novih podataka koje su čuvane pod “velom tajne” sve do devedesetih godina dvadesetog stoljeća.

Ono što se da zaključiti za kraj jeste da je staljinizam zasigurno bio jedna od radikalnijih ideologija u modernoj historiji. Radikalnost se ogledala u brutalnom uklanjanju neistomišljenika i ljudi koji su prema njegovim pretpostavka predstavljali opasnost koja bi mogla urušiti njegove planove. U Sovjetskom Savezu u tom periodu nije samo stradao politički vrh, vojska, administracija već i stanovništvo. Posebno seosko stanovništvo koje je nakon Ruske revolucije odjednom postalo nepoželjno i opasno po društvo prema učenjima Lenjina i Staljina. Sa sigurnošću se može tvrditi da je Staljin nanio više štete nego Hitler tokom Drugog svjetskog rata. Neki oblik staljinizma postoji i dan danas u pojedinim zemljama koje se služe njegovim metodama, kao što je primjer Sjeverne Koreje.

Prilozi

S lijeva na desno: 1. Staljin kada je imao 15. godina (1894), 2. Staljin kada je imao 23. godine (1901), 3. Staljinovi roditelji Visarion i Jekaterina. (slika preuzeta sa linka: <https://rarehistoricalphotos.com/young-stalin-1894-1919/> 06.03.2021.)

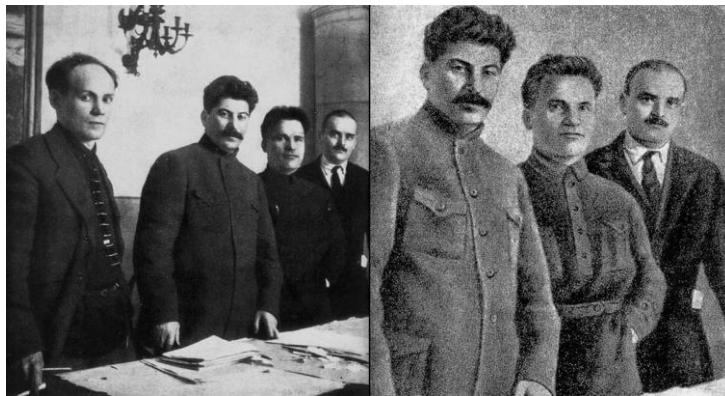
Staljinov dosje nakon hapšenja u Bakuu 1910. godine (slika preuzeta sa linka: <https://rarehistoricalphotos.com/young-stalin-1894-1919/> 06.03.2021.)

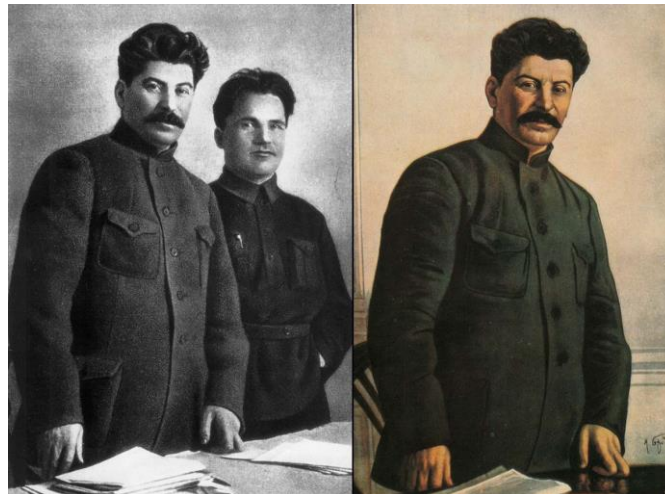
Staljin, Lenjin i Trocki 1919. godine (slika preuzeta sa linka: <https://rarehistoricalphotos.com/young-stalin-1894-1919/> 06.03.2021.)

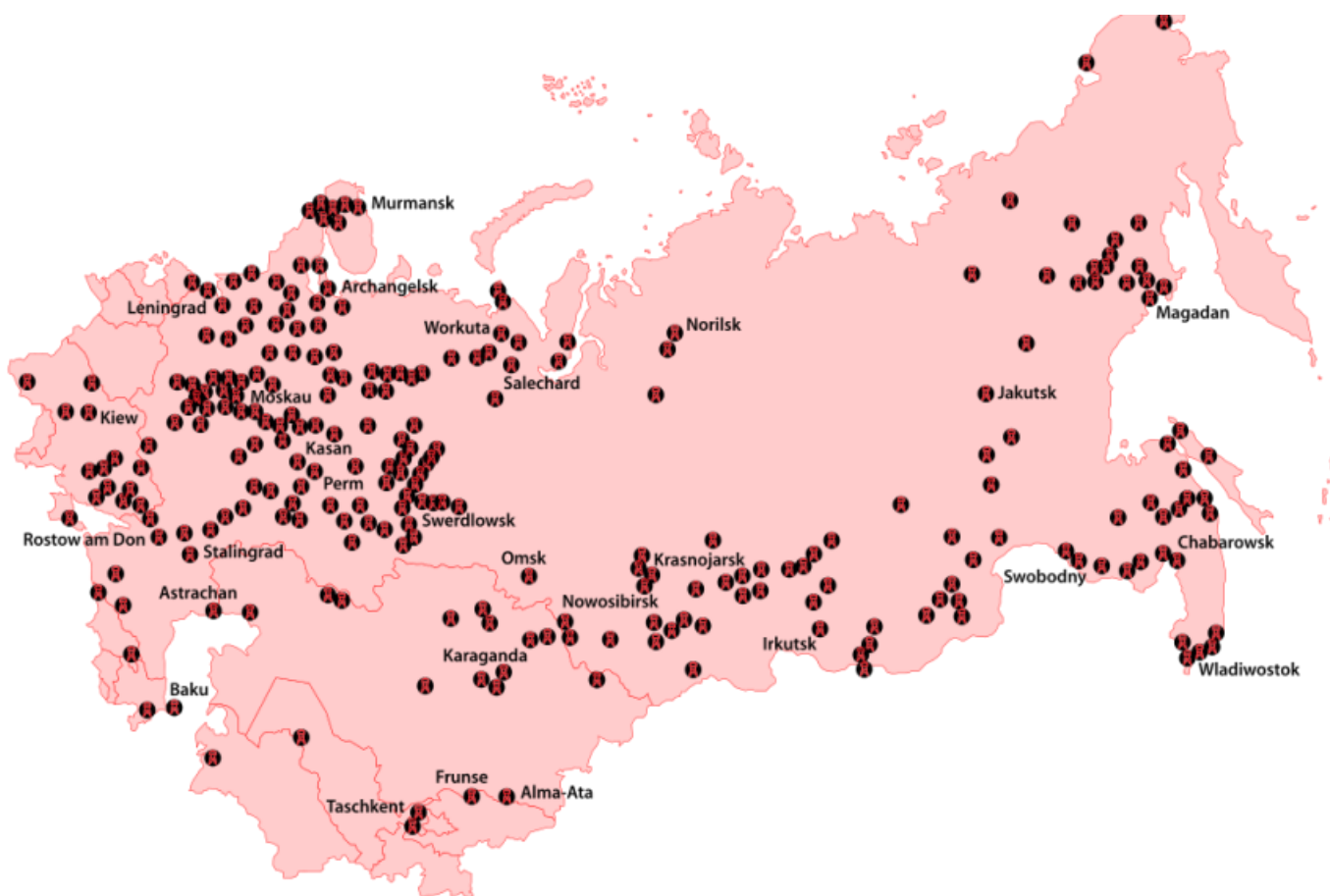
Najpoznatija fotografija iz perioda „čistki“. Na prvoj fotografiji sa lijeve strane nalaze se Vorošilov, Molotov, Staljin i Ježov. Druga fotografija je retuširana nakon Staljinovog uklanjanja Ježova. (slika preuzeta sa linka: <https://www.pinterest.com/pin/512003051366929860/> 06.03.2021).

Još jedan primjer cenzurisanja fotografija za vrijeme čistki, s lijeva na desno: Antipov, Staljin, Kirov i Švernik. (slika preuzeta sa linka: www.shorturl.at/ruHMS 06.03.2021)

Kako su političke vođe nestajali polako sa historijske pozornice, Staljin na fotografijama je uglavnom bio sam (slika preuzeta sa linka: www.shorturl.at/loEY1 06.03.2021)

Lokacije gulaga u Sovjetskom Savezu (slike preuzete sa linka:

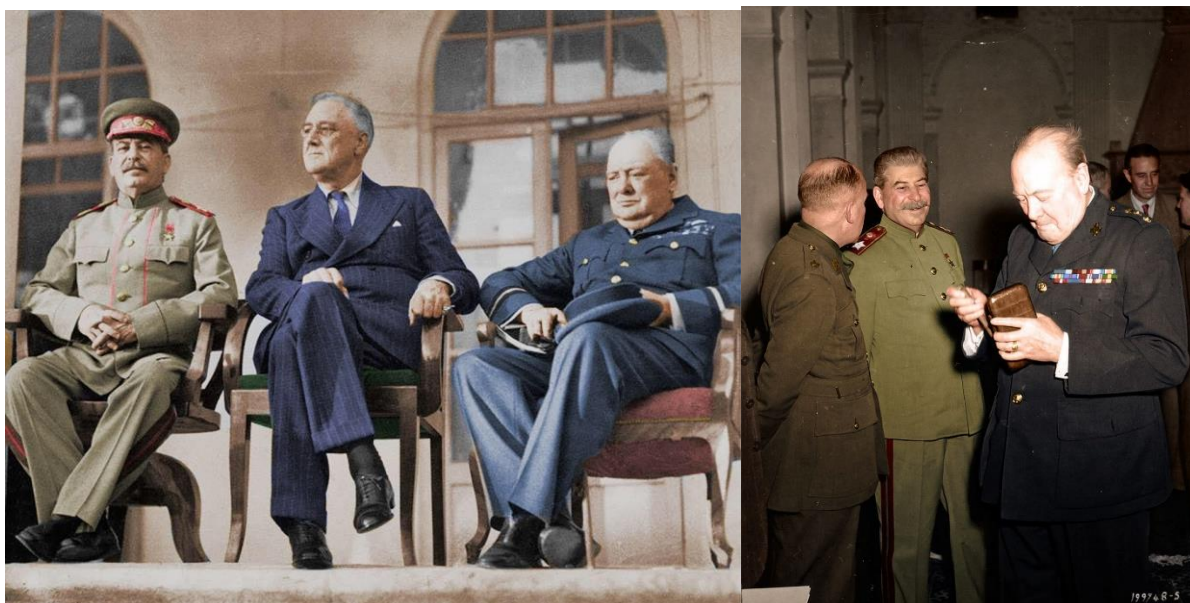
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c9/Gulag_Location_Map.svg 06.03.2021).

Gradenje gulaga Vorkuta (slike preuzete sa linka: <https://www.akg-images.com/archive/-2UMDHUENSS.html> 06.03.2021).

Staljin i Churchill tokom Moskovske konferencije 1942. godine (slika preuzeta sa linka: <https://1d4vws37vmp124vlehygoxxd-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2019/09/Churchill-and-Stalin-002-768x576.jpg> 06.03.2021)

Fotografije sa konferencije u Teheranu 1943. godine (Staljin, Roosevelt, Churchill) (slika preuzete sa linka: <https://urlzs.com/ChNQN> 06.03.2021)

Proslavljanje Churchilovog rođendana tokom Teheranske konferencije (slika preuzeta sa linka: <https://www.pinterest.com/pin/841328774119300462/> 06.03.2021)

Konferencija na Jalti 1945. godine (slika preuzeta sa linka: <https://urlzs.com/ejqm> 06.03.2021.)

Konferencija u Potsdamu nakon kapitulacije Njemačke 1945. godine Attlee, Truman, Staljin. (slika preuzeta sa linka: <https://www.history.com/topics/world-war-ii/potsdam-conference> 06.03.2021.)

Zasjedanje Saveznika u Potsdamu 1945. godine. (slika preuzeta sa linka: <https://www.trumanlibrary.gov/photograph-records/80-133> 06.03.2021.)

Staljin sa Jospiom Brozom Titom 1945. godine. (slika preuzeta sa linka: <https://www.pinterest.com/pin/567594359281813686/> 06.03.2021.)

Staljinova sahrana 1953. godine (slika preuzeta sa linka: https://loznitsa.com/movie/state_funeral 06.03.2021.)

Staljinova sahrana 1953. godine (slika preuzeta sa linka: https://loznitsa.com/movie/state_funeral 06.03.2021.)

LITERATURA

- Applebaum Anne, *Gulag, a history*, Anchor Books, New York, 2003. godine
- Applebaum Anne, *Red Famine, Stalin's War on Ukraine*, Penguin, New York, 2017. godine
- Arsić Draginja, *Društveno ekonomski koreni staljinizma*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd 1972. godine
- Bockman Johanna, *Markets in the name of Socialism: The Left Wing origins*, Stanford University Press, Stanford, 2011. godine
- Boffa Giuseppe, *Povijest Sovjetskog Saveza (Od revolucije do Drugog svjetskog rata) II tom*, Otokar Krešovani, Opatija, 1985. godine
- Brazinsky Gregg, *Winning the Third World: Sino-American Rivalry during the Cold War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2017. godine
- Conquest Robert, *The Harvest of Sorrow (Soviet collectivization and the terror famine)*, Oxford University Press, New York, 1986. godine
- Davies Sarah, *Stalin, a New History*, Cambridge University Press, New York, 2005. godine
- Deutscher Isaac, *Stalin: A Political Biography*, Oxford University press, New York, 1949. godine
- Dolgoplov Nikoali, *Triple Jeropardy: The Nazi Plan to Kill WWII Leaders in Teheran*, RIA Nwosti, Moskva 2007. godine
- Đilas Milovan, *Susreti sa Staljinom*, Naše Reči, London, 1986. godine
- Elleinstein Jean, *Historija Staljinskog fenomena*, Školska knjiga, Zagreb, 1980. godine
- Ericsson John, *Hitler versus Stalin; The Second World War on the Eastern front in photographs*, Carlton Books Limited, London, 2001. godine
- Graver John, *China's Quest: The History of the Foreign Relations of the People's Republic*, Oxford University press, New York, 2016. godine
- Grupa autora, *The Black Book of Communism, Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Cambridge, 1999. godine
- Hallet Edward, *The Russian Revolution, From Lenin to Stalin*, The Free Press, New York, 1979. godine
- Hamzavi Harrun, *Iran and The Teheran Conference*, JSTOR, New Jersey 1950. godine

- Hardy William, *America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict 1941-1946.*, London 1953. godine
- Hill Christopher, *Lenin and The Russian Revolution*, Penguin Books, London, 1971. godine
- Holzer Jerzy, *Komunizam u Europi, Povijest pokreta i sustava vlasti*, Srednja Europa, Zagreb 2002. godine
- Kenez Peter, *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, Cambridge University Press, New York, 2006. godine
- Kotkin Stephen, *Magnetic Mountain: Salinism as a Civilisation*, University of California Press, 1997. godine
- LaFelber Walther, *America, Russia and The Cold War*, John Wiley and sons Press, Walkerton 1972. godine
- Leninism, *The Encyclopaedia Britannica*, 15 odjeljak, 7 tom
- Luthi Lorenz, *Sino-Soviet Split (1956-1966)*, ABC-CLIO, Santa Barbara, 2012. godine
- Luckas John, *The Importance of Being Winston*, The Guardian, London 1997. godine
- Mayle Paul, *Eureka Summit: Agreement in Principle & The Big Three at Teheran*, Delaware University Press, Delaware 1943. godine
- Mikelin Miloš, *Staljin: Životni put samodrška*, Prosveta, Beograd, 1985. godine
- Montefiore Simon Sebag, *Stalin, The Court of the Red Tsar*, Phoenix, London 2003. godine
- O'Sullivan Christopher, *Summer Welles, Post-War Planning and the Quest for a New World Order 1937-1943.*, Columbia University Press, New York 2008. godine
- Orlando Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*, New York Times, New York, 2008. godine
- Plamper Jan, *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*, Yale University Press, New Heaven, 2012. godine
- Plokhii Serhii, *Yalta: The Price of Peace*, Viking Press, New York 2010. godine
- Rappaport Helen, *Joseph Stalin, A Biographical Companion*, ABC-Clio, Santa Barbara, 1999. godine
- Reed John, *Red Russia: The Triumph of the Bolsheviki*, Worker's Socialist Federation, London 1919. godine
- Roberts Geoffrey, *Stalin's Wars: From World War to Cold War 1939-1953*, Yale University Press, New Heaven 2008. godine

- Rossman Jeffrey, *Worker Resistance Under Stalin*, Harvard University Press, 2005. godine
- Snyder Timothy, *Bloodlands; Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books, New York, 2010. godine
- Solženjicin Aleksandar, *Arhipelag Gulag I*, RAD, Beograd, 1980. godine
- Stephen Smith, *Russia in Revolution and Empire in Crisis 1890-1928.*, Oxford University Press, Oxford, 2017. godine
- Townson Duncan, *The New Penguin Dictionary of Modern History: 1789-1945*, Penguin reference, London, 1994. godine
- Volkogonov Dmitri, *Lenin: Life and Legacy*, Free Press, London 1994. godine
- Wood Alan, *Stalin and Stalinism*, Taylor & Francis Group, New York, 1990. godine

INTERNET POVEZNICE:

- Britannica: URL: <https://www.britannica.com/topic/Stalinism> (pristup: 04. januar 2021.)
- Deutsche Welle: URL: <https://www.dw.com/hr/ruska-princeza-anastazija-ipak-pre%C5%BEivjela/a-4891306-0> (pristup: 04. januar 2021.)
- Library Genesis: URL: <http://libgen.is/> (pristup: 04. januar 2021.)
- Proleksis enciklopedija: URL: <https://proleksis.lzmk.hr/27193/> (pristup: 03. januar 2021.)
- Scribd: URL: <https://www.scribd.com/> (pristup: 04. januar 2021.)
- YouTube: Peterson, Jordan. (2017) *Existentialism via Solzhenitsyn and the Gulag*, (YouTube video, 11.03.2017) URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w84uRYq0Uc8> (pristup: 04. januar 2021.)